

ЈУСИФ СЕЈИДОВ

Шаирин
фрикир
дунјасы

АЗƏРБАЙҖАН ССР «БИЛИК» ЧƏМИЛЛƏТИ

Мүһазирəчијə көмəк

ЈУСИФ СЕЈИДОВ

профессор

ШАИРИН ФИКИР ДҮНЈАСЫ

(Бəхтијар Ваһабзадəнин анадан олмасынын 60 иллији
мүнасибəтилə)

М. Ф. Ахундов адына
Азəрб. Г'еспублика
КИТАБХАНАСЫ

БАКЫ—1985

Рә'йчиләр: филолокија елмләри доктору, профессор

Ф. Нүсәјнов

Филолокија елмләри намизәди, досент

С. Әлизадә

Ј. Сејидов. Шаирин фикир дүнјасы.

Азәрбајҗан ССР Дөвләт мұкафаты лауреаты, филолокија елмләри доктору, профессор Јусиф Сејидовун бу китабы Бәхтијар Ваһабзадәнин сөз вә сәнәт, дил вә үслуб һаггындакы фикир вә мұлаһизәләринин нәзәри изаһатларла мұшајиәт олунан топлусудур.

Жүнләр, ајлар, илләр бир-бирини гова-гова инсаны өмрүн зирвәсинә галдырыр, сонра исә аста-аста ендириб сакит бир ахына салыр. Мә'налы өмрүн, гуруб-јарадан инсанын, дујуб-дүшүнән кәсләрин заман вә мөкан е'тибарилә зирвә јолу да, ениши дә, сакит һәјат ахары да зәнкин вә долғун олур. Азәрбајҗанда социализм гуручулуғунун бешинчи илиндә (1925-чи ил) дүнјаја кәлән, ушағлығы вә илк кәнчлији 1920—30-чу илләрин игтисади чәтинликләри ичәрисиндә кечән, Бөјүк Вәтән мұһарибәсинин ағыр күнләриндә өз дујғу вә дүшүнчәләрини үрәк чырпынтылары илә кағызга кечүрмәјә башлајан, 1950-чи илләрдән поезија үфүгләринә доғру ганад ачан, заман-заман һаваланарағ јүксәлән, нәһајәт, бу күнкү ше'римизин гүдрәтли јарадычысы олан Бәхтијар Ваһабзадәнин һәјат јолу ениш-јохушлу, мә'налы вә мәзмунлу олмұшдур. О, 60 илин зирвәсинә јүзләрлә ше'р, онларла поема, бир нечә сәһнә әсәри, нечә-нечә монографија вә һағаләләрлә кәлмишдир; бу зирвәјә долу үрәклә, бөјүк јарадычылығ һәрарәти илә, кәнчлик тәрәвәти илә кәлмишдир; шаир ады чоҳдан республикамызын һүдудларыны адлајарағ, бүтүн Советләр өлкәсиндә танынан, ше'р вә поемалары хариҗи өлкәләрдә нәшр олунан вә охунан бир сәнәткар кими кәлмишдир; онун шаир шөһрәтини тәсдиг едән Әмәкдар инчәсәнәт хадими, ССРИ вә Азәрбајҗан ССР Дөвләт мұкафатлары лауреаты, республиканын халғ шаири кими фәхри адларла кәлмишдир.

Поетик тә'сир дәирәси олан һәр орижинал шаирин өзүнә көрә «сөз мәчлиси» дә олур: бөјүк вә ја кичик. Белә бир һәгигәти демәјә дөјәр ки, 1960—80-чи илләрин поетик әдәби просесиндә Бәхтијар дәсти-хәтти, Бәхтијар әдасы, Бәхтијар нәфәси ачығ вә ја өртүлү формада өзүнү кәстәрир вә ја һисс едилир. Бу мә'нада Сәмәд Вурғунун ашағыдакы сөзләри илә Б. Ваһабзадәјә дә мұраҗиәт ет-

мәк олар: «Хош кәлдин, әзизим! Кәлишинлә ана јурду бир јени сөз мәчлисигурду».

Бир анлыға дүшүнүрсән: Бәхтијар ше'ринә бу шөһрәти, бу мәһәббәти, бу тә'сир гүввәсини, бу фәтһәтмә күчүнү верән нәдир? Биринчи нөвбәдә һәгиги вәтәндашлыг кәјфијјәти; гырылмаз телләрлә халгын һәјатына, чанлы ришәләрлә доғма торпаға бағлылығы; вәтән һавасындан, вәтән ғәјаларындан сүзүлән саф сулардан алдығы мајасы. Бу ше'рдә Азәрбајҗан чөлләринин рәнкбәрәнк күл-чи-чәкләрлә долу чәмәнзарынын әтрини дујур, зирвә шәләләринин сәсини ешидирик. Халгымызын зиддијјәтләрлә долу ағыр, лакин мә'налы тарихи, бабаларымызын вүғары, әзми, ағлы-дүшүнчәси, Нәсиминин, Фүзулинин ишығлы сурәтләри; гуруб-јарадан совет адамларынын рәшадәти, мүбаризәси; мүасир дүнјанын оду-алову, о үзү, бу үзү, јахшысы-јаманы, вураны-вуруланы... бу ше'рдә һәгиги поетик ифадәсини тапыр. Бу ше'р бир дә мә'на аләминин зәнкинлији, фәлсәфи мүндәрәчәси илә бизи өзүнә чәкир. һеч бир фактын, һеч бир һадисәнин, һеч бир һәјат һәгигәтинин бу ше'рә бирбаша, мустәгим кәлиши јохдур. Бурада нә варса, һамысы шаирин мүһакимәсиндән кечиб кәлир. Она көрә дә бу ше'рдә тәсвир објекти һеч вахт силсиләдән, үмуми фондан әјры дүшмүр, бүтүн әлағәләри, ичтимаи вә тәбии әлағәләри илә алыныр, сәбәби—нәтичәси, сүкунәти—һәрәкәти илә ше'рә кәлир, елә бурадан да онун фәлсәфи мүндәрәчәси доғур. Бу мүһакимә вә мә'наландырма јолунда шаирин һисс вә дујғулары да фәалијјәт кәстәрир, бу да ше'рә әсл шаир һиссијјаты, поетик психологизм кәтирир. Милли ғәјнағлы, милли олдуғу гәдәр дә бејнәлмиләл олан Бәхтијар ше'ри мәһз бу көзәкөрүнмәз ағыл вә һиссләр дүнјасында јетишир. Јетишир вә јүксәк поетик вүс'әтлә, зәнкин вә ширин дилимизин рәнкләринә, мин бир чаларына бојанарағ һәјата кәлир, вәрәгләрә көчүр, дилләрдә кәзир, үрәкләрдә јурд салыр.

Б. Ваһабзадә һәм дә әдәбијјатымызын танынмыш тәдгигатчысыдыр; алимдир—филолокија елмләри доктору, республика Елмләр Академијасынын мүхбир үзвүдүр. О, ејни заманда, мүәллимдир—С. М. Киров адына Азәрбајҗан Дөвләт Университетинин профессорудур.

Бу мүхтәлиф, һәм дә әлағәли фәалијјәт саһәләри Б. Ваһабзадәнин јарадычылығында вәһдәт тәшкил едир.

О, бәдии әсәрләриндә һәм дә алим, елми јарадычылығында һәм дә шаир, һәр икисиндә исә мүәллимдир, тәрбијәчидир. Ғәрибә дә олса, демәлијик ки, бир сыра һалларда шаир Бәхтијарла алим Бәхтијарын проблематикасы да үст-үстә дүшүр. Бунлардан бирини гејдлә кифәјәтләнирик. О да сөзә, дилә бахышдыр ки, Б. Ваһабзадәнин бәдии әсәрләриндә, монографијаларында, тәнгиди вә публисист мәғаләләриндә дә өзүнә мәхсус јер тутур.

Бу кичик китабчада елә бу проблемдән сөһбәт кедир.

СӨЗ АРТЫРЫР СӨЗ КҮЧҮНҮ

Бәхтијар Ваһабзадәнин әсәрләриндә сөз вә дил һаг-гында фикирләрин әһәтә даирәси олдугча кениш, проблематикасы исә мұхтәлиф вә рәнкарәнкдир. Һәм дә бу мұхтәлифлик о гәдәр гүввәтли вә шахәлидир ки, онларын һамысындан бәһс едә билмәк чәтинлији бир тәрәфә гал-сын, әдибин бу саһәдәки фикирләрини топламаг, гајдаја салмаг вә группашдырмаг өзү хејли чәтиндир. Лакин бир шеј ајдындыр ки, шаирин гаршысына илкин чыхан, онун диггәтини чәлб едән васитә сөздүр вә шаир дә һәр шеј-дән әввәл, сөздән бәһс едир, ондан һәм поетик, һәм дә лексик ваһид кими данышыр, һәм үмүмән сөздән, һәм дә ајры-ајры сөзләрдән бәһс едир. Она көрә дә биз бу әсас һиссәни онун сөзә мұнасибәти илә башлајырыг.

Бурада да онун «Ленинлә сөһбәт» поемасы өн планда дзјаныр. Бу поемада шаир «Ленин» сөзүнүн гүдрәт вә кәсәриндән, тәшкиледичи гүввәсиндән, мә'на сигләтин-дән ағыздолусу данышыр. Шаирин сөзләринин мә'на вә кәсәри дә Ленинин әсәрләриндән, онун сөзләриндән кәл-мишдир. Поеманын илк сәтирләринә нәзәр салын:

Ленин, сәнин һәр чүмләни,
Һәр кәлмәни
Дөнә-дөнә
Әзбәрләдим.
Сөзләриндән маја тутан
Сөзләримә дөјүшләрдә
Мәрд еләдим.

Јахуд:

Нәдир фикрим? Нәдир ешгим?
Нәдир мәним сөзләримин дајағы?
Фикрим—Вәтән.
Ешгим—Ленин бајрағы.
Ше'рим мәним, сөзүм мәним
Бу фикирдән од алыр.

Шаир дејир ки, Ленинин һәр сөзүнү, кәлмәсини үрә-јинин телләриндән дөнә-дөнә кечирмишдир. О јазыр:

Гәләмимиз сәндән алыр
Өз күчүнү.
«Ленин дејиб»—дејән заман
Сөз артырыр сөз күчүнү.

Б. Ваһабзадә Ленинин сөзләрини мұхтәлиф чәһәтләр-дән сәчијјәләндирир вә һәр сәчијјәнин сәбәбләрини кәс-тәрир:

Көзәл сөздүр!
Мәтләби дүз, мәрамы дүз!
Дүз мәгсәдә, дүз һәдәфә
Вурур бу сөз!

Көзәл сөздүр!
Үрәјимдән хәбәр верир.

Шаир бурада сөзүн көзәллијини онун доғрулуғунда, һәгигәтә ујғунлуғунда, һәдәфи дүзкүн кәстәрә билмәсин-дә көрүр вә һағлы олараг дејир ки, белә сөзләр «јолу-муза чыраг тутур».

Башга бир јердә шаир бу сөзләрин күчүнү онларын инамла дејилишиндә көрүр; онлары «...мин киловат күчү олан електрик чәрәјанлы сөзләр» адландырыр вә кәстә-рир ки:

Онун һәр бир чүмләсиндән
Днепрдә, Днестрдә,
Об үстүндә.
Күр үстүндә
Нечә-нечә нур алышыр.

Б. Ваһабзадә ашағыда мисал вердијимиз мисраларда көрүн Ленинин сөзләрини һансы чәһәтләрдән сәчијјә-ләндирир:

О данышыр
Фәһләләрин габағында.
Сөзләр јаныр үрәјинин тонгалында,
Аловланыр додағында.
О данышыр...
Сөзләриндән од төкүлүр
Зәррә-зәррә, килә-килә.
О данышыр
мәзлумларын, мөһкумларын дили илә.
О данышыр...
Гаранлыға мәш'әл тутур һәр кәлмәси.

* * *

О данышыр...
Онун нитги кәләчәјин күзкүсүдүр.
Онун сөзү, тарих олмуш кечмишләрин
Сон сөзүдүр...

О данышыр...
Һәр кәлмәси бир көрпүдүр
Үрәјиндән милјон-милјон үрәкләрә.
Бу көрпүдән ишыг ахыр
зәнчирләнмиш диләкләрә.
Бу көрпүнүн сүтунлары
Әкәр онун үрәјинә сөјкәнмәсә.
Сөз һавада учуб кедәр.
Үрәкләри нә титрәдәр,
нә тәрпәдәр.
Гәлби ишыг гәјнағыдыр.
О, сөзләрин көрпүсүлә
Үрәкләрә нур ахыдыр,
нур дағыдыр.
Һәр бир нитги нур дәрјасы,
Нур дағыдыр...

Шаирин фикринчә, Ленинин сөз гүдрәти бир дә о
сөзләрин ачыг-ајдын дејилмәсиндә, икимә'налы олма-
масындадыр:

Бачармазды ағызучу данышмағы,
динмәји о.
Сөзләринин күлләсини
Атмамышдыр бир һәдәфә о, үрәксиз...
Јары һәнәк, јары керчәк сөз демәмиш,
Мәтләбинин ичиндәки
Од итмәмиш, көз итмәмиш;
Мәрамыны ачыг демиш, кизләтмәмиш
Сөз алтында сөз аңлатмаг
Там мәтләбин парасыдыр,
Ики гүтбүн арасыдыр,
Нә о јанлыг, нә бу јанлыг,
Нә јахшылыг, нә јаманлыг.
Данышмамыш о пәрдәли,
Онун сөзү мисмар кими
дүз чахылыб
дашы дәлиб.
Мәрамыны, мәгсәдини
билән кәсин
Јолу да бир, сөзү дә бир.

Ленинин сөзләри о гәдәр дәгиг вә һәгигәтә ујғундур
ки, чәмијјәт вә тәбиәт орада өз әксини тапыр, вәтән вә
халг онунла өзүнү, әсл варлығыны аңлајыр: «Вәтән дөнүб,
өз-өзүнә сөзләринин ајнасында бахды сәнин». Шаир ја-

зыр ки, вәтән бу сөзләрдә өз күчүнү баша дүшүр. О,
Ленинин сөзләрини «мин-мин илләрлә ачылмајан гыфыл-
ларын ачары» адландырыр.

* * *

Б. Ваһабзадә үмумән сөзә јүксәк гијмәт верир, сөзүн
мә'на һүдудсузлуғуна да, форма көзәллијинә дә нәзәр
салыр: «Сөз мүхтәлиф тәрәфләрдән мүхтәлиф рәнкдә
көрүнә биләр. Сөзүн тәркинә енмәк, мә'на пилләләри илә
зирвәсинә галхмаг, ону һәр тәрәфдән көрә билмәк, чөв-
һәрини там үзә чыхартмаг һәлә һеч бир әдибә вә дилчи
алимә мүјәссәр олмајыб... Ән гүдрәтли изаһлы сөзлүкләр
белә, сөзә халгын вердији рәнкләрин вә мә'наларын һа-
мысыны бүтүнлүклә изаһ етмәкдә ачиздир».

Шаирин фикринчә, «Сөзүн ганадлары кәпәнәк ганад-
лары кими, һәр чичәјин үстүндә бир чүр рәнкә чалыр,
бир чүр көрүнүр»; «Сөзләр күлләрә, чичәкләрә бәнзәр.
Ағ, гырмызы, чәһрајы... Бахмагла әтрини дујмаг олмаз.
Дујмаг үчүн көзләрини јумуб дәриндән гохламаг лазым-
дыр». Башга бир мүнасибәтлә исә о,

Мән Бәхтијарам, сөјләјиб алданма, а шаир,
Фикрин дә, мәрамын да сәнин сөзләрә мөһтач—

дејә сөзүн ифадә имканларына ишарә едир.

Шаир дејир ки, тәбиәт вә чәмијјәтә мәхсус чохла һа-
дисә вә предметләр, конкрет вә мүчәррәд аңлајышлар
кими, «бир көзәл сөз дә» «Мизраб олуб диндирир телини
гәлбимизин», она көрә дә «Хош бир сөзә һамынын еһ-
тијачы вар». Шаир тәәссүфүнү дә билдирир ки:

Хош бир тәбәссүмү, көзәл бир сөзү
Бә'зән биз гыјмырыг бир-биримизә?

Б. Ваһабзадә сөзүн шөһрәтини, варлығыны, һәр шеј-
дән әввәл, инсанла бағлајыр вә белә бир марағлы фикир
ирәли сүрүр:

—Гурудан чохдур бу дүнјада су,
Бәс нијә дүнјанын ады јер олду?
—Инсандыр шөһрәти бүтүн аләмин,
О, јердә јашады, јердә доғулду.

Шаирин фикринчә, сөз мүлкү јүксәк вә әбәдидир, она
көрә сөз мүлкүнә сәһиб оланлар да әбәди јашајыр. О, бу

Сән өзүнү жахшы таны.
Сән нәғмәнлө, сән сөзүнлө
«Ишғал» елө бу дүнјаны.

«Шәби-һичран» поемасындан алынмыш ашағыдакы сәтирләрә дә фикир верин. Билаваситә Фүзулијә истинадән дејилсә дә, бурада да фикир шаир вә сөз проблеми үзрә үмүмиләшир:

Сөзләрдә гызыныр шаир, сөзләри
Көнүл атәшиндә дөндәриб ода,
Еви гыздырмаға пәйыздан бәри
Онун очағында одун јохса да.

**Кәлмәди дилинә јалан, шаирин—
Алды ел дәрдиндән одуну сөзләр.
Атәши гәлбиндән алан шаирин
Оду үрәк олду, одуну сөзләр...**

Јенә һәммин поемада шаир гүдрәтиндән күч алан сөзүн тәсирина диггәт җетирилир: «Дөрд мин ил кечсә дә, саралан деҗил Сәнин сөз күлшәнин, сәнин сөз бағын», «Сәни җашадан да сөз һүнәриндир». Мәһз буна көрә дә, шаир «Гочалмыр» ше'риндә «Үрәҗин атәши, көзү гочалмыр», заманын өзү гочалмыр, «арзунун көзү гочалмыр», —демәклә бәрәбәр, һәм дә җазыр ки:

Әсил, сәнәткарын, әсил шаирин
Өзү гочалса да, сөзү гочалмыр.

Әдибин фикринчә, белә сөз абидәләри әсрләрин до-
ланбач јолларындан кечә-кечә кәлиб, бүтүн нәсилләрин
малы олур, әһәмијјәтини дә, көзәллијини дә сахлајыр:
«Сәс вә сөз абидәләринин даш абидәләрдән фәрги он-
дадыр ки, даш абидәләр заманын туфанлары гаршысын-
да әријиб, вахт кечдикчә өз тәрәвәтини итирирсә, сәс вә
сөз абидәләри әксинә, зәмандан-замана даһа да чила-
ланыр, јениләшир вә көзәлләшир». Бу абидәләр «дујан,
һисс едән, јашајан үрәкләрдә јарандығы үчүн заман она
бәд үзүнү көстәрә билмир».

Гүдрэтлисән, гүввәтлисән
Сән сөзүнлә,
Сән нәфмәнлә,
Һикмәтинлә.
Чох кичиксән, чох ачизсән
Силаһынла,
Нифрәтинлә!..

Б. Ваһабзадә бәдии сөзүн күчүнү, үмүмән сөзүн потенциал имканлары илә бағлајыр. О белә һесаһ едир ки, сәһәтһарын сөздән истиһадә һаһарығы сөзүн рәһк вә һаларларыны үзә һыхарыр, сөзүн фәәлијјәтинә мејдан верир. Лаһин сөз өз-өзлүјүндә бөјүк даһили имһанлара маһлиһдир. Мәһз буна көрә дә әдиһ сөзә бир лүғәт ваһиди,

Һәм дә нитг ваһиди кими јанашыр, һәр ики бахымдан ону
мә'наландырыр. Шаирин фикринчә, сөз үрәкдән од, ган-
дан рәнк алыр; сөз фикрин, дүшүнчәнин ифадәсидир,
инсанын сөзү онун ајнадакы әксидир. Беләликлә, сөзүн
маһијјәти, күчү, тә'сир даирәси сөз вә мә'на, сөз вә ин-
сан, сөз вә заман... мүнәсибәтләри илә шәртләнир. Бу
мүнәсибәтләр сөзүн дахили структуруну—мә'на әсасыны
мүәјјән едир; бу әсасда сөзүн тә'сир истигамәти форма-
лашыр:

Күллә јарасына нә вар?
Тез кедәр,
Кетмәз сөз јарасы, ејһам јарасы.

* * *

Сөзүн өзү нә ағлајыр,
нә дә күлүр,
Амма бизи һәм күлдүрүр,
һәм ағладыр.

* * *

Мин китаб сөз јазырыг гәлби усандырмаг үчүн,
Бәс едәр бир ачы сөз мин үрәји гырмаг үчүн.

* * *

Бә'зән хош бир бахыш, хејирхаһ бир сөз
Күнләрлә, ајларла јашадыр бизи.

Шаирин фикринчә, сөз инсанын әгидәси, әмәли илә
һәмаһәнк оlanda, даһа да мә'наланыр, үрәјә јатыр, тә'-
сири дә артыр, она көрә дә «Инамлынын һәм силаһы,
һәм дә сөзү кәскин олур»;

Хошбәхт о кәсдир ки, инандығынын
Сөзү дә көзәлдир, өзү дә көзәл!

* * *

Горгуд адамлара ад гојанда да
Әмәли дүшүндү,
Дәјәри көрдү...
Күвәниб Дәдәдән алдығы ада
Һәр кәс о ад илә өмрүнү сүрдү.

Шаирин ашағыдакы мисраларда ифадәсини тапан ис-
тәк вә арзулары да бурадан ирәли кәлир:

Әмәли бир,
сөзү бир,
Јолу да бир оланлар

Нечин гадир олмасын?!
Ахы, Вәтән дә бирдир.
Нијә бизим јолумуз,
Сөзүмүз бир олмасын?!

Лакин тарих шаирә башга фактлар да верир. О, та-
рихин сәһифәләриндә сөзлә әмәлин үз-үзә дајандығыны,
әмәллә сөзүн әкс гүтбләрдә дурдуғуну көрүр; әмәли илә
сөзү арасында узун јоллар олан адамларла растлашыр;
дүнја үзүндә һәлә дә «сөзү сијасәт пәрдәсинә бүрүјән»
дипломатлары ешидир. Белә һалда һәгигәт дә пәрдәјә
бүрүнүр, јалан ајаг тутуб јеријир, «Дүзлүк нәлә чәкир,
һәгигәт јаныр». Мүхтәлиф дөврләр, мүхтәлиф шәраит вә
мүхтәлиф инсанлар үчүн дејилмиш ашағыдакы мисралар
бу тәәссүратларың нәтичәсидир: «Көзүмү ачалы бу дүн-
јада мән, Сөз илә әмәли чидалда көрдүм».

Бу бахымдан шаир, үзүнү дүнјанын «тәрки-силаһ» де-
јиб бағыран, лакин сөзләри илә әмәлләри үјгүн кәлмәјән
буржуа сијасәтчиләринә тутараг, онлары сөз вә әмәл бир-
лијинә чағырыр.

Шаирин истәк вә арзулары башгадыр: сөз вә әмәл
бирлији; сөз әмәлин дили, әмәл исә сөзүн тәсдиги ол-
малыдыр. О, өзүнә, өз сөзүнә, өз әмәлиңә нәзәр салыр:

Үрәјимин арзусудур,
өз сөзүдүр әмәлләрим,
һәјатымын мәнасыдыр,
күзкүсүдүр әмәлләрим.

Үрәјимин вурғусудур
Һәр һөчасы һәр ше'римин,
Бу Вәтәндир, бу торпагдыр
Һәм әввәли, һәм дә сону
Китаб-китаб сөзләримин.

Б. Ваһабзадә әмәл-сөз мүнәсибәтләриндән доған һә-
гигәт вә јалан проблемләринә нәзәр салыр:

Сөз һәмишә
Әдаләтин дүшмәнилә
вүрушачаг!

* * *

Доғру сөзүн габағында
Јалан сөзүн рәнки гачмыш.
Әјри мәһв едә билмәз
һәгигәти, доғруну.

Шаир јаланлар мәчлисинә бир нәзәр салыр:

Јалан сөзләр, сахта сөзләр
Ашағыдан ганадланыб
Јухарыда көрпү салыр.
Мәчлис јалан, сөзләр јалан.

Сонра шаирин сәси—мүрачһәти ешидилир:

Гырмызы-гырмызы јаланлар дејән,
Көзләрин гаралар, ал күнә бахма!

* * *

Рәнкин далындакы һәгигәтә бах!
Һәгигәт назиләр, амма үзүлмәз.
Јалан чичәкләнәр, бој атар, анчаг
Бәһәр верә билмәз, бар верә билмәз.

«Һәгигәт назиләр, амма үзүлмәз»—Б. Ваһабзадәнин әсәрләриндә бу фикир мүхтәлиф ифадә формаларында тез-тез ешидилир; шаир һәр ан бу бөјүк амалы, бу инсани кејфијјәти мүдафиә вә тәблиғ едир. Бир ше'риндә:

Бирчә әмәлимә чәкмирәм хына,
Сүрмә көтүрмәјир көрчәјин көзү.
Јалан данышсаг да башгаларына,
Алдатмаг чәтиндир өз-өзүмүзү—

дејә, јенә һәммин фикри давам етдирир.

Јох! Көнүл тәслим олду
Һәгигәтин сәсинә,
Һәгигәт! Сәндән бөјүк,
Сәндән күчлү, де, нә вар?
Сәни ода атдылар,
Од јандыра билмәди,
Рија һаггын телини
Дартды, ғыра билмәди.

«Галилеј» ше'риндә шаир кечмишләрә, тарихә гајыдыр; һагг сөз дејәнләрин дәһшәтли ағибәтини, ејни заманда һәгигәтин, доғру сөзүн гүдрәтини көстәрир:

Деди:—Јер фырланыр... инанмадылар.
Онлар она күлдү, о да онлар.
Деди:—Һәгигәтә шүбһәнизми вар?
Дедиләр: һагг дејән чәкилир дара.

* * *

«Фырланыр»—сөзүлә о бөјүк инсан
Гырды мөвһуматын сәрт бузларыны.

* * *

Деди:—Јер фырланыр... анчаг бу сөзлә
Таныды өзүнү илк дөфә дүнја!

* * *

Јер фырланыр,—дејә о чәкди фәрјад,
Сөзүнүн күчүнү өзү дә билди.
Елә бил, бир анлыг сусуб каинат,
Бу ики көлмәјә гулаг кәсилди.

Деди:—Јер фырланыр, гарышды әләм,
Јер дурду, фырланды мәсчид, кәлиса.
Деди:—Јер фырланыр, елә бил бу дәм
Тәзәдән чәкилди чармыха Иса...

Деди: —Бу һөкмүнә инанырам мән.
Кәрәк дејишилә дүнјанын ады.
Деди:—Јер фырланыр... Бу ики сөздән
Папанын башында көј курулдады.

Деди:—Јер фырланыр... Бу икичә сөз
Мин бир суал дүздү «Инчил»ин үстә.
Папа гәзәбләниб,—дағ басарыг биз,—
Деди,—буну дејән о дилин үстә.

«Дөрд жүз он алты» поемасында Б. Ваһабзадә Алманијада фашизмдин төрәтдији чинајәтләрдән данышараг дејир:

Дәјишиб һагг олду наһаггын ады,
Гырылды ганады һәр хәјалын да.
Әсәрәт әл чалды, зүлм ојнады,
Әдаләт һөнкүрдү гапы далында.
Гараны ағ кими дүртдүләр көзә,
Һәгигәт боғулду, һагг ифлич олду...

Инди алман халгы о рәзаләтли күнләри нифрәтлә јад едир, Алманија тарихинә силинмәз ләкәләр вуран фашизмә лә'нәтләр јағдырыр; совет шаири исә мүасир алман достуна мүрачһәтлә ону һаггын, әдаләтин кешијиндә дурмаға чағырыр.

Шаир сон илләрдә (1978) јаздығы «Һәјд парк» ше'риндә һәгигәт вә јалан мәсәләси һаггында мүһакимәләрини билдирир, Инкилтәрәдә вә үмүмән буржуа чәмијјәтиндә јаланын доғру сөз үзәриндә һөкм сүрмәси һаггында мүлаһизәләрини сөјләјир.

Шаир јенә дахили муһакимәләринә гајыдыр; дүшү-
нүр, сорушур; бу гејри-адилијин, бу баш-ајаг аләмин сир-
ләрини өјрәнмәк истәјир:

Гејд едәк ки, Б. Ваһабзадеһин «сөз вә әмәл» пробле-
ми үзрә мүлаһизәләринин әһтә даирәси кенишдир. Бу
мүлаһизәләр инсанлар арасында ади мәишәт мүнәсибәт-
ләриндән башламыш, һаким вә мәһкум синифләр, тарихи
кечмиш вә мүасир буржуа чәмијјәти, һәгиги вә јаланчы
дипломатија аләми вә с. даирәсиндә кенишләнир. Биз
шаирин бу мүлаһизәләрини онун өз сөzlәри илә—«Ле-
нинлә сөһбәт» поемасындан «Һәгигәт—әдаләт» адлы
ше'рлә јеқунлашдырмаг истәјирик (ше'р бир гәдәр их-
тисарла верилир):

Таныды өзүнү бу гоча дунја
Он једдинчи илин үсјан сәсиндә.
Ленинин сәпдији һагг тохумлары
Чүчәрди дунјанын һәр кушәсиндә.

Б. Ваһабзадә шакирд јолдашлары илә. X синиф. 1942-чи ил.
Шәки шәһәри.

Милләтләр һәгигәт ахтарышында
Өзүнү шам кими жандырды, җахды.
Зүлмүн Русијадакы гәбри башында
Халглар һәгигәтин әлини сыхды.

Дүнја дәрк еләди бир һәгигәти,
һәгигәт тапданар, анчаг әзилмәз.
Халгларын бирләшән фикри, нијјәти
Зорла сусдурулар, мөһв ола билмәз.

Гарышды дүнјанын ағы, гарасы,
һаггын чох өлкәдә бели дикәлди.
Әсрин јарысында әрзин јарысы
Ленин бајрағынын алтына кәлди.

Һәгигәт! Көнүлә—јахындан јахын.
Әмәлә узагдан узагсан, нәдән?
Дүнјанын тарихи,
гурбанларынын
Ганыјла јазылыб дөври-гәдимдән.

Сәнин гурбанларын сајсыз-һесабсыз,
Сәнин гурбанларын «һагг» деди кетди.
Бүтүн сорғулары галды чавабсыз,
Јерини, јурдуну билмәди кетди...

Сәнин гурбанларын чәһәләр јарды,
Силаһ әлләриндә,
Сән дилләриндә.
Сәнин гурбанларын гәбрә апарды
Сәни арзу кими көнүлләриндә...

Јаланлар ал-әлван, јаланлар мин-мин.
Дејир, кечәјә бах, зүлмәти көрмә.
Јаландыр... Ағ јалан гара керчәјин
Үзүнә рәнк чәкир, көзүнә сүрмә...

Сөзүн рәнки илә дәрдин, завалын
Ады да, дады да дәјишиләрмиш.
Сөзләр, јалан сөзләр...
Чылпаг кралын
Әјниндә палтар да ола биләрмиш...

Сөзләрин үзүндә киршаны, рәнки,
Дили узунса да, өмрү чох гыса.
Јашаја биләрми зүлмүн нәһәнки,
Удуб һәгигәти јалан гусмаса...

Гараны ағардан бојаг јаланлар
Инамы сарсыдыр, бизи мөһв едир.
Антонио деди ки, бу ағ јаланлар
Дөвләт масасындан баш алыб кедир.

Дајағы бошдуса, голу зорлудур,
Зор көзө көрүнәр, јалан олмаса.
Бүтүн јаланларын дирижорудур
Зүлмүн үзәриндә дуран бу маса!

Ленинин јаратдығы јени дүнјада мүнәсибәтләр һаггын,
әдаләтин хејринә тамам дәјишир. Шаирә, шаир сөзүнә
мүнәсибәт дә дәјишир. Бахын, бурада ики аләм, ики дүн-
ја; кечмиш вә инди нечә үз-үзә дајаныр;

«Һагла-һаһаг, керчәкликлә јаланчылыг
Үзләшдији күндән бәри өлдүрүрләр шаирләри...»

Кечмишләрдә белә иди. Мүәллиф бөјүк Неруданы
мәһв едән мүасир Чилидә дә буну көрүр. Өлкәмиздә,
үмүмән социализм аләминдә исә һагг инсаны јүксәлдир:
«Һагг илә јүксәлдә шәрәфим, шаным». Она көрә дә шаир
өз мүасиринә үзүнү тутуб дејир ки, «сөзүн һаггса, ону
данма»; «Мәрамыны ачыг сөјлә, гој дешмәсин сөз гәл-
бини».

Б. Ваһабзадә дили, нитги инсанын дахили аләми илә,
психолокијасы илә әлағәләндирир; ше'ри дә, сөзү дә
үрәклә, гәлблә бағлајыр:

Үрәјим иһамла, сөзлә доландә,
Һәр сәтрим көнлүмдән од алыр мәним.
Дујан бир үрәкдә тел гырыланда
Ше'римин вәзни дә гырылып мәним.

Гәлбинә, һиссинә даим архалан,
Бир дә... өлеан сөсли илләримизә.
Көһнә сөз демәмиш иһам һеч заман,
Һәр гәлбин өз сөзү тәзәдир бизә!

Б. Ваһабзадә хүсуси исимләр—инсан адлары һаггында
да данышыр. О, адын верилмәсиндә гәдим бир гәјданы
јада салыр. Мә'лум олдуғу үзрә, вахтилә оғлана о заман
ад гојармышлар ки, о, мүәјјән бир һүнәр вә ја гәһрәмән-
лыг көстәрмиш олсун. Һәм дә ад, адәтән, елин ағсагга-
лы тәрәфиндән тәнтәнәли шәкилдә е'лан олунармыш. Бу
адәт өз бәдии ифадәсини Дәдә Горгуд дастанында
тапмышдыр. Шаир «Азәрбајҗан оғлујам» ше'риндә буна
ишарә илә јазыр:

Һүнәр көстәрмәјинчә
Адсыз јашамышам мән.

Дәдәм Горгуд ад верди
Мәнә өз һүнәриндән.

Адым доғду һүнәрдән,
Һүнәрим адым олду.

Әдиб «Дәдә Горгуд образы вә тарихи ичтимаи һади-
сәләр» адлы мәғаләсиндә јазыр ки, ады ад саһибинин
әмәли илә бағламаг мүәјјән мә'нада фәлсәфи анлајыш-
дыр. Бу фәлсәфи идрак бизә «Дәдә Горгуд»дан кәлир». Бу мәғаләдә о, М. Сејидовун фикринә истинадән дејир:
«...ики адлылар биринчи ады ата-ана өз арзусу илә
гојур, икинчи ады исә һәммин адама онун ичтимаи фәали-
јәтинә, халг вә вәтән гаршысында көстәрдији хидмәтә
көрә верәрмишләр». Б. Ваһабзадә «Горгуд» сөзүнүн ети-
мологијасы мәсәләсинә дә тохунур вә бу адын «гор» вә
«гуд» сөзләринин бирләшмәсиндән әмәлә кәлмәси һаг-
гында М. Сејидовун фикри илә разылашыр. Онунла дә
разылашыр ки, «гуд» бир чох дилләрдә хошбәхтлик,
бәхт, бәрәкәт, хејрхәһ руһ, тәлә, һәјат гүввәси, хошбәхт-
лик верән, бир шејин әсасы демәкдир.

Б. Ваһабзадә «Ајдынлыг вә сәмијјәт» адлы мәғалә-
синдә Иса Исмајылзадәнин «Ад күнү» поемасындан да-
нышаркән, үмүмән ад мәсәләсинә тохунур вә јазыр: «Ис-
ламијјәтә гәдәр бизим адларымыз өзүмүзүнкү иди: Ба-
бәк, Тоғрул, Чичәк, Чылғын, Јасәмән, Алтај, Бајандур,
Бејрәк, Ағкүл, Банучичәк, Уруз, Чығатај, Дашдәмир, Әрән
вә с. Исламијјәтдән сонракы адлар исә динлә әлағәлән-
дирилди... Бөјүк әдибимиз Чәфәр Чаббарлы бу мәсәләне
дүшүнәрәк дилимизин өзүндән доған бир нечә көзәл ад
јаратды: Севил, Күлүш, Јашар, Ајдын, Горхмәз вә с. Халг
бу адлары мәмнунијјәтлә гәбул етди. Әдибин јаратдығы
бу образларын адлары көрпәләримизә верилди. Бу кө-
зәл адларла јанашы, башга халглардан кәлән, бә'зән исә
ихтирәларла, јени әшја адлары илә әлағәдар јени, лакин
ејбәчәр адлар мејдана чыхды: Кооператив, Трактор, Гә-
ләт, Вермишел, Самавар, Тунел, Сигнал вә с.

...Бунлар јенилији астар үзүндән баша дүшмәк, јени
дүнјамызын әзәмәтини, көзәллијини үздән, сәтһи дәрк
етмәкдир...

Мәһди һүсејнзадә, һәзи Асланов Бөјүк Вәтән мұһари-
бәси илләриндә ана јурдумузун јолунда өз чанларын

гурбан вермиш гәһрәманларымыздыр. Бу күн доғулан көрпәләримизә, көһнә адлар олмасына бахмајараг, Мехди, јахуд һәзи адыны вермәк һәмин гәһрәманларын хатирәсинә халгын һөрмәти демәкдир».

Бу бахымдан «Ад күнү» поемасында мәсәләнин гојулушуну Б. Ваһабзадә тәгдир едир. Бунунла әлагәдар олараг о, С. Рәһимовун «Һәчәр» һекајәсиндә дә бу мәсәләнин һәллине диггәти чәлб едиб көстәрир ки, мүәллиф бу һекајәдә «јени доғулан гыз ушағына милли гәһрәманымыз олан һәчәрин адыны вермәк истәдикдә, бабаја һүчүм едән чаванларын јенилик ады илә тәклиф етдикләри Есмәралда, Офелја, Амалја адларыны рәдд етмишдир».

Б. Ваһабзадәнин үмүмән бу мәсәләјә мүнасибәти беләдир: «Әлбәттә, башга халгларын да көзәл адлары вар вә бу адлардан да истифадә етмәк олар. Лакин гадынларымызын сәдагәт, мәрдлик вә вәфа кими көзәл ән'әнәләрини өз әмәлләриндә көстәрән һәчәр нәнәнин ады олан јердә, кәнардан кәлмә Офелјаја, јахуд Есмәралдаја еһтијач вармы?».

Јери кәлмишкән, шаирин әчнәби сөzlәрә мүнасибәтики дә гејд едәк. О, «Дүнјада һансы халг иддиә едә биләр ки, мәним дилим тамамилә сафдыр?»—дејә бу вә ја башга дилдә әчнәби сөzlәрин олмасыны тәбии һесаб едир. Шаирин фикринчә, башга дилдән кәлән вә јени дилдә там вәтәндашлыг һүгуу газанан сөzlәрә еһтијатла јанашмаг, онлара јад сөzlәр кими бахмамаг лазымдыр. О бу мә'нада түрк дилиндә апарылан «тәмизләмә» әмәлијјатына мәнфи мүнасибәт бәсләјир. Шаир јазыр: «Әсрләр боју түрк дилиндә јашамыш вә бу дилдә вәтәндашлыг һүгуу газанмыш әрәб вә фарс мәншәли сөzlәри дә дилдән говуб, әвәзиндә сүн'и сөzlәр јаратдылар (мәс.: «мүәллим» сөзү әвәзинә «өјрәтмән», «мәктәб» әвәзинә «окул», «инкишаф» әвәзинә «кәлишмә» вә с. кими). Нәтижәдә, оғул атадан, јени нәсил көһнә нәсилдән, будаг көкдән ајрылды».

Бунунла бирликдә, Б. Ваһабзадә милли сөzlәрә һәмишә үстүнлүк вермәк тәрәфдары олмуш, мүмкүн гәдәр доғма сөzlәрдән истифадә етмәји, синонимләр чәркәсиндән анадилли кәлмәләри даһа чох ишләтмәји үстүн тутмушдур. Бу чәһәтдән онун ашағыдакы гејдләринә нәзәр салмаг олар: «...дилимизә дахил олан бир нечә әрәб вә фарс сөзү һаггында фикир мүбадиләси етмәк истәјирәм. «Тәәччүб», «тәәссүф», «тәрчүмә» сөzlәри.

«Тәәччүб» вә «тәәссүф» сөзүндә ики «ә» сәсинин јанашы сәсләнмәси дилимизин тәбиәтинә вә руһуна, елә бил, гәсд еләјир... Бу сөzlәри ја тамам дәјишмәк, ја да дилимизә ујғунлашдырмаг олмазмы? «Тәәччүб» вә «тәәссүф» сөzlәрини «мат галмаг» вә «һајыф» сөzlәри илә дәјишмәк мүмкүн дејилми?..

Дилимиздә «чевирмәк» сөзү олдуғу һалда, «тәрчүмә едәни» ифадәсини дә ишләдирик. «Тәрчүмә едәни» әвәзинә «чевирәки», «тәрчүмә» әвәзинә «чеврим» вә «тәрчүмәчи» әвәзинә «дилманч» демәк мүмкүндүр.

Адәтән, «едир» хәбәриндән (?) әввәлки сөз дилимизә башга дилдән кечән јад сөз олур. «Ифадә едир», «дә'вәт едир», «тәлгин едир», «тәрәннүм едир», «тәһким едир», «тәчәссүм едир», «хаһиш едир», «ифа едир» вә с.

Лакин бунларын бир гисмини чох асанлыгла доғма сөzlәримизлә әвәз едә биләрик. «Дә'вәтнамә» сөзүнү «чағырыш», «дә'вәтнамәләрин сонундакы «дә'вәт едир»и «чағырыр», «ифа едир»и «охујур», јахуд «чалыр» демәк јазмаг олмазмы?

Халг һеч заман «дә'вәт едирәм» демәз, «чағырырам» дејәр, ханәндәјә «бир секаһ ифа ет» демәз, садәчә «оху» дејәр.

Биз бә'зән елә бил гәсдән әрәб вә фарс сөzlәри һесабына дилин тәбиәтини вә көзәллијини корлајырыг».

Б. Ваһабзадәнин бу мүлаһизәләри онун түрк дилинин «тәмизләнмәси» һаггында фикирләри илә илк бахышда ујғунсузлуг тәшkil едир. Әслиндә исә белә дејил. Әдиб бир һалда, дилдә гаршылығы олмајан әрәб вә фарс сөzlәринин күтләви һалда, сүн'и шәкилдә дүзәлдилән сөzlәрлә әвәз едилмәсиндән бәһс едирсә, икинчи һалда бир сыра әрәб, фарс сөз вә ифадәләринин дилдә гәдимдән истифадә едилән, һамы тәрәфиндән анлашылан сөzlәрлә әвәз едилмәсиндән сөһбәт кедир.

Б. Ваһабзадә бу вә ја башга мүнасибәтлә ајры-ајры сөzlәр һаггында да өз мүлаһизәләрини демишдир. Әдиб сөzlәрә поетик мә'на верир вә бу бахымдан онлары тәгдим едир, чох һалларда исә сөzlәрин лүғәти мә'насыны, әлавә мә'на чаларларыны ачыр, сөзүн нитгдә тутдуғу мөвгејә көрә газандығы јени хүсусијјәтләрә нәзәр јетирир.

1. «Тәбиилик! Нә көзәл сөздүр, ахы бу сөз тәбиәт сөзүндән јаранмышдыр. Тәбиәт сахтакарлыг вә сүн'илик севмир. Тәбиәт—тәбии олдуғу үчүн көзәлдир».

2. «Эзиз» сөзү дә «доғма» илә бағлыдыр. О шеј ки, инсана доғмадыр, һәм дә эзиз олур».

3. «Мәнә көрә, «давам кәтирмәк» ифадәси «дуруш кәтирмәк» ифадәсиндән һәм бәдии, һәм дә фикрин дәгиг ифадәси бахымындан зәифдир. Даһа доғрусу, «давам кәтирмәк» биринчијә нисбәтән сахтадыр. Әввәла, она көрә ки, «давам» сөзү дилимиздә кечсә дә, бизим сөзүмүз дәјил. Дилимиздә «дуруш» сөзү вар икән «давам» ишләтмәјә дәјмәз. Икинчи тәрәфдән, «дуруш» сөзүндә «таб еләмәк», «дөзә билмәк» мә'насы да сахланыр. «Дуруш»-да әләвә мә'нанын да олмасы онун һәм лүғәти, һәм дә бәдии күчүнү артырыр. «Дуруш»-да бир јердә дајаныб әкс тәрәфин тәзјигинә мүғавимәт кәстәрмәк мә'насы олдуғу һалда, «давам»-да бу мә'на јохдур».

Лүғәти мә'нада кәтүрсәк, «давам» «дуруш» дејил. Лакин бу јердә «дуруш» «давам»-дан күчлүдүр. һәм дә халг дилиндә «давам» сөзүнә раст кәлмәк чәтиндир, һансы бајатыда, нағылда, дастанда, аталар сөзүндә, ашыг ше'риндә «давам» сөзү ишләдилмишдир? Лакин фолклорумузда истәнилән гәдәр «дуруш кәтирмәк» ифадәсинә раст кәлирик. Мәсәлән, «Короғлу» дастанында (һәмзәнин Гыраты апармасы голу) дејилир: «Онун учбатындан һеч бир гапыда дуруш кәтирә билмирәм».

4. «...Мүәллим» сөзү өз лүғәти мә'насыны итириб (?), даһа бөјүк мә'налар кәсб етмиш, мисилсиз мәзмуна мәли: олмушдур. Мәндән олсајды, әлифбадакы сыра гануңларыны позуб, «мүәллим» сөзүнү бүтүн дилләрин лүғәтіндә илк сөз кими гәбул едәрдим». «Әкәр биз «мүәллим» сөзүнүн әзәмәтинә вә мә'насына шакирдләрин көзү илә бахсаг, о заман бу сөзүн мәзмунуну вә мүнвәгәһәсини даһа дәриндән аңламыш оларыг».

5. «—Ана—тәбиәтин, һәјатын илк бешији, доғма торпаг.

Ата—көјләр, онларын сирри!

Бу ики кәлмә илә биз, ибтидаи шәкилдә олса да, өз идрәкымыз чәрчивәсиндә јерләри вә көјләри дәрк етмәјә, даһа кизли аләмләрә доғру аддымларымызы атмаға башладыг».

6. «Ата от алды.

Ата—јарадычы, халиг.

От—гида, һәјат васитәси.

Алды—фе'л, әмәк, јашамаг еһтирасы.

Бир көрүн бу бирчә чүмлә илә мүәллим бизә нәләр дејир?»

7. «Мән фикирләширдим. һәмин музеји тәшкил етмәјә бу адамлары мәчбур едән нәдир. Бу фикир үрәјимдән кечән кими, «мәчбуријјәт» сөзү борч вә вәтәндашлыг сөзләринин гаршысында нә гәдәр күлмәли көрүнүр».

8. «Дилимиздә ишләнән «дәли-долу» сөзүнү ачмаг истәрдим. Бизим шифаһи халг әдәбијјатында «дәли» сөзү чох заман мүсбәт мә'нада ишләнир. Короғлунун дәлиләри бу фикрин ән јахшы сүбутудур. «Дәли» сөзүнүн һәрфи мә'насы ајдындыр, мәчази мә'насы исә алудә, вурғун демәкдир... «Дәли» сөзүнә һәмгафијә ишләнән «долу» сөзү биринчини тамамлајыр».

9. «Бајаты» сөзү гәдим Азәрбајчан гәбиләләриндән «бајат» гәбиләсинин ады илә бағлыдыр. Бөјүк шаиримиз Фүзули дә «бајат» гәбиләсиндәндир. Бу күн дилимиздә көһнә, дүнәндән галан мә'насында ишләнән «бојат» сөзү һәмин сөздәндир.

Әкәр «Бајаты-күрд», «Бајаты-Шираз» вә «Бајаты-Исфаһан» муғамлары јалныз күрдләрә вә фарслара аиддирсә, фарс вә күрд дилләриндә «бајат» сөзү вардырмы? Бүтүн дүнја дилчләри (?) иддиа етмишләр ки, «бојат» бизим сөздүр».

10. «Бурада (Ирагда—Кәркүкдә—J. C.) Фүзулијә дәдә Фүзули дејирләр. Бизә елә көлир ки, бу «дәдә» сөзү «Дәдә Горғуд»-да ишләнән мүгәддәслик мә'насындадыр. Кәркүклүләр һөрмәт етдикләри адамлары «дәдә» дејә чағырырлар. һазырда Кәркүкдә јашајан јерли бир шаирин ады һичри Дәдәдир».

11. «Португалија—Порт вә Гал сөзләриндән јаранмышдыр. Јә'ни Хоруз лиманы, Хоруз—бу өлкәнин емблеми һесаб олунур».

12. «Интеллигент» сөзү «интеллект»-дән, Азәрбајчан дилиндә олан «зијалы» сөзү «зија» (ишыг) сөзүндән јаранмышдыр. Формача мүхтәлиф олса да, бу сөзләрин мәзмуну ејнидир. Лакин зијалы сөзү јалныз биликлә, савадла мөһдуд дејил. Бу күн ишләнән «интеллигент» сөзү даһа кеңиш мә'на кәсб едир.

13. «Дүнјада «Портвејн» ады илә мәшһур олан шәраб бу шәһәрин (Португалијанын Порту шәһәри нәзәрдә тутулур—J. C.) ады илә бағлыдыр.

14. Бизим вәтәнимизи—Азәрбајчаны гәдим гајналарда «Одлар өлкәси» адландырырлар. Азәрбајчан сө-

зүнүн илк ики нечасы, ја'ни «Азэр» гэдим фарс дилиндэ «од» демэкдир...»

15. Зэрдүштүн Муғанла элагэдар олдуғуну «Муған» сөзүнүн лүгэти мә'насы да тасдиг етмэкдэди. Мәселән: «Бүрһане-Гате»дэ «Муған» сөзүнүн мә'насы бу чүр изаһ едилир: «Муған «Муғ»ун чәмидир, мә'насы «атәшпәрәст-ләр» демэкдир вә Азэрбајчанда бир вилајет ады да вар. Муған о вилајетдәки шәһәрин адыдыр.

Профессор Ә. Дәмирчизадә «Муған» сөзүнүн илк не-часы олан «Муғ»ун илк мәнбәләрдә «мағ» кими ишлән-дијини көстәрир».

Б. Ваһабзадә шә'рләриндә дә мүәјјән сөzlәр һаггын-да өз тәәсүратларыны билдирир.

Әввәлчә «ана», «бала», «ешг» вә «азадлыг» сөzlәри һаггында:

Истәрәм бир ана, бир бала сөзү
Лүғәтдә сөzlәрин өнүндә кедә.

* * *

Ешг сөзү сөzlәрин султаныдыр, тачыдыр,
Ешг һәјат очағыдыр!

* * *

Тарихин ән бөјүк бир амалы вар:
Азадлыг! Бу сөзә тапынмыш инсан.
Азадлыг—сәадәт, азадлыг—баһар,
Јаранмыш инсанын арзуларындан!

Инсан азадлығы илк арзу санмыш,
Бу сөз бир ишыгдыр инсана дарда.
Азадлыг! Азадлыг! Тарих јаранмыш
Бу амал уғрунда вурушмаларда.

Сонра исә мүәјјән мә'нада бир-бирилә сәсләшән «би-тәрәф», «бәлкә», «биртәһәр» вә «һтијат» сөzlәри һаг-гында.

Шаир «Ленинлә сәһбәт» поемасынын «Әскәр—сәр-кәркәрдә» һиссәсиндә В. И. Ленинин сөzlәрини епиграф кәтирир: «Рәдд олсун битәрәф әдәбијјатчылар. Рәдд ол-сун фөвгәлбәшәр әдәбијјатчылар!» Бундан сонра «битә-рәф» сөзү һаггында јазыр:

—Нә? Битәрәф?
Бу сөзү
Ғаралардым лүғәтдән.
Битәрәф нә демәкдир?

Анламырам буну мән.
Тәрәф мәнә әкс олса да,
Чәбһәси вар, фикри вар.
Фикирсиздән, чәбһәсиздән әлһәзәр!

«Бәлкә» сөзү һаггында исә шаир ејни адда ајрыча шә'р јазмышдыр. О шә'ри ихтисарла охучуја тәгдим едирик.

Һәгигәт уммадым мин үзлү бәлкәдән,
Инкарла тәсдигин арасы бәлкәдир.
Јаланын, доғрунун бүтөвү кезәлдир,
Керчәјин јарысы, парасы бәлкәдир.

Бәлкәнин дады јох, дузу јох, сөзү вар,
Кезә күл үфүрүр, далында кезү вар.
Өзү бир кәлмәдир, бәтниндә јүзү вар,
Утанан керчәјин чарасы бәлкәдир.

Каһ шүбһә фитинә инамын азмасы,
Каһ үмид нурунун балача сызмасы,
Каһ ачы керчәји јалана јозмасы,
Һәгигәт үзүнүн ғарасы бәлкәдир...

Ујмасын јухуја ширинчә јухулар,
Ујанын арзусу пуч олар, јох олар.
Мәрдләрин ја «һә»си, ја да ки, «јох»у вар,
Намәрдин, горхағын танрысы бәлкәдир.

«Биртәһәр» сөзү:

Дүшмәнәм јалтағланыб тәпәјә дағ дејәнә,
«Бу дүнјада биртәһәр гој јашајағ»—дејәнә.
Аһ, биртәһәр!.. Лүғәтә бу сөз һардан кәлмәдир?
Јашамағ јашамағдыр, бәс бу «биртәһәр» нәдир?

«Һтијат» сөзү:

Һтијат сөзүндән һтијатлыјам,
Һтијат—һәр јердә һтијач олмур.
Һәр сөздән өзүнү горујан илһам,
Ајағда сүрүнүр, башда тач олмур.

* * *

Һтијат—биртәһәр баш доландырмағ,
Чәсарәт—ја һәјат, ја өлүм анчағ.

Һтијат веркүлдүр, нөгтә дејил, јох!
Һтијат чалардыр, рәнк ола билмәз!
Дејирәм дүнјада бир гәһрәмәнлыг
Көлә һтијатдан доғула билмәз.

Шаирин фикринчә, ештијат сөзүн дә кәсәрини азалдыр, ону мәгсәддән узаг салыр; чәсарәтлә дејилән сөз исә мә'налы вә мәгсәдли олур.

Ај вә «ај» сөзү һааггында.

Бабам
Көзәллијинә һејрәт едиб «ај!»—деди.
Сәнин узаглығына,
О фүсункар һүснүнә
Јердән бахыб дојмады.
«Вај!»—сөјләди.
«Ај!»—деди.
Һејрәтидир инсанын
«Вај!»—нидасы,
«Ај!»—сөзү.

«АНА ДИЛИ» АДЛАНЫР БИЗИМ ИЛК ДӘРСЛИМИЗИ

Башга көркәмли сәнәткарлар кими, Б. Ваһабзадә дә инсанын, үмүмән халгын һәјатында ана дилинин ролуну дәриндән дујур вә ону гијмәтләндирир. Ше'р вә поемаларында, монографија вә мәгаләләриндә тез-тез, һәм дә мүхтәлиф мүнасибәтләрлә бу мәсәләјә мұрачиәт едән шаир-әдибин ана дили һаггындакы мұлаһизәләри бир сыра һалларда үмуми нәзәри истигамәтдә олур, јә'ни бу вә ја диқәр бир диллә мәһдудлашмыр: милли вә ирги фәргләр, дилләрин мүхтәлифлији ана дили анлајышына тә'сир кәстәрмир; бүтүн халглар, бүтүн инсанлар үчүн ана дили доғма вә әзиздир. Тәсадүфи дејил ки, шаир «Ана дили» адлы ше'риндә В. И. Ленинин «Биз өз дилимизи вә өз Вәтәнимизи севирик» сөзләрини; «Оғлума» ше'ринә исә Н. Нәримановун «Ана дили! Бир дил ки, меһрибан бир вүҷуд мәһәббәтини... сәнә бу дилдә бәјан едир, бир дил ки, сән һәлә бешикдә икән бир лајла шәклиндә өз аһәнк вә ләтафәтини сәнә ешитдириб, руһун ән дәрин кушәләриндә нәгш бағлајыбдыр»—сөзләрини епиграф вермишдир. Бу үмуми нәзәри мұлаһизәләр өз гидасыны вә фонуну Азәрбајҗан дилиндән алыр; бә'зән исә онун ана дили һаггындакы фикирләри бүтүнлүклә Азәрбајҗан дилинә сөјкәнир.

Биз Б. Ваһабзадәнин ана дили һаггындакы мұлаһизәләрини әһатә едән бу һиссәни онун јухарыда адыны чәк-дијимиз ше'рләри илә башламаг истәјирик:

Дил ачанда илк дәфә «ана» сөјләјирик биз,
«Ана дили» адланыр бизим илк дәрслијимиз.

Илк маһнымыз лајланы анамыз өз сүдүлә,
Ичирир руһумуза бу дилдә килә-килә.

Бу дил—бизим руһумуз, ешгимиз, чанымыздыр,
Бу дил—бир-биримизлә әһди-пејманымыздыр.
Бу дил—танытмыш бизә бу дүнјада һәр шеји,
Бу дил—әчдадымызын бизә гојуб кетдији,
Ән гијмәтли мирасдыр, ону көзләримизтәк,
Горујуб нәсилләрә биз дә һәдијә верәк.

Бизим уча дағларын сонсуз әзәмәтиндән,
Јатағына сығмајан чајларын һиддәтиндән,
Бу торпагдан, бу јердән,
Елин бағрындан гопан јаныглы нәғмәләрдән,
Күлләрин рәнкләриндән, чичәкләрин ијиндән,
Мил дүзүнүн, Муғанын сонсуз кенишлијиндән,
Ағсачлы бабаларын әглиндән, камалындан,
Дүшмән үстүнә чуман о Гыратын налындан
Гопан сәсдән јарандын.
Сән халгымын алдығы илк нәфәсдән јарандын.
Ана дилим, сәндәдир халгын өгли, һикмәти,
Әрәб оғлу Мәчнунун дәрди сәндә дил ачмыш,
Үрәкләрә јол ачан Фүзулинин сәнәти,
Еј дилим, гүдрәтинлә дүнјаја јол ачмыш.
Сәндә мәним халгымын гәһрәмәнлыглы долу
Тарихи вараглары.
Сәндә нечә мин иллик мәним мәдәнијјәтим,
Шан-шөһрәтим сахланыр.
Мәним адым, санымсан,
Намусум, вицданымсан!

Ше'рин изаһа ештијачы јохдур. Онун үмуми мә'насы беләдир: дилдә бүтүн халг, онун тарихи вә индиси, психоложијасы... ифадә олунур.

Бешијин башында һәр ахшам, сәһәр,
Анан лајла чалыр ана дилиндә.
Руһуна ахдыгча доғма кәлмәләр,
Гымышыб күлүрсән јухуда сән дә.

Бу сәсдә торпағын әзәмәти вар,
Руһуна атәшләр галаныр сәнин.
Сабирләр, Вагифләр, гоч Короғлулар,
Бешијин башына доланыр сәнин...

Даныш, чәһ-чәһ вуран дилинә гурбан,
Гој сәнә дил версин бу торпаг, бу су.
Өз ана дилиндә сән дил ачырсан,
Сәнинчин ән бөјүк һәдијјәдир бу.

Бу дилдә сәсләнмиш диләкләримиз,
Бу дилдә анд ичдик доғма Вәтәнә.

Бабамыздан галан бу мирасы биз,
Ананла бирликдә веририк сәнә.

Даныш, дилиндәки оддан, аловдан,
Әрисин шахта да, боран да, буз да.
Халгын гүдрәтини јашадаг һәр ан,
Ана дилимиздә, өз руһумузда!

[«Оғлума»]

Б. Ваһабзадә «ана дили» ифадәсини белә мә'наландырыр: «Биз дилимизи дә «ана дили» адландырырыг. Чүн-ки бизә илк дәфә доғма дилимизи дә өјрәдән ананын өзү-дүр».

Б. Ваһабзадә ана дилини бир сыра саһәләрлә, анла-јышларла әлагәләндирир. Бурадан да ана дили илә әла-гәли проблемләр мејдана кәлир. Бунлар ашағыдакылар-дан ибарәтдир:

а) Ана дили вә мүәллим. Б. Ваһабзадәнин «Әлифба китабы» ше'риндә белә бир бәнд вар:

Мүәллим! Гајғынла бөјүр инсан!
Сән әглә камала ганад верирсән.
Ана дилимизин кур булагындан,
Көрпә балалара су ичирирсән!

Бир мәгаләсиндә исә әдиб ана дилиндәки сәсләрин һикмәтиндән бәһс едир вә онларын тә'лиминдә мүәлли-мин ролуну, әмәјини гијмәтләндирир: «32 сәс! Бунлар ади сәсләрдирми? Јох, тәбиәтин, јерин, көјүн, каинатын бүтүн сирри вә һикмәти бу отуз ики сәсдә чәмләнмишдир. Бу отуз ики сәс инсанын каината сығмајан арзуларынын, иде-алларынын, дујғу вә фикирләринин ифадә васитәсидир:

Бу сәсләр, бу сәсләр... Ади сәс дејил,
Бу сәсләр тарихдир, бу сәсләр Вәтән.
Бу сәсләр... Бу сәсләр мин-мин ил әввәл,
Јаранмыш јурдумун тәбиәтиндән.
Бу сәсләр ешг, арзу,
бу сәсләр әмәл.
Унутма, әввәлчә буну дүшүн сән,
Бу сәсләр көј сәси, илдырым сәси,
Бу сәсләр гуш сәси, булаг нәғмәси.
Бу сәсләр јаранмыш ел нәфәсиндән,
Икид бабаларын аддым сәсиндән.
«А»дан «ана» јаздыг, «Б»дәнсә «баба»...

Шаир «Ана дили» вә «Оғлума» ше'рләриндә бүтүн-лүкдә ана дилинин халгын бағрындан гопан, һәм дә хал-

гын варлығыны өзүндә әкс етдирән бир мә'нәви-тарихи һадисә кими тәғдим едирсә, бурада мүәллиф о дилин ән кичик ваһидләри олан сәсләрә нәзәр салыр, онларда хал-гын тарихи-мә'нәви һәјатынын изләрини көрүр. Шаир сәс-дәки белә бир гүдрәтә дә ишарә едир ки, отуз ики сәс он минләрлә сөзүн вә көмәкчи васитәләрин материалы ол-магла бүтүнлүклә бир дилин тәшкили вә фәалијјәти үчүн әсас верир. Бу һикмәти, бу сирләри исә бизә мүәллим өјрәдир: «Илк мүәллимимиз бу сәсләрлә ана дилимизи, онун көзәллијини, мусигисини вә бөјүк имканларыны бизә өјрәдир».

б) Ана дили вә «Әлифба». Б. Ваһабзадәнин јарадычы-лығында «Әлифба» Вәтән вә ана дили мәфһумлары илә бағланыр. Бу да тәбиидир, чүнки әдибин дедији кими, «Бу китаб бүтүн елмләрин әввәли, бүтүн сирләрин ачары-дыр». «Бүтүн елмләрә кедән чығырлар бу садә китабын үстүндән кечир», «...ән бөјүк фәлсәфәнин белә илки, бү-нөврә дашы «Әлифба» китабындан башланыр. Бу елә бөјүк бир һикмәтдир ки, бүтүн фәлсәфи чәрәјанлар вә мәктәбләр башланғычыны бурадан көтүрүр».

Бу чәһәтдән Б. Ваһабзадәнин өз ушағлыг дөврү илә бағлы тәәсүратлары марағлыдыр: «Илк дәфә «ана» кәл-мәсини охуја билдијим күн букүнкү кими јадымдадыр. Мәнә елә кәлди ки, дүнјада мәнән хошбәхт, мәнән са-вадлы адам јохдур. Мән «ана» кәлмәси илә тәбиәтин, хилгәтин, варлығын сиррини охумушдум, дүнјаны дәрк етмишдим. «Ана» јердир, «ата» көј! Бу ики мүгәддәс сөз һәјатын мајасы, варлығын әсасы, башланғычыдыр. Мән «ана» кәлмәсини охумагла дүнјаны дәрк етмәјә доғру бөјүк бир сәфәрә чыхмышдым...

«Әлифба» китабыны баша вуранда мәнә елә кәлди ки, артыг һәр шеји билирәм, ахы сәһрли һәрфләрин ди-лини өјрәнмишдим. Мән һәрфләри дејил, торпағы, тә-биәти охујурдум. Инди мәнә һәр шеј ајры чүр көрүнүр-дү. Гушлар ајры чүр охујур, чичәкләр ајры чүр әтир са-чыр, чајлар ајры чүр шырылдајырды.

Биринчи синфи баша вуран ушағ үчүн «Әлифба» ки-табы дүнјанын ән марағлы, ән бөјүк вә ән зәнкин кита-быдыр.

Ушағын көзүндә, гоча дүнјанын,
Ән бөјүк, ән дәрин китабыдыр бу.
Онда өз ады вар сујун, һаванын,
Бүтүн суалларын чавабыдыр бу.

«Әлифба» кітабындан дәрс алаң бу ушаг кимдир?—
Кәләчәјин бәјүк вәтәндашы, вәтәнинин вә дилинин саһи-
би. О, Вәтәнә вә ана дилинә мәһәббәт јолунда илк пы-
чылтылары «Әлифба» кітабыны кечәркән ешитмишди.

в) Ана дили вә халг. Бу мәфһумлары бир-бириндән
ајырмаг, ајры тәсәввүр етмәк чәтиндир. Дилсиз халг ол-
мадығы кими, халгсыз да дил јохдур. Дил халгла биркә
јараныр, онунла бирликдә инкишаф едир, онун кечдији
тарихи јоллардан кечир. Б. Ваһабзадә јазыр: «Дил хал-
гындыр», «...һәр халгын дили о халгын дүшүнчәсиндән,
мә'нәвијјатындан доғур. Нә үчүн биз суја «су», торпаға
«торпаг» демишик?.. Бу кәлмәләр һәм сәсинә, һәм рән-
кинә, һәм дә мә'насына кәрә һәмин дилдә данышан хал-
гын руһ вә зөвгүнүн ифадәсидир».

Халг өз дилини заман-заман һәм јаделлиләрдән, һәм
дә өз ичиндәки нанкорлардан горујараг әсрләрдән-әср-
ләрә, нәсилләрдән-нәсилләрә вермишдир. Шаир:

Сарајлар данышды өзкә дилиндә,
Ујушду өзкәјә,
Ујушду јада.
Халг өз комасында,
өз өмәлиндә
Јашатды дилини, варлығыны да.—

дејә һәр бир халгын, әсл халг күтләсинин өз ана дили уғ-
рундакы сәссиз, һәј-күјсүз мүбаризәсиндән данышыр; өз
мүасирләринә мүрачәјәтлә дејир: «Ата-бабаларымыздан
мирас алдығымыз ана дилимизи көз бәбәјимиз кими го-
руга, ону чилалаја-чилалаја, өз дады-тамы вә тәмизлији
илә кәләчәк нәсилләрә тәһвил вермәк мүгәддәс борчу-
муздур».

Бу тарих, бу чағырыш ана дилинә биканәлији, она јад
бахышы рәдд едир. Белә һаллар исә тарихдә аз олма-
мышдыр. Бир сыра өлкәләрдә бу инди дә өзүнү көстә-
рир; һәм дә чох вахт шәхси мүнасибәтләрдән дејил, ич-
тимаи вәзијјәтдән, шәраитдән ирәли кәлир. Б. Ваһабзадә
бу мә'нада халгларын кечмишинә дә, индисинә дә нәзәр
салыр, өз дилинә һәсрәт галан әрәбин ачы тәләјиндән да-
нышыр.

Б. Ваһабзадә Чәнуби Азәрбајҗанда ана дилимизин бу
чүр тәләјини көрүр вә «Шекспирин вәтәниндә» адлы гејд-
ләриндә Лондонда тәһсил алаң Чәнуби азәрбајҗанлы тә-
ләбәләрдән бәһс едәрәк белә бир эпизод верир: «Мә-

ним университетдә ана дилиндә дәрс дедијими билинчә,
Илһам адлы бир кәнч:

— Дүнјада бир халг үчүн ана дилиндә тәһсил ала бил-
мәк һүгугундан бәјүк сәадәт танымырам,—дејә көкс
өтүрдү.

Шекспир, Бајрон, В. һүго, Балзак, Пушкин, Л. Толстој,
Шиллер, һәте кими чаһаншүмул даһиләри Аразын бу та-
јында өз ана дилиндә охуја билән мәним тәләбәләримлә,
дүнја классикләри бир јана, өз классикләрини белә, ана-
сынын дилиндә охумаг һүгугундан мәһрум едилән бу
кәнчләрин мүгајисәсиндә тарихин әдаләтсизлији барәдә
дүшүнмәмәк мүмкүнмү?»

Һәмин мәгаләдә ана дилинин мәһдудлашдырылмасы,
рәсми олараг сыхышдырылыб арадан галдырылмасына
даир белә бир мә'лумат вар: «Шотландијанын 77 мин
квадраткилометр саһәси, 5 милјон әһалиси вар. Вахтилә
онларын өз дилләри олмуш, сонра инкилис дилинин тә'-
сири илә әријиб јох олмушдур. Лакин дағ кәндләринин
әһалиси өз ләһчә вә фолклоруну горујуб сахламагда-
дыр».

«Шәби-һичран» поемасында шаир бу һаллары белә
үмумиләшдирир:

Сәрвәт кетсә, гәм дејил, сәрвәт кәләр јенә дә,
Бу гәмдир ки, бир елин гәлбинә, ешгинә дә,
Дилинә, руһуна да гәсд едәләр, ај аман!
Әләмләрин, дәрәләрин һамысындан бу јаман!

Шаирин «Јоллар-оғуллар» поемасында да ана дилинә
доғма вә јад мүнасибәтләр һаггында эпизодлар вар. Көз-
ләрини шәһрәт пәрдәси гапајан әрәб милјонери Бен-Ос-
ман вәтәнини атыб Парисдә јашајыр, арвады Зәһрадан
вә оғлу Мустафадан ајрылыб, Нананы алыр, ады да дә-
јишилир, Бен-Осман дејил, Симон чағрылыр, тәзә арвад-
дан олан оғлунуң ады исә Етјен олур, евләриндә анчаг
франсызча сөһбәт кедир. Анасы илә јохсул һәјат сүрән
Мустафа исә дајысы Сәлимин көмәји илә әрәб дилиндә
тәһсил алыр; әрәб халгыны севән, әрәб тарихинә һөрмәт-
лә јанашан, әрәб дилини гијмәтләндирән, аиләсиндә бә'-
зән әрәб дилиндә данышан мүәллим Анридән әрәб та-
рихи һаггында мүкәммәл мә'лумат алыр, дөврүн елмлә-
рини өјрәнир. Бен-Османын—Симонун јанында ики гар-
даш: Мустафа вә Етјен гаршылашыр; ата өзүнү әсл әрәб

оғлунда—Мустафада тапыр. Мустафа халгынын азадлы-
ғы уғрунда мүбаризэлэрә гошулур.

Шаир, вәтәниндән, халгындан, доғма дилиндән ајры
дүшәнләрин ачы талеји илә өз вәтәнинә, халгына, дилинә
садиғ галанларын талејини гаршылашдырыр; инсанын
доғма јурда вә вәтәнә мәһәббәтиндә ана дилинин ролу-
ну көстәрир. «Шәби-һичран» поемасында исә ана дилинә
ләгејд оланларә бирбаша чаваб верир:

Бу вәтән торпағы гој олсун ғәним,
Вәтәндә јашајыб онун дилинә,
Руһуна, зөвғүнә, доғма елинә,
Хор бахан бишәрәф вәтәнсилларә!

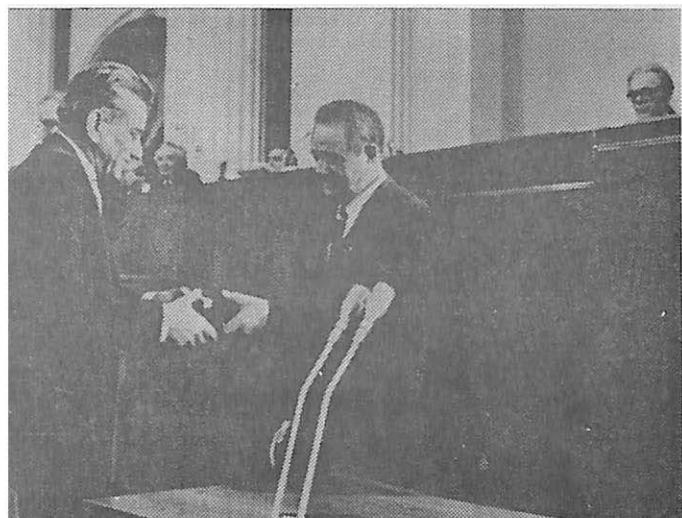
г) Ана дили вә сәнәткар. «Шәби-һичран» поемасында
Лејланын Фүзулијә дедији сөзләр ана дили вә сәнәткар
мүнасибәтләринин ифадәси үчүн әләмәтдардыр:

Гој сәнин ше'риндә дил ачсын вәтән!—
Онун күләкләри, онун чајлары.
Биз ајры дүшсәк дә өз елимиздән,
Гүрбәтдә өлмәсин дилимиз бары.
Сәнин бу илаһи илк мәһәббәтин,
Елинин дилиндә јазылсын кәрәк...
Сән әрәб, сән әчәм оғлу дејилсән,
Сәнин өз дилин вар, өз вәтәнин вар.
Әзәкә јелкәниндә севрә чыхма сән,
Сәнин өз дәннзин, өз јелкәнин вар.

Б. Ваһабзадәнин инди дејәчәјимиз сөзләри һәмин
ше'рдәки фикри мүәјјән чәһәтдән тамамлајыр: «Ана ди-
ли! Бу дилдә јаранан сәнәт әсәрләри, елми әсәрләр һәр
кәс үчүн һәр шејдән әзиздир. Шаир үчүн исә ана дили
һәр шејдир. Чүнки шаир бу диллә бејүјүр, бу дилдә да-
нышыр, бу дил васитәсилә јазыб јарадыр, бу диллә дә өз
халгынын арзу вә әмәлләрини ифадә едир» Әдибин бу
фикирләри онун Волтердән кәтирдији белә бир фикирлә
дә сәсләшир ки, башга дилләри өјрәнмәк бир-ики илин
ишидир, амма ана дилини јахшы билмәк үчүн өмрүн јә-
рысы лазымдыр. Б. Ваһабзадә өз јарадычылығ төчрүбә-
синдә бу фикри әсасландыран вә тәсдиғ едән фактлар
көрүр вә бунула әлағадар јазыр: «Отуз илдән артығдыр
ки, јазыб јарадырам. Инди дә елимиздә, обамызда дили
китаб дили илә корланмамыш (?) гочаларын сөһбәтиндә
елә көзәл, елә долу вә чохрәнкли сөзләрә раст кәлирәм
ки, ана дилимизин гүдрәтинә һејран галыб һиссләримин

Мирзә Ибраһимов вә Бәхтијар Ваһабзадә, 1983-чү ил.

ССРИ Жазычылар Иттифагынын сәдри К. М. Марков Б. Вагаб-
задега ССРИ Дөвләт-мүкафаты лауреаты нишаныны тәгдим
едир. 1985-чи ил.

ифадәсиндәки ачизлијимдә дилимизи јох, өзүмү кұнаһ-кар билирәм. һеч демә, дили билмәк аздыр. Дили јарадан ајры-ајры сөзләрин мәзмунуну шәһдинә гәдәр һисс еләмәк, дујмаг, «өвһәринә гәдәр јашамаг лазыммыш!»; «...сөзләри дәринлијинә, чаларларына вә рүшејминә гәдәр дујмаг, һисс еләмәк сөз сәнәткарлығынын илкин шәртләриндәндир».

Бурада ајдын ифадәсини тапан бир һәгигәти јенидән демәјә, тәкрат етмәјә лүзум олмаса да, јенә билдирмәк истәјирик ки, әдиб, сәнәткарлары халгдан, халгын данышыг дилиндән өјрәнмәјә чағырыр, ана дилинин дәринликләриндә јурд салан, һәр кәсин көрә вә һисс едә билмәдији чаларлары арамаға, үзә чыхармаға сәсләјир. Бу исә јарадычылыгда дилдән—ана дилиндән истифадә јолларыны мүәјјән едир, бәдии әсәрин дилинин јалныз хәлгилијини дејил, онун јатымыны, көзәллијини тәмин едир. Б. Ваһабзадә һаглы олараг јазыр ки, ән доғру јол халгы өз дили илә диндирмәкдир.

Б. Ваһабзадә Аветик Исаһакјан һаггындакы мәгаләсиндә јазыр: «Әсл шаир өз Вәтәнинин данышан дилдир...», «...шаир, Вәтәнин дили илә даныша-даныша бөјүк вәтәндаш сәвијјәсинә јүксәлир, халг һәјатынын, истәк вә арзуларынын күзкүсүнә чеврилир».

Әдиб көстәрир ки, рәссам вә бәстәкар мәлум рәнк вә сәсләрин мелодик гатышығындан... оригинал рәнк вә сәсләр ујарлашдырдығы кими, шаир дә халгын јаратдығы мәлум сөзләрдән вә шәкилчиләрдән јени тәркиб вә јени дејим тәрзи јарадыр. Б. Ваһабзадә ана дилиндән белә јарадычылыгла истифадәјә аид ашағыдакы мисаллары чәкир. Мәсәлән, көтүрәк «дојмаг» сөзүнү. Бу сөзүн лүғәти мәнасы бирдир: «јејиб дојмаг». Бу сөздән «көздојарлығы» дејим тәрзини јаратмаг јенидир. Амма бу јени сөздә дилин тәбиәти, аһәнки поэтулмур. Она көрә ки, дилимиздә «ар» шәкилчиси илә сифәт (?) (ахар-бахар?), «лыг» шәкилчиси илә дә мүчәррәдлик билдирән исим (јахшылыг, адамлыг, алтылыг?) јаратмаг гануну мөвһуддур. Бу гануна әсасән «дојмаг» фелиндән шаир «дојарлығы» исмини јаратмыш ки, бу сөз көкүнүн дашыдығы мәзмундан фәргләнир. Шаир һәммин сөзү белә ишләтмишдир: «Түкәнмәз сәрвәтим—көздојарлығы».

Дојмаг физики һалдыр. Бу сөзүн өввәлине «көз» сөзүнү гошмагла физики һал мәнави һалла өвәз олунмуш-

дур. «Көздө жарлыгы» жеиб доймаг ма'насыны итирир. «Нәфси өзүндө олмаг», же'ни неч жемәдән өзүнү тох несаб етмәк ма'насыны газаныр.

«Зирвә! Дәрәләрин әзми, күвәнчи» мисрасындакы «күвәнч» сөзү дә фе'лдән исим жаратмаг ганунуна ујғун олараг дүзәлдилмишдир. «Гахмаг»дан «гахынч» жарандығы кими, «күвәнмәк»дән дә «күвәнч» јарадылмышдыр». «...ел ичиндә «әзијјәт чәкдим» әвәзинә «кирпијимлә од көтүрдүм», јахуд «чаванкән дул галдым» әвәзинә «бир үзү гыз, бир үзү кәлин олдум» дејирләр. Биз бу чүр халг ифадә вә ибарәләриндән истифадә етмәлијик».

Беләликлә, Б. Ваһабзадәнин фикринчә, сәнәткар вә ана дили мүнәсибәтләринин биринчи амили сәнәткарын бирбаша үмумхалг дилинә мұрачиәти илә шәртләнир. Ана дили илк вә даими мұәллим, сөз сәнәтинин јекәнә ифадә васитәси, материалы олур. Бунунла бирликдә әдиб елә чәһәтә дә диггәт јетирмәји лазым билир: «Анчаг ону да унутмаг олмаз ки, башдан-баша ел данышыг тәрзинә садиг галмаг, башга чәһәтдән дилимизи зәифләтмиш олар. Биз әдәби дилин нормаларыны да даима нәзәрә алмалыјыг».

Сәнәткар ана дилини бир дә халг әдәбијјатындан өјрәнир; бу әдәбијјат васитәсилә онун рәнкарәнк ифадә имканларыны, онун нәләрә гадир олдуғуну мұәјјән едир. Чүнки фолклор ана дилинин бүтүн ифадә вә чаларларыны өзүндә топлајыр, ана дилинин әкс-сәдасына чеврилир. Халг әдәбијјаты һәм дә ана дилини дурғун шәкилдә, бир рәсм кими әкс етдирмир; ону һәрәкәтдә, фәалијјәтдә көстәрир. Она көрә Б. Ваһабзадә јазыр: «Биз дили дә, ифадә тәрзини дә, форманы да, форма илә мәзмун вәһдәтини дә халг јарадычылығы хәзинәсиндән өјрәнмәлијик»; «Фикрин дәгиг, јығчам ифадәсини илк нөвбәдә халг дилиндән, халг јарадычылығы булағындан өјрәнмәлијик». Әдиб «өјрәнмәлијик» демәклә халг әдәбијјатындан өјрәнишин даими просес олдуғуну тәсдиг едир; о, сәнәтин вә онун дилинин инкишафында бу әдәбијјатын тә'сирини, чохдан башлајыб давам едән тә'сирини дә көрүр вә дејир: «Биз бүгүнкү ше'р дилимизин зәнкинлијинә, образлылығына вә лакониклијинә көрә фолклора вә хүсусән ашыг әдәбијјатына борчлујуг. Ашыг Аббас Туфарганлы, Ашыг Гурбани, Хәстә Гасым, Дилгәм, Ашыг Алы, Молла Чума, Ашыг Әләскәр, Ашыг Нүсәјн Бозалганлы вә

башгалары өз садә гошмалары, кәрајлылары, тәчнисләри илә ше'р дилимизи чилаламыш вә көзәлләшдирмишләр».

Әдиб әлавә едиб дејир ки, инсан тәбиәтдән узаглашдыгча сахталашдығы кими, дил дә халгын образлы, чанлы, әтирли тәфәккүр тәрзиндән ушаглашдыгда сахталашыр, чансызлашыр, гуру китаб дилинә, өлү дилә чеврилир.

Јери кәлмишкән Б. Ваһабзадәнин шифаһи халг әдәбијјатынын дили һаггындакы фикирләри үзәриндә дајанмаг истәрдик. Јухарыдакы гејдләрдән дә көрүндүјү кими, о бу әдәбијјатын дилини јүксәк гијмәтләндирир, һәтта ону јазылы әдәбијјатымызын јарадычыларына нүмунә көстәрир. Мәсәлән, әдиб бајаты һаггында јазыр: «Бајатылар илк бахышда чох ади көрүнүр, чүнки садә дејилмишдир. Ёакин бу адидә нә гәдәр гејри-адилик вә бөјүклүк вар. Дөрдчә мисралыг бајатыларымыз бә'зән халгын јашадығы бөјүк бир тарихи дөврү, онун фәлакәтини, мұсибәтини әкс етдирир:

Елим, күнүм таланды,
Үстүнә од галанды.
Јад әлиндән ел көчдү,
Бир даға далдаланды.

...бир романын сүжетини халг дөрдчә мисраја сығышдыра билмишдир. Бурадакы сөзләрин һамысыны һәдәфә вурур. Бурада һаваја атылмыш бир дәнә дә олсун сөз күлләси јохдур. Бу нәдир? Бу, чан јанғысыдыр. Бу, чан јанғысындан јаранан нәләдир, нәлә гарышыг фикирдир. Бајатынын сон сәтри үзәриндә хүсуси дајанмаг истәјирәм: «Ел даға далдаланды».

«Далдаланды» сөзүнү ачаг. «Дал» дилимиздә арха ма'насындадыр. «Дал» көкүндән јаранан «далда» сөзү «көлкә», «хәфә» ма'насында, «далдаланмаг» фе'ли исә архаланмаг, пәнаһ кәтирмәк, сығыначаг ма'насындадыр. Беләликлә, көкә әлавә олуна шәкилчиләрдән мұхтәлиф рәнкләр, чаларлар јаранмышдыр. Сөз илк ма'насындан чыхыб мұхтәлиф рәнкләр газана-газана көзәлләшмиш, ширәләнмиш, әлванлашмышдыр. Бу бајатыда ејни фикри «далдаланмаг» сөзүндән гүввәтли ифадә етмәк мұмкүн дејил. Беләликлә, халг фикрин дәгиг вә јығчам олмасы үчүн сөздән фикир, рәнkdән чалар, чалардан тәзә ма'налар јарадыр.

Көрүн шайр лајла һаггында нә дејир: «Бу лајлалар ади ше'р парчалары дејил, бунлар доғма вәтәнимизин бағрындан гопан, дилимизин көзәллијиндән вә инчәлијиндән јаранмыш вәтән сөзләри, вәтән арзуларыдыр.

Бу сөзләрин ширинлијиндән, өзүмүз һисс етмәдән, бизим варлығымыза, мә'нәвијјатымыза вәтәнимиз ишыг кими сүзүлмүшдүр. Бу ширин, бу доғма сәсләр, сөзләр бизим јаддашымызда сәһрли нағыллар кими һәкк олунмуш, бизи һараса, көзәл бир дүнјаја чағырмыш, биз бу мә'чүзәли нәғмә илә әтә-гана долмушуг.

Б. Ваһабзадә халг ше'р дилинин садәлијини хүсуси олараг гејд едир: садә, ајдын, лакин дәрин, мә'налы:

Әзизим һарајындан,
Һәр күнү, һәр ајындан,
Күндә бир кәрпич дүшүр
Өмрүмүн сарајындан.

Нә гәдәр садә, нә гәдәр ади, нә гәдәр ајдындыр. Бунунла бәрабәр, нә гәдәр мүдриг, нә гәдәр бөјүк вә нә гәдәр дәриндир. Әдиб елә бурадача, үмүмән ше'р вә сәнәт дили үчүн вачиб әламәт һесаб етдији садәлик һаггында өз нәзәри фикрини ирәли сүрүр: «Фикри мүрәккәб демәк асан, садә демәк бир о гәдәр чәтиндир. Бөјүк сәнәтин јолу да будур: садәдә мүрәккәби, адидә гејри-адини демәји бачармаг».

Әдиб јазыр: «Бә'зән халгын анлајачағы дилдә, халг ифадә тәрзиндә садә вә сәмиими бир шәкилдә јазылан әсәрләрә примитив дамғасы вурулур вә белә күман едирләр ки, тез чатан, ајдын, сәлис, сәмиими ше'рләр мүасир дөврүн тәләбләринә чаваб вермир, бунлар чобан бајатысыдыр». Б. Ваһабзадә бу фикрин әлејһинә—дөрдчә мисрадан ибарәт олан бајатылар ән бөјүк, ән дәрин фәлсәфи әсәрләрдир. Бу әсәрләр сон дәрәчә јығчам вә лаконик олдуғу гәдәр дә садәдир вә ајдындыр—фикрини ирәли сүрүр вә буна ашағыдакы ики бајатыны нүмунә кәстәрир:

Әзизим, дөрдә мәрдим,
Дүшмәсин дөрдә мәрдим.
Мәнә дәрман нејләсин,
Тифилкән дөрд әмәрдим.

* * *

Әзизим, су дајанды,
Сел кәлди, су сајанды.
Өзүмү суја атдым,
Алышды су да јанды.

Әдиб әлавә едир ки, гәсдән фикри долашдырыб ифадә тәрзини мүрәккәбләшдирәнләр ади сөз дејир, лакин бу адини гејри-ади шәкилдә охучуја чатдырырлар, Сәнәтин јолу исә әксинә олмалыдыр, гејри-адини ади шәкилдә демәк!

Б. Ваһабзадә Ашыг Әләскәр ше'рини халг поезијасынын ән јүксәк зирвәләриндән бири кими тәгдим едир, онун дил вә ифадә тәрзини гијмәтләндирир.

«Әсәрләрин архасындан сүзүлүб кәлән халг ше'ри, халг мүдриклији халг дилинин сафлығы, бүллурлуғу Әләскәр ше'риндә чәмләнмишдир. Әләскәр ана дилимизин—сөзләрин јүкүнү, чәкисини, рәнкини, чаларыны инчәликләринә гәдәр дујдуғундан онун һәр рәнкиндә јени мәзмун јарадыр, сөзү елә јериндә ишләдир ки, биз онун јалныз сәсини ешитмирик, тамыны, дузуну, ширәсини дадырыг».

Б. Ваһабзадә мүхтәлиф дөврләрдә јаздығы ики мәгаләсиндә Ашыг Әләскәрин «Гоча бахтым» ше'риндән мисал кәтирәрәк һәммин ше'рин јығчам ифадә тәрзинә, бурада сөзләрдән истифадә имканларына диггәти чәлб едир. Мәгаләләрдән бириндә һәммин ше'рдән ашағыдакы бәнд кәтирилир вә изаһ едилир:

Сәксәни, дохсаны өтүбдүр јашым,
Гозғаја дүшүбдүр бәлалы башым.
Әзрајыл һәмдәмим, мөзар јолдашым,
Даһа кәч тәблини чал, гоча бахтым!

Гочалығы, онун әзаб-әзијјәтини бундан дәрин, бундан јығчам, бундан дәгиг нечә демәк олар? Бу бәндин бирчә сөзүнү јериндән дәбәртмәк олармы? «Даһа кәч тәбилини чал» ифадәсиндәки бәдиилик вә көзәллик адамы һејран гојур.

Икинчи мәгаләдә һәммин ше'рдән башга бир бәнд алыныр вә о, дил бахымындан мүфәссәл тәһлил едилир:

Нә севда тапыбсан, нәјә талыбсан,
Һансы гәфләтдәсән, кәл, гоча бахтым!
Ја мәнән күсүбсән, ја гочалыбсан,
Бу сыныг көнлүмү ал, гоча бахтым!

Бэндин биринчи мисрасына диггэт јетирэк. Бурада иш-ләнән ики бир-биринә охшар сөз (тапыбсан, талыбсан) һәм мә'нача бир-биринә јахындыр, һәм шәкилчә. «Талыбсан» сөзүндәки мә'на—«нәјә талыбсан» (јә'ни тәләбин нәдир, истәјин нәдир) ифадәсиндәки мә'наја чох јахындыр. Шәкилчә дә охшарлығы көз габағындадыр. Ашыг мәзмун вә шәкил јахынлығы илә ше'рдә поетик лөвһә вә мусиги јарадыр. Бу, мәсәләнин бир тәрәфи, икинчи тәрәфи итә сөзләрин бу јахынлығы ичиндә биз гочалыға хас олан бир ләнкәр, бир дәринлик дә көрүрүк. Ахы, сөһбәт гочалыгдан кедир. Инди һәммин бэндин үчүнчү сәтринә диггәт јетирэк: «Ја мәнән күсүбсән, ја гочалыбсан» ифадәсиндә «күсмәк» сөзү бурада лүғәти мә'насындан чыхыбдыр...

Б. Ваһабзадә өз јарадычылыг һәвәсинин дә бу гајнаглардан башландығыны јада салыр: «Мәндә илк дәфә поезијаја мараг нечә ојаныбдыр?» суалына дәгиг чаваб вермәк мәним үчүн чәтиндир. Лакин бирчә шеји билирәм ки, ушаглыгда әзбәр ше'р демәји чох севәрдим. Бунлар әсасән мүхтәлиф ушаг ојунлары илә бағлы олан халг ше'рләри иди...

Шүлүд, шүлүд күндә чых,
Шәһәрә чых, кәндә чых.
Күн ки чыхды, сән дә чых!

Сөзләрдәки бу аһәнк, дүзүлүшдәки бу һармонија, гафийәләрдәки бу көзәллик бизи гафийәли сөз демәјә һәвәсләндирәди.

Башга бир јердә әдиб:

Кәкоту, гырхбуғум, гајмагчиәји,
Бөнөвшә, гәнтәпәр, гызлар өрпәји,
Гојун мәләшмәси, чобан түтәји,
Чәкир узаглара хәјалы јәјлаг—

ше'р парчасыны тәгдим едәрәк дејир ки, мәним ше'рлә илк танышлығым бабамын дедији бу бәндән, нәнәмин чағырдығы бајатылардан башламышдыр.

Б. Ваһабзадәнин «Бабамын комасы» ше'риндә баба дәјәсинә, ата комасына мүрачиәтлә дејилән «Илк нәфәсим, илк сөзүм...», «Сән ше'римин илк сөзү, Илһамымын мајасы...» мисралары да; «Бешик» ше'риндәки:

Һопду руһумуза бајатылардан,
Нәғмәјә бәнзәјән ләһчәләримиз.
Дәддыг дилимизин ширинлијини,
Һәлә бәләкдәјкән бу бешикдә биз—

сәтирләри дә онун јухарыдакы гејдләри илә сәсләшир.

Б. Ваһабзадә илләрлә доғма елиндән узаг дүшән, өз доғма дилиндән ајрылан, әввәлләр әсәрләрини анчаг фарс дилиндә јазан бөјүк Азәрбајчан шаири Шәһријарын јенидән өз елинә, дилинә мүрачиәт едиб ана дилиндә «Һејдәрбабаја салам» кими көзәл поэма јаратмасы илә әлагәдар олараг «Шәһријара» адлы ше'р јазмышдыр. Бүтүн мүндәричәси вә руһу ана дили вә сәнәткар мүнәсибәтләри илә бағлы олан бу ше'рдән ики бәнди охучунун јадына салмаг истәјирик:

Сән отуз ил ајры дүшдүн елиндән,
Өз ананла данышдығын дилиндән.
Симург сәнә пај да верди телиндән,
Гүрбәт елдә о тел дүшдү јадына,
Тели чәкдин, Вәтән кәлди дадына.

Вәтән сәни јенә басды бағрына,
Мәлһәм гојду сәнин көнүл ағрына.
—Күнаһымы әфв ет,—дедин сән она,—
Һарај сәнә, баба јурду, од-очаг,
Сәндән дәнән буза дөнүб доначаг!

Јухарыда дејилдији кими, Б. Ваһабзадәнин ана дили һаггындакы мұлаһизәләри чох вахт билаваситә Азәрбајчан дили фонунда верилир; бу мұлаһизәләрдә Азәрбајчан дилинин ифадәлилийинә, аһәнкинә, јатымына даир мараглы фикирләр вар.

Вәтән ешги һәр ешгдән өзәлдир,
Мәним елим, мәним дилим көзәлдир—

дејән шаир, билаваситә Азәрбајчан дилинин, бир милли дил кими, истифадә, јәйылма, өјрәнилмә вә тә'сир даирәсиндән бәһс едир; ајры-ајры өлкәләрдә, ајры-ајры адамларын бу дилә мүнәсибәтиндән данышыр. О, бир мәғаләсиндә јазыр ки, инди азәрбајчанлылар дүнја әдәбиј-јатынын ән бөјүк нүмунәләрини өз ана дилиндә охујур. Бурада әдиб дүнјанын даһи философларынын, бөјүк сәнәткарларынын адыны чәкир. Бунунла о, јалныз Азәрбајчан халгынын елми вә мәдәни сәвијјәсини гејд етмир,

һәм дә Азербайжан дилинин имканларыны, мүасир сәвијәсини көстәрмиш олур.

Азербайжан вә ермәни халгларынын тарихи достлуғундан, мә'нәви јахынлығындан бәһс едән әдиб ермәниләр арасында Азербайжан дилинин јайылмасына аид дә фактлар көстәрир. О јазыр: «Ермәни халгынын, демәк олар ки, бөјүк гисми бизим дилимизи билир». Әдиб, онлара гонаг кәлән ермәни достларыны нәзәрдә тутуб дејир: «Ермәниләр бир-бирилә данышдыглары зәман тез-тез ишләтдикләри «асма» (дејир) сөзүндән сонра һөкмән бир Азербайжан мисалы чәкәрдиләр. Бу мисаллар инди дә јадымдадыр: «Пешкәш атын дишләринә бахмазлар», «Гатыр һәччә кетмәклә һачы олмаз», «Ја һәсән кечәл, ја кечәл һәсән», «Һәр охујандан Молла Пәнаһ олмаз...»

Әдиб, бир сыра ермәни шаирләринин вә ашыгларынын Азербайжан дилиндә ше'рләр јаздығыны јада салыр. Көстәрир ки, Сајат Нова ики јүзә гәдәр ше'рини Азербайжан дилиндә јазмышдыр: «Сајат Новадан башга, XVI—XVIII әсрләрдә јашамыш Татос, Хәјјати, Мискин, Сәфил, Јағубоғлу, Бағыроғлу, Дәлләк Мурад, Мәчнун, Газар Әмир оғлу, Кешиш оғлу, Дәмирчи оғлу, Тураб Дәдә кими онларла ермәни ашыг вә шаирләринин Азербайжан дилиндә көзәл ше'рләр јаздығыны билирик». Б. Ваһабзадә мүасир ермәни шаирләриндән Парјур Севакын, һәмә Саһијанын, Самвел Григорјанын, Алек Хачунсун да адларыны чәкир вә јазыр: «Бу шаирләр Азербайжан дилини билир—демәк аз олар, онлар бизим дилин ширинлијини, дадыны, дузуну, рәнкләрини, бојаларыны, нахышларыны һисс едрләр, дујурлар».

Б. Ваһабзадә харичи өлкәләрдә, үмүмән түрк дилләринә, о чүмләдән Азербайжан дилинә марағы, бу дилләрин өјрәнилмәси вә тәдгигини көстәрән фактларла бизи таныш едир. О, Гәрби Берлиндә јашајан һанс Петер Шмиде һаггында јазыр: «Көнчилијиндә түрк дили илә чох марагланмыш, бу дили өјрәнмиш вә онун васитәси илә бу дилә гоһум олан түркмән, өзбәк, татар, ғырғыз, газах, башғырд вә Азербайжан дилләринә дә мараг көстәрмишдир». Әдибин, һаггында мә'лумат вердији бу алман, адыны да дәјишдириб Әһмәд бәј гојмуш, Азербайжан әдәбијатындан тәрчүмәләр едиб алман дилиндә чап етдирмишдир.

Башга бир факт. Б. Ваһабзадә Алманијанын Франкфурт-Майн шәһәринә сәфәриндән бәһс едәрәк јазыр:

«Тәјјарә мејданында бизи аспиранты илә бәрәбәр профессор Норст Вилфрид Брандс гаршылады. Профессор Брандс Франкфурт университетиндә түрк дилләри вә әдәбијаты кафедрасынын мүдиридир...

Кафедранын отагларыны кәзирик. Бу отагларда түрк дилләриндә чыхан бүтүн гәзет вә журналлар сәлигә илә сахланылыр. Мән бурада татар, өзбәк, ғырғыз, газах, түркмән, башғырд, түрк вә Азербайжан дилләриндә чыхан елми вә бәдии журналларын бир чохуну көрдүм». Б. Ваһабзадәнин јаздығына көрә, бу кафедранын үзвләри Азербайжан дилини јахшы билир, Азербайжан әдәбијаты нүмунәләрини оријиналда охујур, онлар һаггында фикир јүрүдүрләр». Әдиб јазыр: «Кафедранын әмәкдашлары бизим нәинки классик, һәм дә мүасир әдәбијатымызы да көзәл билирләр. С. Рәһимов, М. Ибраһимов, Ә. Әбүлһәсән, М. һүсәјн, Ә. Вәлијев, И. Әфәндијев, И. һүсәјновун әсәрләриндә галдырылан проблемләр вә бу әсәрләр һаггында јазылан мәғаләләри вә мүбаһисәләри тәһлил едир, өз шәхси мүлаһизәләрини дә сөйләјирләр. С. Вурғун, Р. Рза, С. Рүстәмин өзләринә мәхсус јарадычылыг үслубларындан данышыр, ше'рдә новаторлуға дәир галдырылан мүбаһисәләри тәһлил едирләр. Профессор С. Вурғун ше'риндәки сәдәлији вә хәлгилији чох јүксәк гижмәтләндирди. О, «Комсомол поемасы»ны бөјүк әсәр адландырды вә әләвә етди ки, бу дастанла биз Азербайжан халгыны таныдыг... Сәһбәт Чәнуби Азербайжан шаирләриндән дүшдү. Шәһријарын, Сәһәнди, Саһирин ше'рләриндәки һычғырыг вә фәрјаддан данышдылар... С. Рүстәмин, Б. Азәроғлунун, О. Сарывәллинин, М. Күлкүнүн бу мөвзуда јаздыглары ше'рләрдән парчалар охунду».

Б. Ваһабзадә јазыр ки, профессорун аспирантларындан бири—Надја Беднарова адлы чех ғызы «Ғачаг Нәби» дастаны мөвзусунда диссертасија иши үзәриндә чалышыр. Бурада Азербайжан дили тәдрис едилир, бу дили өјрәнән төләбә групплары вар. Профессор Брандс Б. Ваһабзадәдән хәлиш едир ки, о, Азербайжан дилини өјрәнән алман төләбәләри үчүн магнитофона бир нечә ше'р охусун.

Б. Ваһабзадә Азербайжан дилиндән данышанда узәг Ираг елиндән дә хәбәр верир; Әбдүлләтиф Бәндәроғлунун «Гәрәнфил» китабына јаздығы өн сөздә өзүнүн

Багдад сәфәрини хатырладыр вә жазыр: «Биз бу гәдим өлкәжә кәләнә гәдәр бурада бизимлә ејни дилдә данышан бир халгын варлығындан хәбәримиз јох иди. Багдаддан Кәркүккә кәлдик. Мейманханада јерләшдик... Нәјәтдә јашлы бир киши ағачларын дибини јумшалдырды. Јанында балача бир ушаг варды. Бирдән о, ушаға сары чеврилиб —тез ол, кет бурдан—дејә она ачыгланды.

Гулагларыма инанмадым. Бу нә демәкдир? Ирагда мәним ана дилим?.. Мә'лум олду ки, бу шәһәрин әһалиси түркмән ады илә танынан азәрбајҗанлылардыр. Шәһәри кәзмәјә чыхдыг. Күчәләрдә, дүканларда доғма сөзләримизи, кәлмәләримизи ешитдикчә фәрәһдән гәлбимиз синәмизә сығмырды»; «Кәркүк күчәләриндә Сабирин «һоп-һопнамә»сини сатан китабфүруш, нәһәјәт, ана дилимиздә бизимлә данышан дилбир гардашларымыз, бачыларымыз...» Башга бир мәгаләсиндә әдиб жазыр ки, Ирагын Кәркүк, Әрбил вә Мосул шәһәрләриндә јарым милјондан артыг азәрбајҗанлы јашајыр. Бунларын дили демәк олар ки, бизим дилимиздир, һәтта ифадә тәрзләримизә чох јахындыр.

«Гәрәнфил» адлы өн сөздә Б. Ваһабзадә Ираг түркмәнләринин мәдәнијәт һүгугу газанмалары илә әлағәдар јәнә дил мәсәләсинә тохунур вә жазыр: «Халгына верилән бу һүгуг, шаири (Ә. Бәндәрәоглуну—Ј. С.) даһа бөјүк арзулар далынча ганадландырыр. О, хәјалән, ана дилиндә ачылан мәктәпләри, ана дилиндә әлифба өјрәнән, нәғмә охујан ушаглары көрүр, севинир. Дәдә Горгуд дүнјасына баш вурур, ана дилиндә жазыб јарадан шаирләрлә, Бабакуркур атәшиндән кечиб тәмизләнән кинли үрәкләрлә сөһбәт едир».

СӘНӘТКАР ВӘ БӘДИИ ДИЛ

Б. Ваһабзадә әјры-әјры сәнәткарларын јарадычылыг үслубу, дили һаггында, онларын сөзә мүнәсибәти вә сөздән истифадә бачарыглары һаггында мараглы мұлаһизәләр сөјләмишдир. Бу мұлаһизәләр бу вә ја дикәр жазычы, әсәр һаггында дејилмиш олса да, чох вахт үмүмән бәдии әдәбијјатын дилинә аид едилир вә нәтичә е'тибарилә әдәби-бәдии дилимиз барәсиндә нәзәри фикирләр кими диггәти чәлб едир. Б. Ваһабзадә бир чох шаирләр, насирләр һаггында жазыб вә онларын дилинә өз мүнәсибәтини дә билдириб; анчаг о, даһа чох өз поезија устады

Сәмәд Вурғун һаггында жазмыш, өз намизәдлик вә доктормлуг диссертасијаларында, һәммин тәдигатлар әсасында чап етдирдији китабларда, хүсүсән «Сәмәд Вурғун» монографијасында вә б. әсәрләриндә, әдәби дилимизин инкишафында чидди рол ојнамыш бу бөјүк шаирин дили вә үслубу һаггында да хејли данышмышдыр. Она көрә дә биз бу һиссәни шаирин С. Вурғун дили һаггындакы мұлаһизәләри илә башлајырыг:

1. Сәмәд Вурғун һаггында. «С. Вурғун ше'р дилинә садәлик, бу садәлик ичиндә дәринлик вә бөјүклүк, әзәмәт вә кенишлик кәтирди. О, халгын өз көзәл дилиндә данышырды. Адидә гејри-адилик көрүрдү, садә шәкилдә дүнјәви проблем галдырырды».

Вурғун ше'риндә ифадәси чәтин олан, сирри чәтин ачыла биләчәк елә бөјүк бир садәлик вар ки, бу садәлик өнүндә һејрәт етмәмәк олмур. Мүрәккәбликдәки сирри ачмаг, инчәләмәк нә гәдәр асандырса, садәликдәки сирри ачмаг, хырдаламаг о гәдәр чәтиндир. Чүнки садә садәдир. Илк бахышда ону изаһ етмәк күлүнч көрүнүр. Лакин... изаһа кәлмәјән садәликдә елә бөјүк дәринлик вә мүдриклик кизләниб ки, ону тапыб үзә чыхармаг бөјүк гүдрәт тәләб едир. Сәнәтдә чәтин јол садәни тапмаг, бөјүк фикри садә јолла демәкдир. Јахуд:

Гызылы удса да гара торпаглар,
Јәнә гијмәтини өзүндә сахлар.

Садә вә ади! Адама елә кәлир ки, бу чүр јазмаг асандыр. Шаир олмајән да дүшүнәр ки, буну мән дә дејә биләрәм. Лакин мәһз бу чүр јазмаг, бөјүк фикри ади сөзләрлә, чох садә шәкилдә демәк чәтиндән дә чәтиндир.

Јерләрә бахырам, бағчалы, бағлы,
Көјләрә бахырам, гапысы бағлы.
Каинат ихтијар, сирли, сорағлы,
Сиррини вермәјир сирдаша дүнја.

Бу парча формача садә, әјдын, мәзмунча дәрин вә мүрәккәбдир. Адам һејрәт едир, бу гәдәр дәрин фикри, шаир бу садәликдә вә әјдынлыгда нечә дејә билиб? Дәрин фикри мүрәккәб демәк асандыр, дәрин фикри садә демәк чәтиндир. Лакин әсл јол будур.

Худаја, инсанын һалы јамандыр,
Нәләр чәкдијимиз сәнә әјандыр.

Мә'насы вармыдыр мин төригәтин?
Ач... ач гапысыны сән һәгигәтин.
Нә олур, бир јени ишыг вер бизә—
Бизим кор јаранмыш көзләримизә.

Бу, ше'рдир, ја шаг-шаг шаггылдајан чешмә? Мә'наны гојаг бир төрәфә... Сөзләр јарпаглар кими хышылдајыр, чешмә кими зүмзүмә едир. Сөзләр охујур... Дил һеч јердә топуг чалмыр. Чүнки бу ше'р үрәкдән үзүлүб, сөздән сүзүлүб сәтрә дүзүлүб...

Инди кәләк мә'наја. Бу парчадакы бүтүн ифадәләр халг дүшүнчә тәрзиндән, дејилиш тәрзиндән кәлир. Халг «һалым писдир» демәз, «һалым јамандыр» дејәр. «Аллаһа мә'лум олмаз», «аллаһа әјән олар». Чүнки онун өзү мә'лум дејил, мәһулдур.

Беләликлә, Б. Ваһабзадә С. Вурғунун ше'р дилинин әзәмәтини дә, көзәллијини дә, дәринлијини дә онун сәдәлијиндә көрүр. Бу сәдәлијин исә Вагиф ше'риндән мәјәләндиғыны, халг јарадычылығындан гидаландығыны көстәрир: «Сәмәд Вурғун Вагиф ше'ринә сөјкәнди. Әдәбијјата орадан кәлди. Сәмәд Вурғун ше'риндәки сәдәлик дә бу гајнагла бағлыдыр. Бизчә, С. Вурғун ше'риндәки бөјүклүк һәммин бу сәдәликдән доған бөјүклүкдүр. Бу чәһәт исә илк нөвбәдә халгдан, онун дүшүнчә тәрзиндән, онун руһундан, мә'нәви дүнјасындан ирәли кәлир».

Б. Ваһабзадә С. Вурғунун дилини, бу дилин төкамүлүнү онун јарадычылығынын тәсәдүф етдији дөврләрин ич-тимаи-сијәси вә мәдәни вәзијјәти илә, әдәби просесин вә әдәби-бәдии дилин инкишаф сәвијјәси вә истигамәти илә әлагәли шәкилдә тәһлил едир; шаирин дилинә тә'сир едән амилләри көстәрир. Мәсәлән, о, шаирин дилиндә, хүсүсән әруз вәзли ше'рләринин дилиндә ишләнән «ди-ванә», «пәрванә», «јар», «әғјар». «саги», «Лејла», «Мәчкун», «һали-пәришан» вә с. сөз вә ифадәләри классик Шәрг ше'ринин тә'сири кими изаһ едир. Онун илк јарадычылыг дөврүндә түрк-османлы сөзләриндән сых-сых истифадәсини о дөврүн әдәби мүнһити илә, Азәрбајҗанда түрк әдәбијјатынын јајылмасы вә тә'сири илә әлагәләндирир. Бу тә'сирин нәтичәси олараг, о заман јеничә әдәбијјат аләминә атылан Сәмәд Вурғун да истәр-истәмәз түрк ше'рләринин ифадә тәрзиндән, бәдии тәс-вир васитәләриндән истифадә едирди. Бу дөврдә шаирин дилиндә тәсәдүф етдијимиз түрк-османлы ифадә тәрзи дә, бә'зи сөзләр дә бу тә'сирин нәтичәсидир; «едијор»,

«сәһак», «бана», «иш бу һал» («Шәки»), «јарын» («Орда»), «бәкләр» («Мүәллимлик»), «хастајым» («Сызылтыла-рым»), «шу хаста көнлүм», «быкдым», «әски», «пәк» («Чә-кил»), «насыл», «пәк чочугдум» («Ана»), «кач», «бин нәғ-мә урар» («Бизим дағлар»).

Бунлар—истәр гәлиз әрәб, фарс сөз вә ифадәләри, истәрсә дә түрк-османлы ше'р дилинин тә'сири С. Вур-ғунун дили үчүн өтәри сәчијјә дашыјырды. О, өз халгы-нын гәлбиндән гопан вә јени социализм дөврүнүн инги-лаби јүрүшүнә гошулан, һәр аддымында јениләшән сә-нәткар иди. Тәсәдүфи дејилди ки, чох кечмәди, С. Вур-ғунун ше'р дили халги тәбиәти, сәдә вә ајдынлығы, кә-сәри вә јатымы, зәнкин ифадә имканлары вә вүс'әти, сөз тутуму вә чевиклији илә Азәрбајҗан әдәби дилинин апа-рычы голуна чеврилди. Бу о замандан башлады ки, шаи-рин «мән» өз дар чәрчивәсиндән чыхыб кениш әһатә газанды. Б. Ваһабзадә буну белә мә'наландырыр: «Азәр-бајҗан» ше'риндә Вурғун инсаны вәлех едән мусигили вә аһәнҗдар мисралары илә, ојағ, орижинал гафијә вә рә-дифләри илә доғма вәтәнинә олан чошғун һиссләрини, мөһәббәт вә арзуларыны ифадә етмишдир. Халгынын хошбәхтлији ону севиндирир, она учмаға ганад, јазмаға илһам верир:

Көзәл Вәтән, о күн ки сән,
Ал бајраглы бир сәһәрдән,
Илһам алдын... јарандым мән.

Сонунчу мисрада шаир, јени социалист вәтәниндән да-нышыр. Бу јени вәтән «ал бајраглы бир сәһәрдән» илһам алараг јаранмышдыр. һәммин фикир үчүнчү мисранын икинчи бөлхүсү олан «јарандым мән» ифадәсиндә өзү-нү көстәрир. Бурадакы «мән» шаирин илк ше'риндә тез-тез раст кәлдијимиз «мән» мәфһумуна бәнзәмир. Илк ше'рләриндәки «мән» мәфһуму шаирин өз шәхсијјәтини билдирән субјект мә'насында идисә, бурадакы «мән» халг мә'насындадыр.

Јалныз бурада дејил, үмүмән С. Вурғун ше'рләриндә тез-тез раст кәлдијимиз «мән» Азәрбајҗан халгыдыр. Бә'зи ше'рләриндә исә бу «мән» даһа бөјүк вә кениш мә'нада ишләнир...

Халгларын достлуғу онун ше'р-дилиндә вә үслубунда мараглы ифадә тәрзи әмәлә кәтирмишдир. Шаирин ди-линдә өзүнү көстәрән бу чәһәтә диггәти чәлб едән Б. Ва-

һабзадә җазыр: «Јолдаш, һинкер, амханаго» ше'риндә шаир, гардашлыг аиләсиндә җашајан Гафгаз халгларынын бирлијиндән бәһс едир вә ше'ри бу үч халгын дилилә битирир:

Даһа да бирләшиб олсунлар бир чән,
Јолдаш Азәрбајчан, һинкер һајастан,
Бир дә амханаго гызыл Күрчүстан.

Бу үслубдан шаир «Сәадәт нәғмәси» ше'риндә дә истифадә етмишдир. Әкәр «Јолдаш, һинкер, амханаго»да «јолдаш» сөзүнүн ермәни вә күрчү дилләриндәки тәрчүмәсини верирсә, «Сәадәт нәғмәси» ше'риндә «јаша» сөзүнү һәр ики дилдә тәкрат едир (Јаша, кетсә, ваша)».

Сосиализм чәмијјәтинин вә она мәхсус јени совет әдәбијјатынын инкишафы илә вәһдәтдә С. Вурғунун јарадычылыг үслубу, ифадә тәрзи вә дили дә тәкмилләшир, јениләшир, јени кејфијјәтләр газанырды. Б. Ваһабзадә шаирин ајры-ајры әсәрләринә, һәтта ајры-ајры бәнд, бејт вә мисраларына истинадән онун дил вә үслубу һағгында, шаирин әдәби-бәди дилимизин инкишафындакы ролу барәдә фикирләрини сөјләјир. Көрүн әдиб, һумајын дүшүнчәләрини ифадә едән мисралары дил чәһәтдән нечә мә'наландырыр:

Көр нәләр демишәм, көзләрдән ираг,
Бир мәним ағлымын кәмлијинә бах.
Нә гәдәр олса да, о, јад оғлудур,
Нәдән билирәм ки, фикри доғрудур?..

Бүтүн бу дүшүнчәләр о дөврүн Азәрбајчан гызлары үчүн нә гәдәр тәбиидир! Бурадакы һәр ифадә, ифадәләрин дејилиш тәрзи («јад оғлу», «көзләрдән ираг», «ағлымын кәмлији», «әлиндән кәлирсә» вә с.) идиомлар о гәдәр тәбиидир ки, елә бил бир нәфәр дејил, бүтөв бир халг данышыр».

Үмумән Б. Ваһабзадә «Комсомол поемасы»нын дилинә јүксәк гијмәт верир вә бу чәһәтдән ону шаирин башга поемалары илә тутушдурараг җазыр ки, Сәмәд Вурғунун бә'зи поемаларында көрдүјүмүз сөзчүлүк, тәсвирилик бурада јохдур... Мә'лум олдуғу үзрә, «Комсомол поемасы»нын тәлеји С. Вурғуну һәмишә дүшүндүрмүш, шаир заман-заман бу әсәр үзәринә гајыдараг она әлавәләр етмишдир; Б. Ваһабзадәнин җаздығына көрә, шаир поеманын дили үзәриндә дә мүәјјән иш апармышдыр.

«Ананын өјүдү» ше'риндә ананын дили илә дејилмиш:

Биз сәнсиз дә доланарыг, уғур олсун јолуна,
Ғылынчыны чалан заман гүввәт кәлсин голуна.
Сән дүшмәнин габағында икид тәрпән вүгарла,
Түфәнкини тәмиз сахла, атыны да тумарла!—

бәндинә нәзәр салан Б. Ваһабзадә җазыр: «Мисралардакы тәбиilik вә сәдәлик охучуну вәлһ едир. Чанлы данышыг дилинә мәхсус олан «биз сәнсиз дә доланарыг» ифадәси ше'рин сәмимијјәтини вә тә'сир күчүнү гат-гат артырыр. «Түфәнкини тәмиз сахла, атыны да тумарла» ифадәси шифаһи әдәбијјатда дәфәләрлә мүхтәлиф шәкилләрдә тәрәннүм едилән ат вә јараг мотивләриндән кәлир».

Б. Ваһабзадә С. Вурғунун «Ачы хатирәләр» ше'ринә мүрациәт едир:

«Кәләндә һәр баһар Новруз бајрамы,
Һәрәнин башында бир кечә папаг.
Дүшүб гапылара кәзәрди һамы,
Һәр чыхан түстүдән бир пәј умараг.
Јығыб чанталара јердән-јемишдән,
Јолда каһ јүјүрүб, каһ өтүшәрдик.
Сонра јувамыза дөнүнчә бирдән,
Чул кими дөшәниб јорғун дүшәрдик.
Бә'зән тәбиәти биз севә-севә,
Јәмлик дөшүрәрдик гара торпагдан.
Чамышлар белиндә дөнәрдик евә,
Ахшам гаранлығы дүшдүјү заман.

Бу лөвһә ән мәшһур рәссамын фырчасына лајигдир. Бурада һәр сөз, һәр мисра чанлыдан чанлыдыр. Онларын рәнки вар, сәси вар. Бу сөзләрин архасында биз кәндин өзүнү көрүр, һавасы илә тәнәффүс едирик. Биз һәрфләри көрмүрүк, һәрфләрин архасында кизләнен көһнә кәнди, бу кәнди әлван мәнзәрәләрини көрүрүк. Јахуд јенә һәмин ше'рдә:

Гурбан бајрамыјды... Күлүрдү дағлар,
Гоншумуз хыналы бир еркәк кәсди.
О бајрам күнүндә анамы ағлар,
Көрәндә үстүмдән бир човғун әсди.

Атам отурмушду гапымызда тәк,
Өмрүнүн ихтијар вә дүшкүн чағы.
Зоғал мүштүјүнү түстүләдәрәк,
Јенә төкүлмүшдү гашы-габағы.

Ејни ше'рдән кәтирдийимиз һәр ики мисалда нечә предметин ады чәкилир (кечә папаг, јер-јемиш, түштү, чул, јемлик, чамыш, хына, еркәк, гапы, зоғал мүштүк вә с.). Бу предметләр һәм дә сифәтләри илә верилир. Мәселән, шаир мүштүк дејил, «зоғал мүштүк», «хыналы еркәк» дејир. Бу сәтирләр архасында көһнә кәнд, доггаз башында әјләшиб зоғал мүштүјүнү түстүләдән, гоншунун чаһ-чәлалыны узагдан сејр едән, јохсул дахмасына көкс өтүрән јохсул атанын сурәти чанланыр. Шаир бу лөвһәнин әвәзинә јохсуллуғ һаггында нечә мин мисра үмуми сөз, курултулу, дөбдөбәли бејт ишләтсәјди, бу тәсири верә билмәзди».

Б. Ваһабзаде С. Вурғунун сөздән истифадә бачарығыны хүсуси олараг гијмәтләндирир. О, «Муған» поемасындан

Сарван һара бахыр инди? Јаныр вүғарла,
Јаныр Кремлин бешбучағлы јағут улдузу.
Көр нә гәдәр учалмышдыр о, ифтихарла,
Учалмасаг, бизи көрмәз бүтүн јер үзү—

Таһир Салаһов вә Бәхтијар Ваһабзаде.

бәндини мисал кәтирәрәк јазыр: «Бурадакы «учалыг» сөзү мәчази мәнададыр. Әслиндә фикир мүстәғим мәнада да дүздүр: һамыја көрүнмәк үчүн учада дајанмаг лазымдыр. Фикрин поетик, мә'чази мәнасы исә беләдир: «Дүнјанын диггәтини чәлб етмәк үчүн идеал, мүгәддәс јүксәк фикирләрлә јашамаг лазымдыр. Беләликлә, шаир ади «учалмаг» сөзүнә даһа јүксәк, поетик мәна вермәји бачармыш, бу сөзүн әсасында идеалларымызы, әмәл вә мүбаризәмизи үмумиләшдирмишдыр».

Б. Ваһабзаде «Муған» поемасындакы «Чејран» ше'ринин дилини дә бу чәһәтдән сәчијләндирир; «Бу бәндләрин һәр бири көзәл рәсм әсәридир. Бурада сөзләрин өз мүсигиси, өз рәнки вардыр»—дејир.

Б. Ваһабзаде «Муған» поемасындан бәһс едәркән јазыр: «Бир заман ше'римиздә «семент», «бетон», «ток», «балта» вә с. сөзләри көрсәјдиләр, додаг бүзәр, бәлкә дә, белә әсәрләри ше'р адландырмәздылар. Лакин һәмин сөзләр С. Вурғунун дилиндә нә гәдәр шаиранә вә көзәл сәсләнир. Бу сөзләр охучунун нәзәриндә гәһрәманын иш просесини, чархларын курултусуну, гајышларын шаппылтысыны сәсләндирир. Јенә һәмин әсәрдә «чәр чәкир чархларын чакнашыг сәси» мисрасында шаир «ч» вә «ч» сәсләрини бир нечә дөфә тәкрар етмәклә әмәјин

Бохтијар Ваһабзада ва Нијази,

поезијасыны, мусигисини гулағларымызда сәсләндирмиш олур». Б. Ваһабзадә В. Г. Белинскинин А. Пушкин һаггындакы фикринә истинад едәрәк С. Вурғунун јени сөз ишләтмәк чәсарәтини вә бачарығыны Пушкинин бу сәһәдәки фәалијјәти илә мугајисә едир.

Бу мәсәлә илә әләгәдар олараг, Б. Ваһабзадәнин бир фикринә дә диггәти чәлб етмәк истәјирик. О јазыр: «Шаир тез-тез Муғана, Ширвана, Шәки вә Загатаһа мешәләринә ова кедәрди. Лакин о, гуш, чейран овуна дејил, ән чох сөз овуна чыхарды». Конкрет бир вәзијјәтлә дејилмиш бу образлы фикри бир гәдәр кениш мәнада гәбул етсәк, дејә биләрик ки, бир шаир кими, јени сөз ахтарышлары С. Вурғунун бүтүн јарадычылыг ахтарышларынын тәркиб һиссәси олмушдур.

Б. Ваһабзадә ара-сыра С. Вурғунун дилиндә олан бәзи ујғунсуз чәһәтләрә дә диггәт јетирир. Мәсәлән, о јазыр: «Дөрд сөз» ше’риндә шаир «мәһәббәт», «сәадәт», «Вәтән» вә «зәфәр» сөзләрини изаһ етмәјә вә бу мәфһумлара фәлсәфи мәна вермәјә чалышыр. Мәһәббәт һаггында јазыр:

Варлыға күлдүкчә о көзәл баһар,
Чичәкләр, гөнчәләр ачыр һәр диләк.
О илһам гызынын еһтишамы вар,
Гәлбә һәјат верир күлүмсәјәрәк.

Бу бәнддә мәһәббәт әввәлчә көзәл баһара, сонра дә илһам гызына бәнзәдилир. Илһам гызы нә дејән сөздүр? Јахуд нә үчүн мәһәббәт мәһз илһам гызына бәнзәдилмәлидир? Баһарын варлыға күлмәси нә демәкдир? Баһарын варлыға күлмәси илә бүтүн диләкләр нечә чичәк ача биләр?

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Б. Ваһабзадәнин «Е’тираф» поемасынын прологундакы

Е’тираф! Бу сөздә үрәк сәсләнир,
Бу сөз башдан-баша һәгигәт, ишыг.
Е’тираф—чәсарәт, е’тираф—һүнәр,
Е’тираф—тәмизлик, паклыг, учалыг!

Е’тираф едәнин һәр сөзү мин-мин,
Сәһәр күнәшинин илкин нурудур.
Бурада нә рија вар, нә бөһтан, нә кин,
Сөзләр ајдан ары, судан дурудур...
Һәр чылғын нидада чан кизләнибдир,
Сөз үрәк ганыјла тәмизләнибдир—

мисраларына да /еләчә дә «Дөрд сөз» үслубунда язылмыш «Һәгигәт—әдаләт» («Ленинлә сөһбәт» поемасында), «Бәлкә» вә башга ше'рләринә/ Б. Ваһабзадәнин «Дөрд сөз»ә мүнәсибәти мөвгејиндән јанашмаг, бурада да мүчәррәдчиликдән, ифадәләрдә мә'на гејри-мүәјјән-лијиндән сөз ачмаг олар. Лакин нә «Дөрд сөз»дә, нә дә ки, «Е'тираф»да олан көзәл поетик дүшүнчәләрә гыј-марыг.

Б. Ваһабзадә С. Вурғунун әсәрләринин дили вә үслубу һаггында данышдыгы кими, шаирин дилә мүнәсибәти, әдәби-бәди дил һаггындакы фикирләрини дә охучунун нәзәринә чатдырыр. О јазыр: «Сәмәд Вурғун бизим ше'-римизи охујаркән, хүсүсән онун дилинә, дилин бәдилик вә образлылығына чох диггәт јетирирди... О, 1951-чи илдә јаздығым «Әдәби һејкәл» поемасынын әлјазмасыны мәндән алмыш вә диггәтлә охумушдур... О бир чох мисраларын алтындан хәтт чәкәрәк: «дилә фикир вер» сөзләрини јазмышдыр». Б. Ваһабзадә көстәрир ки, С. Вурғунун «Јандырылан китаблар» ше'ри Иран иртичасынын ана дилимизә вә бу дилдә јаратдығымыз әдәби абидәләримизә вә мәдәнијјәтимизә олан һәгарәтли һүчумуна ағылы чавабдыр».

Низами һаггында. Б. Ваһабзадә «Шәби-һичран» поемасында Фүзулинин дили илә Низами һаггында дејир:

— һәр сәтри бир хәзинә, һәр сөзү бир пәһләван,
һејф!.. Ана дилиндә јазылмамыш бу дастан.
Бах бурада көр нечә хал вурубдур Низами,
Өз бөјүк арзусуну дондурубдур Низами.
Даш үзлү ганунларын шахтасында, гарында,
«Еј гуллуг һалгалары», сиз о сәнәткарын да,
Гулағыны сыхдыныз, унутду өз дилини,
Даныша да билмәди, јандырды өз дилини.

Фүзули һаггында. Б. Ваһабзадә өмрүнү јад өлкәдә кечирән, вәтәниндән узагларда јашајан бу бөјүк вәтәндашын—Фүзулинин ана дилинә мәһәббәтиндән данышыр, һәм дә елә-белә пассив мәһәббәтиндән дејил, бу дилә хидмәтиндән, бу дилдә гијмәтли әсәрләр јаратмасындан вә бунунла да онун инкишафындакы ролундан данышыр: «Әрәб вә фарс дилләринин һөкмран олдуғу бир дөврдә Фүзулинин өз доғма дилиндә јазыб јаратмасы ән бөјүк вәтәнпәрвәрлик нүмүнәси дејилми? О бу дилдә елә бөјүк фикирләр, дәрин һиссләр ифадә етмишдир ки, бу ше'-

рин әзәмәтинә, бөјүклүјүнә һејран галдығымыз кими, доғма дилимизин дә бөјүклүјүнә, гүдрәтинә һејран олу-руг. Фүзули өзү дедији кими, «дүшвари асан едәрәк», вахтилә чохларына зәиф көрүнән кәлмәләрдән бөјүк ин-чиләр, надир даш-гашлар јаратмыш вә ана дилимизи чох јүксәк бир зирвәјә галдырмышдыр.

Б. Ваһабзадә «Лејли вә Мәчнун» мөвзусунун Фүзули тәрәфиндән Азәрбајчан дилиндә гәләмә алынмасыны хүсүси олараг гејд едир вә буну әдәбијјатымызы вә дили-мизин тарихиндә көркәмли бир факт кими гијмәтлән-дирир:

Милјон гәлбин дәрдини дашыјан гәлбин сөзү,
Диндирди мизраб олуб милјон гәлбин телини.
Фүзули бајраг етди доғма ана дилини,
О бу дилдә илк дәфә «Лејли-Мәчнун» јаратды.

«Шәби-һичран» поемасында Фүзулинин өз дили илә мүәллиф бу факты белә мә'наландырыр:

Јашасам да һәмишә мән әрәб өлкәсиндә,
Јашатмышам халгымы өз ше'римин сәсиндә.
Мән азәри оғлујам... Билсин буну гој аләм!
Мүрәккәбә дөндәриб кағыза төкмәлијәм
«Вәтән», «Вәтән»—сөјләјән үрәјимин ганыны.
Бу көһнә әфсанәни—Лејлинин дастаныны
Лејламын өз дилиндә јазам кәрәк, јазам мән!

Фүзули фарс вә әрәб дилләринин дәрин биличиси иди, бу дилләрдә дә гијмәтли әсәрләр јазмышдыр, лакин онун ана дилинә мүнәсибәти, ана дилинә мәһәббәти башга иди. Б. Ваһабзадә јенә шаирин өзүнү данышдырыр:

Мән вәтән ешгијлә өтән бир гушам,
Мән сөздән елә бир сүфрә ачмышам,
Әрәб дә, әчәм дә ордан пәј умар.
Анчаг о сүфрәдә ағыз ләззәтим,
Мәним өз дилимдир, өз лисанымдыр.
О дилә бағлыдыр арзум, нијјәтим,
О мәним ешгимдир, һәјечанымдыр.

Марағлыдыр ки, «Шәби-һичран» поемасында Мәһәм-мәдин—Фүзулинин севкилиси Лејла да ону (Мәһәм-ди) өз ана дилини горујуб јашатмаға, ана дилиндә јазма-ға тәһрик едир:

Вәтәнин өз дили, өз тарихи вар,
Өлсүн Вәтәнини танымајанлар!
Гој сәнин ше'риндә дил ачсын Вәтән!—

Онун күлөкләри, онун чайлары.
Биз аҗры дүшсәк дә өз елимиздән,
Гүрбәтдә өлмәсин дилимиз бары.
Сәнин бу илаһи, илк мәһәббәтин,
Елинин дилиндә җазылсын кәрәк.

Б. Ваһабзадә Фүзули дилинин хәлгилијинә дә диггәти чәлб едир: «Фүзулинин дилиндә романтик тәшбех вә мүбалиғәләрлә җанашы, истәдијимиз гәдәр реал, һәјатдан доған дуҗулар, тәбии, инсани һиссләрә, халг ифадә тәрзинә, аталар сөзләринә, зәрби-мәсәлләрә вә идиоматик ифадәләрә раст кәлирик («Ираг олсун җаман көздән», «Гул хәтәсыз олмаз», «Гана ган», «Гыз җа әрдә, җа корда» вә с.) Фүзули ше'риндә истәдијимиз гәдәр бајатылардан кәлмә ифадәләр, дуҗулар вә һиссләр тапмаг олар. Фүзулинин бир чох мисраларыны халг зәрби-мәсәл кими, аталар сөзү кими ишләдир. һәтта халг Фүзули адына зәрби-мәсәлләр дә дүзәлтмишдир:

Фүзули дәрә әлиндән даҗа чыхды,
Дедиләр: бәхтәвәр җајлаҗа чыхды.

Мән һәмишә Фүзулинин бу гәдәр севилмәсинин, әз-бәрләнмәсинин сәбәбини ајдынлашдырмаг истәмишәм. Ахы, бир мәсәләни дә унутмаг олмаз ки, индики Азәрбајҗан дили Фүзули дилиндән фәрглидир. Фүзули дилиндәки әрәб вә фарс сөзләри, тәркибләри мүасир Азәрбајҗан дилиндә јохдур. Халг бу сөзләри там мә'нада баша дүшә билмир. Бунунла белә, халг бу ше'рә нечә дә вурғундур!..

Бунун сирри ондадыр ки, халг аҗры-аҗры ифадәләри, кәлмәләри баша дүшмәсә дә, Фүзули руһуну, Фүзули зөвгүнү вә дүшүнчә тәрзини чох җахшы баша дүшүр».

Әлавә едәк ки, Фүзули үмумхалг дилиндән, халг җарадычылығы хәзинәсиндән истифадә едирди, лакин һеч кәсин истифадә етмәдији кими истифадә едирди. Нәсими ше'рләриндә классик ше'р дили вә халг дили нормалары бир-бириндән сечилир. О бу нормалары чох усталыгла әлагәләндирирди. Хәтаи ше'р дилиндә садәләшдирмә апарды, халг җарадычылык нүмунәләрини вә онун дилини җазылы әдәбијјата кәтирди. Фүзули исә классик ше'р дилинин тәнтәнәсинә, онун јүксәк поетик низамына тохунмады, әксинә, халг дилиндән көтүрдүкләрини дә ораја апарды, гејри-адини ади дејил, адини гејри-ади етди. Бун-

ларын һамысыны синтез едиб даһа јүксәкләрә, Фүзули јүксәклијинә галдырды. Она көрәдир ки, Фүзули дили, сөзүн әсл мә'насында хәлги олдуғу һалда, ади дејил. Бәјүк вә һәссас халг интуисијасы бу хәлгилији дујур, севи́р вә җашадыр; буна көрә дә Фүзулијә, онун дилинә өз халгынын көзү илә бахмаг, өз халгынын үрәји вә һисси илә җанашмаг лазым кәлир ки, онун һавалы поетик үслубунда хәлги руһу көрә вә дуја биләсән. Әкс тәгдирдә, Фүзулинин бәјүклүјүнү дә, хәлгилији дә баша дүшмәк чәтин оларды. Бу мә'нада Б. Ваһабзадәнин «Јел җајадан нә апарыр?» мәгаләсиндә, Фүзулинин дилиндәки әрәб вә фарс сөзләринә истинадән ону тәглидчи шаир адландыран Еј-јубоғлу адлы бирисинә вердији чаваблар чох тутарлыдыр.

Б. Ваһабзадә Фүзулинин сөздән истифадә бачарығыны хүсуси олараг гијмәтләндирир: «Фүзули һәр бејтдән бәјүк сәнәт имарәти гурмушдур. Бу бејти охујаркән сәнәтин јүксәк зирвәсинә ганадланыр, орадан бахырыг, көзүмүз гаралыр, истәр-истәмәз дејирик: сөздә бу гәдәр гүввәт олармы?».

Јахуд:

«Күн ки сәјән дүшдүјү јердән дураг, бир вәһһи вар,
Кәлсә алигәдрләр, фәгр әһли дурмагдыр әдәб.

...Бу бејтдәки «алигәдрләр» сөзүнә диггәт јетирмәк лазымдыр. «Алигәдрләр кәләндә кичикләрин галхыб, орадан чәкилмәси әдәбдән сәјылыр» чүмләсиндәки «алигәдрләр» сөзү инсанын заһири көзәллијинә дејил, дахили, мә'нәви көзәллијинә ишарәдир. Демәк, шаир һәр инсаны дејил, мә'нәвијјаты зәнкин олан «алигәдр» инсанлары күнәшдән үстүн тутур. Лакин буну «алигәдр инсанлар күнәшдән үстүндүр» шәклиндә бирбаша дејил, долајысыјла—алигәдр адамлар кәләндә кичикләрин ајаға галхыб орадан чәкилмәси әдәбдән сәјылдығы кими, күнәш дә алигәдр инсанын јанында өз кичиклијини һисс едиб, онун јанындан чәкилир шәклиндә, бәдии сөзүн гүдрәтилә ифадә етмишдир.

Биз шаирләр чох заман сөзүн зәифлијиндән шикајәт едирик. Бә'зән бизә елә кәлир ки, һиссләримиз чох күчлү, сөз исә чох ачиздир. һиссләримизи ифадә етмәк үчүн сөз тапа билмирик. Лакин Фүзули һеч заман сөзүн јохлуғундан шикајәт етмәмишдир, сөздә бир нечә мә'на вермәји бачармышдыр. Фүзулинин әлиндә сөз мум кимидир.

О, сөзә истәдији шәкли, истәдији мә'наны верир, ондан истәдији кими истифадә едир. Сөзүн бүтүн мә'наларыны; һәм мә'чази, һәм лүғәти мә'наларынын дәјерини, ағырлыг вә јүнкүллүјүнү, чаларларыны бүтүн дәринлик вә инчәлији илә гаврамышдыр. Сөз Фүзули үрәјиндә гајнајыр, үрәјин бүтүн телләриндән кечир, сонра ше'рә чеврилир. Бу сөзләр јанан шаир үрәјинин ганындан гита алыб лә'лә, «ваһирә чеврилир. Буна көрә дә Фүзулинин сөзләри кағыз үзәриндә алышыб јаныр. Онлар дөрд јүз илдир өз тәрәтени итирмир, јаныр вә бизи дә аловунда гыздырыр».

Әдиб, Фүзули сөзүнүн сигләтини онун мә'насы илә бағлајыр; форма илә мәзмун вәһдәтиндә көрүр: «Фүзулидәки бәнзәтмәдә... һәр шејдән әввәл, сүбутдан, мәнтигдән доған тәфәккүр көрүрүк. Тәфәккүр зәнкин вә дәрин олдуғу үчүн бу зәнкинлик вә бөјүклүјүн ифадәсинә үғун сөзләр—бәди ифадәләр—тәзадлар тапылмышдыр».

Б. Ваһабзадә Фүзули дилинин јығчамлығыны да онун мәзијәтләриндән бири кими гејд едир: «Бурада сөзләрдән о гәдәр дәгиг вә һәссаслыгла истифадә олунуб ки, бир сөз белә јериндән тәрпәтмәк олмәз. Фүзули сөзүн ширәсини чәкмиш, онун бүтүн рәнж вә чаларларыннан лазым олдуғундан да артыг истифадә едә билмишдир... Бурада да сөзләр шәбәкә кими бир-биринә кејдирилир. Арада бош јер галмыр».

Әдиб јазыр ки, «Фүзули, сөзләриндә нәфәс алан, фикрләриндә јашајан, дүјүғуларында фәрјад чәкән инсанлар инсаны, шаирләр шаири, арифләр арифидир»; «Фүзулинин өзү бөјүкдүр, өзү бөјүк оланын исә сөзү бөјүк олар». Б. Ваһабзадә көстәрир ки, Фүзули шөһрәтини дүнјаја јајан, Мәчнуну «гејри-адиләшдирән, бәшәри дүјүғуларын фөвгүнә јүксәлдән дә бу сәнәтин бөјүклүјү, бу сөзүн гүдрәти иди.

Фүзулинин шөһрәти јајылды өлкәләрә,
Онун сөз инчиләри бир күндә нечә көрә,
Нечә-нечә додагда инилдәди неј кими.

Бүтүн бунлардан сонра, шаир Фүзулини «сөз ордусун сәркөрдәси» адландырыр, сөзү исә онун силаһы һесаб едир.

М. П. Вагиф һаггында. «Вагифин «јашылбаш сонасы, һајыф ки, јохдур» мисрасы нә гәдәр доғма вә истидир.

Бу мисрадакы «һајыф ки» сөзүнү «әфсус ки» сөзү илә әвәз етсәк, әввәлки дады, дузу, әтри вә көзәллији дуја биләрикми?»

Ч. Мәммәдгулузадә һаггында. Әдиб Мирзә Чәлилин «Анамын китабы» пјесиндә дил мәсәләсинин гојулушуну нәзәрдә тутараг јазыр: «Ананын үч өвлады һәрәси бир тәрәфдә тәһсил алыб вәтәнә гајыдыр. Онлар өз вәтәнләрини, ана дилләрини севмир. Вәтәнә хор бахырлар. Ана өз доғма өвладларынын дилини баша дүшмүр. Чүнки онлар өзкә дилләрдә данышырдылар. Ана јалныз гызы Күлбаһарын дилини баша дүшүр. Чүнки јалныз Күлбаһар ананын өз дилиндә данышыр».

М. Ә. Сабир һаггында. Б. Ваһабзадә, Сабири «дәрди-мизин дили» адландырыр вә јазыр ки, о, милләт нечә тарач олур олсун—дејән чаһилләри өз дилләри илә ифша едир. Әдиб, Сабир дилинин хүсусијјәтини көстәрмәк үчүн ашағыдакы ше'р парчаларыны нүмунә көстәрир:

Ејлә билирдим ки, дәхи сүбһ олуб,
Мурги-сәһәр тәк бир ағыз банладым.
Сәнк шикәст ејләди балу пәрим,
Банламағын һасилини анладым.

...Ағламајын, ағламајын, чүчәләр,
Банламарам, банламарам бир даһа.
Банламамагдыр сизә әһдим мәним,
Сөјләмәрәм, анламарам бир даһа.

Вә көстәрир ки, бурада сөзләр, сәтирләр илк бахышдан нә гәдәр садә, лакин фикир бир о гәдәр дәриндир.

М. һади һаггында. Онун мисралары халгынын ағыр дәрди илә елә јүкләнмишдир—сөзләри бир-бир, ајры-ајры дүшүнмәјинчә фикри анламаг чәтин олур. Онун сәтирләринин мусигисиндә, аһәнкиндә, сөзләрин вә сәсләрин дүзүлүшүндә белә гүдрәтлә сәсләнән инилтијә сәбәб јалныз вә јалныз башына мин чүр мүсибәтләр кәтирилән халгынын вә вәтәнин дәрәдләри иди.

Х. Рүзбәһ һаггында.

Сән севдин өз ананы,
Өз нәғмәни, дилини,
Олармы?
Сән истәдин фикирлә,
Башла дил әлбир ола,
Олармы?

Сән ачар ахтарырдын
Дилләрдеки гыфыла.
олармы?..

Елэ бунун үчүн дә
Мүттәһим күрсүсүндә
Әйләшмисән
Бу күн сән!..
Сәнин һәр чүмлән, сөзүн
Зүлмү, мүтләгиджәти
Иттиһам күрсүсүндә
Әйләшдирир бах бу күч!..

Нитгин башдан-ајаға
Арзулар нәғмәсидир,
Азадлыг дастаныдыр.

Сәнин нитгин бир дәниз.
Һәр чүмлән

азадлыгын
Бир дәли далғасыдыр.
Һәр сорғун һәр суалын,
Зүлмүн бојнуна кечән,
Бир зәнчир һалғасыдыр.

А. Исаһакјан һаггында. Исаһакјан сөзүн кениш мә'-насында бөјүк сөз устадыдыр. Вәтән вә севки! Будур Исаһакјан ше'ринин өзәји, мајасы вә чөвһәри! Бәс тәбиәт? Исаһакјан ше'риндә күл-чичәк, дағ-дәрә, бүлбүл, лејләк, бир сөзлә, тәбиәт өзү дә инсан дили илә данышыр. Мән тәрчүмә заманы көрдүм ки, бизим бајатылардакы лаконизм Исаһакјан ше'риндә дә вар. О, узунчулуғу севмир. Бә'зән 4 мисрада бөјүк бир фикри ифадә етмәји бачарыр. Ешитдијим хатирәләрдән бири беләдир ки, бир чаван шаир Исаһакјана јени јаздығы бир ше'рини охумаг истәјир. Устад сорушур:—Ше'рин нечә сәтир-дир? Кәнч шаир:—Әлли сәтир, дејинчә устад күлүр вә дејир:—Елэ узун ше'рләри гочалыб хәрифләјәндә јазарсан, инди гыса јазмағы өјрән.

Бунунла бөјүк шаир, чаван шаирә фикрини јығчам демәк, аз сөзлә чох фикир ифадә етмәк, бир сөзлә, сәнәт-карлыға јијәләнмәк дәрсини верирмиш.

Бүлбүл һаггында. «О, дилимизи чох севирди. Бизим дилимиздәки сайт сәсләрин чохлуғундан доған ше'ријјет, аһәнк, мусигилик һаггында, бу дилин мусигијә јатымлыгы барәдә бир елми тәдгигат әсери јазмаг» фикриндә иди.

М. Ибраһимов һаггында. Б. Ваһабзадә «Ән бөјүк дајаг халгдыр» мәғаләсиндә М. Ибраһимовун «Бөјүк дајаг» ро-

манындан бир парчаны мисал верир вә ону белә мә'наландырыр: «Вај о адамын һалына ки, өз халгындан ајры дүшә, онун руһуна, онун мә'нәвијјатына, дилинә вә тарихинә бикәнә ола».

Б. Ваһабзадә «Бөјүк дајаг»ы дил чөһәтдән дә тәһлил едир; онун дилинин мәзијјәтләрини вә бә'зи кичик үј-ғунсузлуғларыны да көстәрир. О јазыр: «М. Ибраһимовун бу әсәринин дили башга әсәрләринин дилиндән даһа чанлы, тәбии, даһа көзәлдир. Романда образларын дилиндә фәрдиләшмә даһа үстүндүр. Мүәллиф идиоматик ифадәләрдән, ел данышыг тәрзиндән, аталар сөзләриндән, мәсәлләрдән, бир сөзлә, чанлы данышыг дилиндән истифадә етмишдир. Марағлы бурасыдыр ки, бу һал јалныз образларын дилиндә дејил, мүәллифин дилиндә дә өзүнү көстәрир. Мүәллиф бир јердә «кәклијим азыб» идиоматик ифадәсини ишләтмишдир. Мән шәхсән бу сөзә јазычыларымызын дилиндә чох аз тәсадүф етмишәм. Лакин бу ифадә ел арасында ишләнир. Бу чох јејәндән сонра сојуг дәјән адамын вәзијјәтини, даһа доғрусу, хәстәлији чох дүрүст ифадә едән бир сөздүр. Бу сөзүн јажшылыгы бир дә орасындадыр ки, хәстәлијин ады поетик ифадә олуңмушдур».

Әдиб, М. Ибраһимовун ифадә бачарығыны, дилинин јығчамлығыны, ики кәлмә илә образларын характерини ача билмәк габилијјәтини көстөрмәк үчүн Гарашла Мајанын кичик бир сөһбәтини мисал кәтирир: «Јалныз бу диалог романын илк сәһифәләриндән бу ики образы өз характерләри илә бизим нәзәримиздә чанландырыр. Мүәллифин мүвәффәгијјәти орасындадыр ки, кичик бир чизки илә онларын дахили әләмини, дүшүнчә вә тәсәввүрләрини охучунун нәзәриндә чанландыра билмишдир. Бу кичик диалогдан охучу онлары таныја билир вә кетдикчә мүәллиф даһа бир сыра лөвһә вә чизкиләрлә гәһрәманын характерини охучунун нәзәриндә ачыр».

Б. Ваһабзадә башга бир мәғаләсиндә («Инанмаг лазымдыр»), А. Сафроновун «Кишиләрә инанмајын» пјесинин тәрчүмәси илә әләғәдар олзраг М. Ибраһимовун тәрчүмәчилик мәһарәтиндән данышыр: «Ән јажшы чөһәт будур ки, әсәрин башга дилдән тәрчүмәси һисс олуңмур. Идиомлары, рус дилинин өзүнәмәхсус ифадәләрини М. Ибраһимов мәһарәтлә тәрчүмә етмишдир. Мәсәлән, «Он же сејчас вроде банној губки, чут прижмеш, из него вода лјотса» ифадәсинин гаршылыгыны мүтәрчим бу чүр

тапмышдыр: «Сиз ону гырт тојуг кими чарховуза салыб ислатмышсыңыз. Элә алан кими јазығын сују сүзүлүр».

М. Нүсөјн һаггында. һәр сөзү ачыг јазарды, ачыг дејәрди.

С. Рүстәм һаггында. «С. Рүстәмин «Азәрбајҗан» журналынын икинчи нөмрәсиндә «Гара гумун ағ күнү» вә «Мүхтәлиф ше'рләр» башлығы алтында чап олунмуш әсәрләри ичәрисиндә «Бағчада» вә «Ики јолчу» адлы ше'рләр хүсусилә нәзәри чәлб едир. Она көрә ки, бу ше'рләрдә гојулан фикирләр үмуми, ганадлы сөзләрлә, риторик шәкилдә дејил, конкрет лөвһәләр әсасында ифадә едилмишдир».

Р. Рза һаггында. «Шаир бә'зи классик ше'римиздә вә халг јарадычылығында ишләдилән ифадә вә тәркибләр-дән истифадә едир. Лакин усталыг бурасындадыр ки, о бу тәркиб вә ифадәләрә тамамилә јени мә'на верир вә јени идеја мөвгеләриндән јанашыр. «Ахы үрәк бир дәнәдир» ше'рини алаг. Мә'лум олдуғу кими, классик вә халг ше'риндә «Мән үрәјими сәнә вермишәм» мотиви чох ишләнмишдир. Рәсул Рзада да һәмин ифадә вардыр. Лакин о буну дәфәләрлә чөјнәнмиш шәкилдә дејил, јени мәзмунда ишләдир. О, ше'рини бизә мә'лум бир бајаты-дакы «Сағ көзүм сәнә гурбан» мисрасы илә башлајыр:

Десәм, сағ көзүм сәнә гурбан,
Сол көзүмү
Өзүмә сахлајырам, демәк.

Ше'ри бу сөзләрлә гуртарыр:

Мән сәнә гәлбими вермишәм,
Инсафсыз,
Ахы үрәк бир дәнәдир».

«Арзу» ше'риндә шаир охучусуна һәјатда атдығы һәр аддымы өлчүб-бичмәји, шүүрлу вә мә'налы јашамағы төвсијә едир. Лакин бу фикри шаир үмуми сөзләрлә, шаблон ифадәләрлә дејил, тамамилә јени бәдii васитәләрлә ифадә едир.

«Ленин» поемасы Рәсул Рзанын ән бөјүк әсәридир. Бу әсәрдә о, Ленин дүһасына, Ленин әмәлләринә олан бөјүк мәһәббәтини поезијанын образлы дили илә, јүксәк сәнәткарлыгла ифадә етмәји бачармышдыр».

С. Рәхимов һаггында. Б. Ваһабзадә С. Рәхимовун мөв-зу дәирәсинин кенишлијинин, образларынын мүхтәлиф-

лијинин әдибин үслубуна тә'сириндән данышыр вә гејд едир ки, онун јарадычылығында үслуб рәнжарәнклији вардыр.

Б. Ваһабзадә С. Рәхимовун сөздән истифадә бачары-ғына аид ики мисал чәкир. Бунлардан бири «Мейман» по-вестиндә «бармаг» сөзүнүн чох бөјүк бир мәһарәтлә ики мә'нада ишләдилмәси һаггындадыр. Икинчи мисал «Сачлы» романында Сүбһанвердизадәнин данышығында «хәстәлик» сөзүнүн ишләдилмәсинә аиддир. Б. Ваһабза-дә јазыр: «Бу чүмләдә ишләнән «хәстәлик» сөзү артыг өз лүғәти мә'насында дејилдир. Бу сөз бөјүк әдибимиз Мир-зә Чәлил тәрәфиндән ишләдилән сағалмаз Шейх Нәсрул-лаһ хәстәлији мә'насындадыр».

Мир Чәлал һаггында. Бу үч һекајә—«Гајмаг», «Анкет Анкетов» вә «Сөјүд көлкәси» һәм үслуб, һәм дә мәзмун-ча әдибин јарадычылығы үчүн чох сәчијјәви олмагла, бу јарадычылығын үслуб вә идеја кејфијјәтләрини даһа әј-дын көстәрир. Бу үч һекајә әдибин үслубундакы әјдын-лығы, јығчамлығы, лакониклији, јарадычылыг диапозону-нун кенишлијини, бәдii тәсвир васитәләринин әлванлы-ғыны көстәрмәк үчүн чох мүнәсибдир.

Б. Ваһабзадә Мир Чәлалын ифадә үслубундакы орижи-наллығы, илк сәтирләрдән охучуну әсәрә бағламаг мә-һарәтини көстәрмәк үчүн «Инсанлыг фәлсәфәси» вә «Кәмтәровлар аиләси» һекајәләринин башланғычларыны мисал верир. Биз бурада онлардан нүмунә үчүн бирини (икинчисини) көстәририк:

«— Јаллаһ! Јаллаһ! һарадасан? Кејфин нечәдир?

— Сән нә тәһәрсән?

— Көз дәјмәсин, гыврахлашмысан!

— Бир гыврахлығым јохдур, ишдән баш ачырам ки...

— Нејләјәк ки, бир көрүшәк?

— Бу выходној занитәм, кәлән выходној, бәлкә...

— Сән евдә олачагсан?

— Сөз версән, көзләрем».

Бу мукалимәдән сонра әсас мәтләб башланыр. Әдиб давам едир: «Бир-биринин әлини һәрарәтлә сыхан, әһ-валлашан бу әзиз достлар көрәсән кимдир? Десәм, он-ларын икиси дә бир шәһәрдә јашајыр, инанмајачагсыныз. Десәм, онлар бир евдә јашајырлар, неч инанмајачагсы-ныз. Десәм, онлар әр-арваддырлар, тәәччүб едиб дејә-чәксиниз: «Нә данышыр бу?».

Бу кириш, охучуну некајәни бирнефәсә охумаға тәһрик едир».

Кәстәрилән мисаллардан Б. Ваһабзадә белә бир үмүми нәтичә дә чыхарараг јазыр: «Бу ајагдан әдибин бәдии дилинә алудә олмага мүмкүн дејил. Мир Чәләл чүмләни гурмамышдан әввәл «Бу фикри, бу мәтләби халг нечә дејәр?» суалыны өзү-өзүнә вериб сонра јазыр. Бәдии әсәрләри бир јана, һәтта елми-тәдгигат әсәрләриндә дә Мир Чәләл сүн'и китаб дилиндән гачыр. Әдибин Сәмәд Вурғун һаггында јаздығы бир мәгаләси белә башлајыр: «Сәмәд Вурғун әлине гәләм алан күндән шаирдир. О, кағыз-куғуз корламамашдыр».

О. Сарывәлли һаггында. Б. Ваһабзадә О. Сарывәллинин мүхтәлиф дөврләрдә ејни мөвзуда јаздығы ше'рләринин бир-бириндән фәргләндијини гејд едир вә бу мүсбәт кејфијәтин сәбәбини белә кәстәрир: «Чүнки шаир бүтүн бу мөвзулары ишләркән ејни әдәби үсулдан истифадә етмәмиш, үмүми сөзчүлүкдән вә мүрачәт үсулундан гачмышдыр».

Ә. Вәлијев һаггында. Б. Ваһабзадә Әли Вәлијевин «Үрәк достлары» романы вә «Күлшән» повести һаггында ајрыча мәгаләләр јазмыш вә бу мәгаләләрдә һәмин әсәрләрин дил хүсусијәтләринә дә нәзәр салмышдыр. «Үрәк достлары» романынын дили һаггында әдибин фикри беләдир: «Әсәрин дили ајдын, сәлис вә чанлыдыр. Үмүмијәтлә, Әли Вәлијев башга јазычыларымыздан ајыран әсас чәһәтләрдән бири дә онун дили, ифадә тәрзидир. Әли Вәлијевин дили халг дилинә, халгын ифадә тәрзинә хејли јахындыр. Мүхтәлиф образларыны онларын характеринә, дүшүнчәсинә ујғун дилдә данышдырмғы баһарыр. Мәсәлән, мүәллиф һәмишә халгы, онун сәадәтини дүшүнән Мүршүд кишини һикмәтли халг ифадәләри илә данышдырдығы һалда, халг малыны оғурлајан, халгын алын тәри һесабына доланан Мухтар Сејналов вә Күршад кимиләрини исә сөјүш вә жаргонларла данышдырыр.

Әкәр мүәллиф јалныз образларыны идиоматик ифадәләрлә, чанлы данышыг дили илә данышдырса, бу о гәдәр дә бөјүк мүвәфғәгидеј сәјылмазды. Мараглы бурамыдыр ки, Әли Вәлијевин өз дили дә бу чүр көзәл идиоматик ифадәләрлә зәнkindир. Онун дилиндәки «далағы санчды», «һеч кәсин тојуғуна даш атмамаш», «додағы

јер сүпүрүр», «көзү-көнлү тохдур», «үрәјинә дамды», «үрәјинин јағы әриди» кими ифадәләр фикрин тә'сир гүввәсини артырыр, мәтләбин даһа тез чатмасына көмәк едир.

«Күлшән» повестинин дили һаггында да әдиб буна ујғун фикир сөјләјир: «...әсәрдә образларын данышығы сон дәрәчә тәбии вә халг ифадәләри илә зәнkindир. Мүәллифин дили һәр чүр академизмдән узаг олан чанлы, тәбии вә садә бир дилдир... Мәсәлән, елә әсәрин лап биринчи чүмләсини көтүрәк: «Дүнәнки ичләс Күлшәнә јаман јер еләмишди». Бурадакы «јер еләмишди» ифадәси әвәзинә мүәллиф «тә'сир еләмишди» сөзүнү дә ишләдә биләрди. Лакин «јер еләмишди» ифадәси өз чанлылығы, тәбиилији вә гүввәси е'тибары илә гуру китаб сөзү олан «тә'сир еләмишди» сөзүндән гат-гат гүввәтли вә көзәлдир.

Јахуд: «һүммәтјар елә бил Мәдәтдән бу сөзләри ешитмәк истәјирди. Гушу ов алмыш кими, Мәдәтин үзүнә бахды», «Бу сөздән Күлдәстәнин маты-гуту гуруду».

Б. Ваһабзадә Күлшәнлә Ханпәринин психолокијаларыны ифадә едән бир нечә мисал вериб онлардан белә нәтичә чыхарыр: «Јухарыда мисал кәтирдидимиз 4—5 чүмләдә мүәллиф бир-биринә зидд олан бу ики тәбиәти, ики характери ачмаға мүвәфғәг олмушдур. Бу 4—5 чүмлә санки әсәр боју ики характер һаггында дејилән сөзләрин јығнам хүләсәсидир».

Көрүндүју кими, Б. Ваһабзадә ајры-ајры әсәрләрин вә онларын образларынын дил вә үслуб хүсусијәтләриндән бәһс едә-едә үмүмиләшдирмәләр апарараг мүәллиф дили һаггында да мулаһизәләрини ирәли сүрүр, үмүмән әсәрләрин дил хүсусијәтләрини бу фонда тәһлил вә изаһ едир.

Һ. Ариф һаггында. Б. Ваһабзадә һүсејн Ариф вә Мәммәд Асланы нәзәрдә тутарааг јазыр ки, бу «сәнәткарлаарын атлары дил күлзарымызын ајаг дәймәјән хамында чапыр. Бу күлзардан елә күлләр, чичәкләр дөриб үзә чыхарырлар ки, онларын рәнки дә тәзә олур, әтри дә».

Әдиб Һ. Ариф дилинин садә, тәбии вә сәмимилијини јүксәк гиймәтләндирир; онун «Ше'р дејилми» ше'риндә форма вә мәзмун вәһдәтини, бурадакы јығчамлығы, аз сөзлә кениш мә'на ифадәсини хүсуси олараг гејд едир:

Дәрәдә моруг дәр, дөшдә чијәләк,
Каһ жағыш хош кәлир, каһ сәрин күләк.
Јаш өтүр, доймајыр дүңадан үрәк,
Јашамаг һәвәси ше'р дејилми?

Сәтирләрин јери дар, фикрин мејданы кениш. һәм дә бу фикир башга чүр ифадә етмәји тәсәввүрә белә кәтирмәк олмаз. Бурада мәзмун форманы, форма да мәзмуну тапмышдыр».

И. һүсејнов һаггында. Б. Ваһабзадә «Адлар, ләгәбләр» адлы мәгаләсиндә И. һүсејновун «Коллу Коха» повестиндән, хүсүсән бурадакы сурәтләрин адларындан, ләгәбләриндән, бу ад вә ләгәбләрлә һәммин адамлар—сурәтләрин дахили әләми арасындакы әлагәдән бәһс едир. Мәселән, мәгаләдә әсәрин гәһрәманы Коллу Коха һаггында охујуру: «Ишыглы адамдыр, мүсбәтдир. Ади адамдыр, сучудур. Неч орта савады да јохдур. О киминлә дејүшүр? Шәһрәти республиканы көтүрмүш Гылынч Гурбанла, али тәһсилли колхоз сәдри Чаванширлә. Бу адамларын адларына диггәт јетирәк. Гылынч Гурбан, Чаваншир мәнфи тәрәфдә, Коллу Хоха мүсбәт тәрәфдә. Тәзәлик адларда да вар. Ахы бир адәтдир ки, бәдии әсәрләрдә мүсбәт гәһрәманын адлары көзәл, тәзә, мәнфиләрин адлары исә көһнә вә ејбәчәр олмалыдыр. Бурада исә әксинәдир.

Коллу Коханын ады архив гохујур. Мирзә Чәлил гәһрәманынын адына охшајыр. Анчаг фикри тәзәдир, гәлбән тәмиздир. Елә әсәрдә мәтләб дә бунун үстүндәдир. Адлар, ләгәбләр мәсәләси! Коллу Коха әввәлчәдән, характери билинмәдән гојулан адларын әксинә, адамларә характери илә, дүшдүјү вәзијјәтлә әлагәдар олан адлар, ләгәбләр гојур. Бурада о бизә Дәдә Горгуду хатырладыр.

Коллу Коханын бу ишиндә неч бир тәәччүблү шеј јохдур. Бу, ән'әнәдән кәлир, халг ән'әнәсиндән! Дәдә Горгуд, икидлик кәстәрмәјинчә, һәјатда өз симасыны билдирмәјинчә адамларә ад гојмазды. Одур ки, Коха һаглы оларәг иддиә едир:

һамынын ләгәби вар. Ләгәбсиз адам јохдур».

Беләликлә, Б. Ваһабзадә И. һүсејновун әсәринин дилиндә ад вә ләгәбләрдән истифадәнин ән'әнә илә бағландығыны, бунунла белә бурада јазычынын орижиналығыны гејд едир. О, бунунла әлагәдар, башга бир факта да диггәти чәлб едир: Коллу Коха Гылынч Гурбана

«Гылынч» әвәзинә «псдрат» ләгәбини верир; бу, Гурбаны һөвсәләдән чыхарыр. Б. Ваһабзадә јазыр: «Коха, Гурбанын шәкәр хәстәлијинә тутулдуғуну ешидәндә белә дејир:

«— Анчаг мәни бағышлајын. Мәним «Подрат»ым јох, о кишини нахошладан сизин чәк-чевириниздир. Өзү дејирди, о гәдәр ширни-мирни једиртдиләр ки, ахырда дамарларымда ганым да шәкәрә дөндү».

Бурадакы «шәкәр» сөзүнә диггәт јетирәк. Шәкәрин биринчи мә'насы мүстәгим, икинчи мә'насы мәчәзидир...

М. Күлкүн һаггында. Б. Ваһабзадә Мәдинә Күлкүнүн ше'рләриндә мәһәббәт мөвзусунун ичтимаи маһијјәтини арашдырыр, бу мәһәбәтин шаирин тутдуғу јол, мәсләк, әгидә, сәнәт. ешги илә бағлылығыны гејд едир вә онун әсәрләриндә мәһәббәтлә бағлы сөзләрин дә јени мә'на алдығына диггәти чәлб едәрәк јазыр: «Шаирин гәзәлләриндә тез-тез тәсадүф етдијимиз шам, пәрванә, диванә, мәчнун, вүсал, һичран кими ифадә вә сөзләрә ән'әнәви образлар кими бахмамалыјыг. Бу образлар онун гәзәлләриндә өз мүстәгим мә'насыны итириб јени мә'на кәсб едир». Әдибин бу мүнәсибәтлә кәтирдји мисалы биз дә бурада вермәји ләзым билирик:

Мәним, еј дост, о саһилдә нечә нәғмәм, сөзүм галды,
Баһар фәсли аловланды, бағым, бағчам, дүзүм галды.
Әмәк чәкдим сәһәр-ахшам, чичәкли, күллү бағ салдым,
О бағда көзләри јашлы бәнәвшә, нәркизим галды.
Вәтән дәрди јаман дәррдир, әсир јарпаг кими гәлбим,
һарәј, елләр, јад әлләрдә севимли Тәбризим галды.
Дејин ки, Күлкүнә, кәлсин, алышдым, јандым һәсрәтдән,
Фәгәт мәһв олмадым, еј дост, күл алтында көзүм галды.

Ғабил һаггында. Ғабил охчу күтләсинин рәғбәтини ғазанан, өзүнәмәхсус ифадә тәрзинә малик олан бир шаирдир. Ғабилын ше'рләри өзүнәмәхсус чоғ ғәрибә бир сәмимијјәтлә сәсјәнир. Сөзүн дејилиш ғәјдасында, фикрин ифадә әдасында өзүнү кәстәрән бу сәмимијјәт охчуна вәлһә етмәјә билмәз.

Ф. Гоча һаггында. Әдиб, Ф. Гоча һаггындакы мәгаләсини белә башлајыр: «Ајдан алышдырдым папиросуму», «Гызлар кечә улдузлардан арзу јығыр», «Гыз ғаласы илә шәһәри мыхладым саһилә», «Өлүм хәбәринин үмидсизлик сојуғу» вә с. ифадәләр илк бахышда адама ғәрибә кәлир. Нечә јә'ни, шәһәри Гыз ғаласы илә саһилә мыхладым? Шәһәри саһилә нечә мыхламаг олар?

Лакин бу дејим тәрзләри истәр-истәмәз бизи дүшүн-дүрүр. Гыз галасы Бакымызын емблемидир... Бизә гәри-бә көрүнән «мыхламаг» дејими бурда нишанын, ембле-мин «санчылмаг», «тахылмаг» әләмәтини чох көзәл ифа-дә едир. Буна көрә дә биз бу дејими, өз гәрибәлији илә бәрәбәр, чох доғру вә дүзкүн һесаб едирик».

Бу конкрет фактларын изаһындан сонра бир-бирини тамамлајан, нәтичә е'тибарилә Ф. Гочанын ифадә тәрзи-ни, дил вә үслуб хүсусијјәтләрини сәчијјәләндирән ики нәтичә вә ја әсасландырма диггәтимизи чәлб едир:

1. «Бир дә чох ишләнмиш ифадәләр, сүртүк дејим тәрзләри гулағы дырмаламыр, охучуда тәәччүб доғур-мур. Јени дејим тәрзи чәтин гәбул олунур. Лакин охучу-да, тәәччүблә бәрәбәр, көзәл ассиасијјалар ојадыр».

2. «Фикрәт Гочадан данышаркән мән нә үчүн шаи-рин ифадә тәрзиндән, дејим хүсусијјәтләриндән башла-дым? Чүнки Фикрәт мұасир ше'р оркестримиздә бу чә-һәти илә сечилмиш, өз мусиги әләтини нәинки башга әләтләрин сәсиндән, һәтта чалдығы мә'лум әләтин көһ-нә сәсиндән дә фәргләндирмәји, ону тәзә нәфәсләрлә сәсләндирмәји бачаран шаирдир».

Әдиб Ф. Гочанын мұасир силаһланма илә әләгәдәр јаздығы ше'рдә ашағыдакы ики мисранын ифадә тәр-зини вә мұндәричәсини белә мә'наландырыр:

«Һәр бир шејдән хәбәрсиз јашамаг арзусујла
Јер күрәси фырланыр, күнә верир өзүнү.

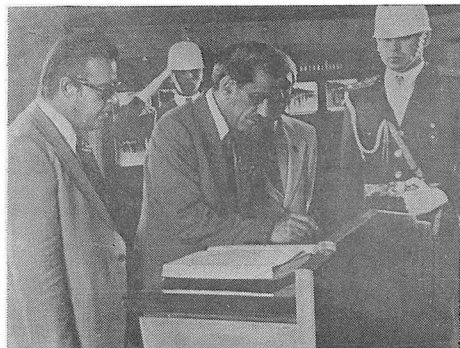
Дилимиздәки «өзүнү күнә вермәк» идиоматик ифа-дәси «лагејдлик», «бикарчылыг» мә'насыны дашыјыр. Шаир дә демәк истәдији фикри мәһз бу мә'нанын ба-шына доландырыр. Илк мисрадакы «Һәр бир шејдән хә-бәрсиз јашамаг арзусујла фырланан дүнја» ифадәси «өзүнү күнә вермәк» мәтләбини тамамлајыр. Бу мәтләб ачыг дејилмәјиб. Тәһлили вә давамы охучунун ихтија-рына бурахылмышдыр. Инди кәлин дејилмәмиш мәтләби бизи једирән, ичирән, бөјүдән, дүшүндүрән, бүтүн сәр-вәтини вә сирләрини ихтијарымыза верән бу јазыг дүнја-нын күнаһы нәдир ки, өзүмүзү мәһв еләмәк бир јана дурсун, ичәд етдијимиз јени силаһларла анамыз дүнја-ны да тәлејини горху алтына алмышыг. Дүнја өз сәрвәт-ләрини бизә вериб, архајын-архајын «өзүнү күнә верир». Чүнки о өз өвладларына инаныр, е'тибар едир. Бәс е'ти-бары белә доғрулдарлар?

Чинкиз Ајтматов вә Бәхтијар Ваһабзәдә.
1985-чи ил.

И. Шыхлы, Ә. Шмиде вә Б. Ваһабзаде. Бонн шәһәри. 1980-чи ил.

Б. Ваһабзаде Ангарада Ата түрк музејинде хатирә китабына
гејд јазыр. 1978-чи ил.

Будур, ше'рдән чыхан нәтичә!»

М. Араз һаггында. Б. Ваһабзадә М. Араздан мисал кәтирдiji

Кимин алын төри, үрәк ганыны
Мүкафат верирсән кимин адындан—

мисраларынын мә'на дәринлижиндә, ыгчам вә усталыгла дежиминдә Мирзә Чәлил кәсәри, Сабир истәһзасы көрүр вә жазыр: «Бурада ше'р дә, сөз дә сон күчүнү көстә-рир».

М. Аслан һаггында. Бир гәдәр әввәл Мәммәд Асланын ше'р дилинә Б. Ваһабзадәнин вердији јүксәк гијмәтлә таныш олдуг. Мараглыдыр ки, әдиб, М. Аслан һаггында јаздығы мәгаләнин адыны «Сөзүн шәһди, дилин нәғмәси» гојмушдур. Мәгаләни охумасаг белә, бу кәлмәләр М. Асланын дили һаггында әдибин фикрини анламаг үчүн чох шеј дејир. Лакин сәрләвһәнин вердији үмуми анлајыш мәгаләдә инчәләнир, фактлашдырылып, маһијјәт ачылып:

Бир тифилдим, аләмдим,
Чичәјинә бәләндим.
Бүлағындан бал әмдим,
Мәним шәһдим-ширәмди.

Көјдә курлар тәбилләр
Ким чалыр? Ким нә биләр?
Короғлулар, Нәбиләр,
Бу дағларда шир әмди!

Јенә чичәк фәслиди,
һава күл нәфәслиди.
Бу дағлар—Хан Әслиди,
Мәммәд—Јаныг Көрәмди.

Бу ше'р сөзләрин, сәсләрин ујарлыг нәғмәсидир. Дили мүкәммәл билмәдән, дүјмадан ону тәшкил едән сөзләри нәғмәдәки мелодија кими јан-јанашы дүзмәк олмаз.

М. Аслан чинаслы ше'рләрдә устадыр... Әлбәттә, дилин имканларыны—әтрини, рәнкини, чаларларыны инчәликләринә гәдәр билмәјән, һисс етмәјән шаир тәһнис јарада билмәз.

Мәммәд Асландан мисал кәтирдijимиз парчадакы «бәләндим», «бал әмдим», «нә биләр», «Нәбиләр», «ширәмди», «шир әмди» чинаслары јалныз мелодик сөз кими дејил, фикир кими мисралара һәкк едилмишдир.

Башга бир мисал:

Бахышылла бахышымы галарсан,
Мән жанарам, өзүн көндө галарсан.
Галар һөрмәт, галар шөһрәт, галар сан,
Елә чох галама, бир галам гала!

Биринчи мисрадакы «галамаг» јандырмаг мә'насында, икинчи мисрадакы галмаг, дурмаг мә'насында, үчүнчү мисрадакы ад-санын галмасы мә'насында ишләнмәклә, дөрдүнчү мисрадакы «галама» сөзү јенә јандырмаг мә'насында илк мисралары фикрән тамамлајыр.

Үрәјими дағ үстүндә дәфн елә,
Бөлкә, бу дүнјада бир галам гала!

«Галам гала» дејиминдәки биринчи сөз—«гала», «гәср» мә'насында, икинчи «гала» исә «галмаг» мә'насында ишләдилмәклә, һәм мәзмунча, һәм дә мелодик үјарлыгча илк бәндләрлә сәсләшир».

Бүтүн бунлардан сонра Б. Ваһабзадә охучулара үзүнү тутараг М. Асланын «Сәсимә сәс вер» китабыны охумағы төвсијә едир: «Гој ана дилимизин дадыны, дузуну, шәһдини, шәкәрини дујмаг истәјәнләр бу китабы охусун, сәсләрин дүзүлүшүнә, сөзләрин нәғмәсинә вәләһ олсунлар».

Б. Ваһабзадә М. Асланын тәрчүмәчилик габилијјәтини дә јүксәк гижмәтләндирир вә буну да шаирин ана дилинә дәриндән бәләдчилији илә изаһ едир. О јазыр: «Бир дәфә мәнә «Азәрнәшр»дә көзәл бир ше'р охудулар. Вәләһ олдум. Дедиләр, тәрчүмәдир, инанмадым. Мә'лум олду ки, бу ше'р Мәммәд Асланын тәрчүмәсиндә ермәни шаири Ашот Грашинин ше'ридир.

Нижә бу ше'рдә тәрчүмә орижинал кими сәсләнир? Она көрә ки, тәрчүмәчи ана дилини көзәл билир. Билмәк аздыр, дилимизин бүтүн имканларыны, рәнк вә чаларларыны дујур, һисс едир».

И. Тапдыг һаггында. Сакитлик, һәлимлик Илјас ше'ринә хас олан шәһәтдир. Онун ше'риндә ганадлы, ибарәли, дәбдәбәли сөзләрә, ифадәләрә раст кәлмәк олмур. Сөзләр һағысы ади, садә, һиссләр сакит вә һәлиmdir. Бу, Илјас ше'ринин шаири тәрәфидир. Бу сакит, һәлим заһирин ичиндә гәрибә бир чылғынлыг вә нараһатлыг да кизләнмишдир. Илјас сөзү јериндә ишләтмәји, һәдәфә дүзкүн вурмағы бачарыр.

Н. Кәсәмәли һаггында. «Ифадә тәрзинин көзәллији, образлылыг вә бәдиилик Нүсрәт ше'ринин әсас хүсусијәтидир»,—дејә Б. Ваһабзадә онун ше'р дилинин мәзијәтләриндән, шаир тәбиәтиндән кәлән көзәл поетик ифадәләрдән сәһбәт ачыр. Бу мә'нада о, шаирин «Јоллар, јоллар» ше'ринин тәһлилин верир: «Сәрф-нәһв мүәллиминә «јоллар кедир», «јоллар кәлир» ифадәсини де-сәк, о буну сәһв һесаб едәр. Амма шаир дејәндә бу ифадәни нәгсан һесаб етмәк шаһиллик олар. «Јоллар чәбһәләрә үмидлә кедир, јоллар чәбһәләрдән әлибош кәлир» ифадәсинин гаршысында титрәјирик, сөзүн гүдрәтинә һејран галырыг. Бәли, доғрудан да, јоллар кедир, јоллар гајыдыр. Әслиндә јоллар кетмир, јоллары аддымлаја-аддымлаја әскәрләр кедир, һәммин әскәрләр чәбһәдән гајытмыр. Демәк, јоллар әлибош кәлир. Бу сәтирләри оху-дугум заман мәнә елә кәлди ки, чәбһәләрдән гајытмајан вәтән балаларынын матәминә бундан гүввәтли сөз демәк мүмкүн дејил. О бири бәнддә бундан гүввәтлисини оху-дум. Бурада шаир әскәрләри јолларың әјнинә кејдији палтара бәнзәдир вә бәнди белә гуртарыр:

Јоллар әскәрләри сојунуб кәлир.

Нә гәдәр тәзә, нә гәдәр көзәл! «Палтарларыны сојунуб кәлән јоллар» ифадәсини бу мә'нада һеч бир шаир-дә охумамышыг».

Б. Ваһабзадә, көзләрини һәлә дә јоллара дикиб балаларыны көзләјән ана мөвзусуна тохунур вә Н. Кәсәмәли ше'риндә онун орижинал ифадәсинә нәзәр салыр:

«Кәлин үнван верин сиз итән јола,
Дединиз, кәлирик, кәлмирсиз нијә?
Аналар су сәпир сиз кедән јола,
Бөлкә, изләриниз көјәрди дејә.

Көрәсән чәбһәјә оғул јола салан аналарын һалыны бундан гүввәтли демәк мүмкүндүрмү? Ел адәтинчә, сәфәрә кедәнин архасынча су атарлар. Бу бәнддәки су сәпмәјин биринчи мә'насы будур. Икинчи мә'насы исә аналарын јол үстүндә дуруб ағламасына ишарәдир. Мәсәлә бунунла да битмир; биткини көјәртмәк үчүн дибинә су сәпилдији кими, аналар да јоллара су сәпир ки, өвладларынын ајаг изи көјәрсин, кедәнләр кери гајытсын. Бу, әсл шаир сөзүдүр. Изаһа еһтијачы олмајан шаир сөзү!».

И. Исмајылзадә һаггында. Әдиб шаирин ше'риндән ашағыдакы бәнди мисал верир:

Ај ана, ај ата, ај доғма оба,
Сиз мәнә бир өмрү һалал еләјин.
Бу күн кәлмәсәм дә, кәләрәм сабаһ,
Сиз мәнә бир өмрү һалал еләјин.

Сонра јазыр: «Мисал кәтирдијимиз парчадакы «һалал еләјин» дејиминдәки тәбиилик вә истилик мәһз бу ше'рин мүнбит бир торпагдан чүчәрдијинә дәләләт едир».

Б. Ваһабзадә И. Исмајылзадәнин «Ад күнү» поемасын-дан бәһс едир. «Ад күнү» поемасында илк бахышда чох ади көрүнән бир мәсәләјә—јеничә доғулан көрпәләрә верилән адлар мәсәләсинә тохунулмушдур. Шаир бу ади мәсәләнин фонунда чох чидди бир проблеми—өзлүк проблемини ортаја атыр.

Ана јеничә евләниб Бакыда јашајан оғлуна... кәнд-дән мәктуб кәндәриб тапшырыр ки, гыз олса, адыны Мәһри гојсунлар. Кәлин разы олмаса да, ушаға Мәһри ады верилир. Ушаг 20 күн бу адла јашајыр. Кәлинин ата-сы узаг сәфәрдән гајыдыр. Мәһри адыны ешидинчә өзүндән чыхыр... Дәрһал сәнәдләр дәјишилир, ушаға Офелја ады верилир. Ил доланыр, кәнддәки нәнә нәвә-синин ад күнүнә кәлир... Нәнәнин дили тәзә ада ујуша билмир... Оғул анасынын нискилини баша дүшүр вә мәч-лисдә анасы илә нәвәнин сағлығына бирликдә бадә гал-дырыб ушағы јенидән нәнәнин арзусу илә «Мәһри» ча-ғырыр».

Б. Ваһабзадә И. Исмајылзадәнин әсәрләриндән чыхыш едәрәк үмүмиләшдирмә апарыр вә кәнч шаирләри јени ифадә тәрзи ахтарышларында еһтијатлы олмаға чағырыр: «Иса вә онун јашыды олан һаванларымызын бир гисми орижиналлыға, һеч кәсә бәнзәмәмәјә чох чалышыр, де-јим тәрзи үзәриндә чох дүшүнүрләр. Әлбәттә, орижи-наллыг, кимсәјә охшамамаг, өз дејим тәрзини ахтармаг көзәл чәһәтдир. Лакин бурада бир горхулу чәһәти демә-мәк олмаз. Шаир, шүбһәсиз, сөз үзәриндә зәркәр һәс-саслығы илә ишләмәлидир. Анчаг сәнәткар бүтүн диггә-тини бу чәһәтә јөнәлдәндә мисралар сәмимијјәтини ити-рир, сөзләр дик дајаныб поза алыр... Сәнәтин көзәллији исә онун тәбиилијиндә вә сәмимијјәтиндәдир. Шаир ори-жинал образлар, јени дејим тәрзләри үзәриндә баш чат-

латмамалы, сөзләри тәбии ахынына бурахмалы, дүшүнәр-кән, јазаркән сәмими олмалыдыр».

Бу үмуми нәзәри мұлаһизәләрдән сонра әдиб јени-дән И. Исмајылзадә үзәринә гајыдыр: «Орижинал ифадә тәрзләри ахтарышынын нәтичәсидир ки, Иса бир ше'рин-дә тапдығы дејим тәрзинә елә вурулур ки, ону һисс ет-мәдән бир нечә ше'риндә тәкрат едир. «Өмрүмдән бир гатар кечәр һәмишә», «Ағ јалманлы ат кечмишди ағ ју-хумдан бу кечә», «Бурдан Нәсими кечиб», «Бурдан Күнәш кечиб» вә с. кими».

Б. Ваһабзадә гејд едир ки, И. Исмајылзадә «Торпаг нә-фәси» китабында әсл сәнәт јолунда чәсарәтлә аддымла-маға башламышдыр.

А. Лачынлы һаггында. Аға Лачынлынын дили тәбии, јығчам, садә вә сәлисдир. Ашағыдакы бејтә диггәт јети-рәк:

Тәһәри олсајды, о тәнһа говаг,
Тәкликдән гачарды бирбаш ормана...

Бурда «тәһәри» сөзү «имканы» мә'насында ишлән-мишдир. Лакин «имкан» гуру сөздүр... Буна көрә дә шаир бу сөздән гачмышдыр.

Б. Ваһабзадә заман-заман кәнчләрин јарадычылығы-ны изләмиш, јарадычылыг јолларында илк аддым атан-лара да, аз-чох тәчрүбәси оланлара да көмәк әлини узат-маға чалышмыш, мәсләһәтләр вермишдир. Бу мәсләһәт-ләр бә'зән үмүмиләшмиш шәкилдә олуб бүтүнлүклә кәнч јазарлары истигамәтләндирмәк мәгсәди дашыјыр, бә'зән дә ајры-ајры шаирләрә, һәтта онларын бу вә ја диқәр әсәринә аид олур. Әдиб кәнч шаирләри бирләшдирән үмуми мәзијјәтләри дә, онларын һамысына хас ујғунсуз-луглары да көрүр вә гејд едир, онлары бир-бириндән фәргләндирән чәһәтләрә дә нәзәр јетирир.

Һәлә 1958-чи илдә јаздығы бир мәгаләсиндә о заман Ләнкәран әдәби бирлијиндә фәалијјәт көстәрән Вагиф Ибраһим адлы бир кәнчин әсәриндән үч бәнди мисал ве-рир вә «Нә гәдәр јығчам вә мә'налы! Бурада сөзләр бир-биринин ичинә елә мөһкәм кејдирилиб ки, бир сөзү бе-лә, атмаг гејри-мүмкүндүр. Бу аз сөз ичәрисиндә шаир, тәбиәтин көзәл бир ләвһәсини маһир рәссам фырчасы илә чәкә билмишдир».

Јахуд «Чаван шаир достум» адлы магаләсиндә (1977)
Шаһмар Әләкбәрзадәнин ше'рләрини көрүн әдиб нечә
мә'наландырыр:

«Ајаг алтда кәсилсә дә,
Күл дәриси зийнәт олду.
Һејкәлләшди, баша чыхды,
Папаглашыб гејрәт олду.

Гузу ајаг алтында кәсиләр. Бу бәндин биринчи сәтрин-
дәки «ајаг» сөзү илә дәринин папаг олуб «баша» чыхма-
сы фикриндәки контраст сөzlәр (баш-ајаг) бәндә фикир
самбаллыгы, ше'рә исә бөјүк бир үмүмиләшдирмә кәти-
рир. Бунлар чаван шаирин сөзүн рәнжиндән, ширәсиндән
там истифадә едә билмәк габилијјәтинин кәстәричиси-
дир. Бу бахымдан, Бразилијанын мәшһур футболчусу
Пелејә һәср олунаң ше'р даһа марағлыдыр. Бу ше'рдә
дә «ајаг», «баш» контраст сөzlәриндән «Гибтәчи оларды
ајаға башлар» мисрасында мәһарәтлә истифадә олун-
мушдур».

* * *

Б. Ваһабзадә ајры-ајры сәнәткарларын дил вә үслуб
хүсусијјәтләрини әдәби просесин, әдәби бәди дилин
фонунда тәһлил едир вә үмүмән бәди әдәбијјатын дили,
хүсусән ше'р дили һаггында фикирләрини ирәли сүрүр.

Әдиб образлылығы бәди әсәрин, еләчә дә ше'рин
дили үчүн биринчи әсас кејфијјәт һесабы едир. О, беләчә
дә јазыр: «Сәнәткарлығы дахил олан мүһүм мәсәләләр-
дән бири дә дилин образлылығыдыр»; «Шаир охучусуна
ашыламағ истәдији кәзәл бир фикри образлы шәкилдә
бәди сөзүн гүдрәти илә ифадә етмәлидир». Әдиб, Фү-
зулини бу чәһәтдән нүмунә кәстәрир: «Фүзули ше'ринин
кәзәллији, һәр шејдән әввәл, фикрин дәринлијиндә, ре-
аллығында вә бүтүн бунларын јүксәк бәди образлылығы-
ла ифадә едилмәсиндәдир».

Б. Ваһабзадә башга бир магаләсиндә јенә бу мәсәлә
үзәринә гајыдыр вә өз фикрини бир гәдәр дә конкрет
шәкилдә ифадә едәрәк јазыр: «Ше'рдә сәнәткарлығы үчүн
вачиб олан әсас шәртләрдән бири дә дил вә ифадә кә-
зәллијидир».

Әдиб ше'р үчүн әсас әләмәтләрдән бирини дә онун
јығнамлығында, лаконик ифадә үсулунда көрүр: «...бә'зән

чилд-чилд китабларын дејә билмәдији һәгигәтләри вә
фикирләри бир бејт јахуд бир мисра лаконикчәсинә дејә
билир».

Әдиб јенә нүмунә үчүн Фүзулијә мүрачиәт едир,
онун:

Күли-рүхсарына гаршы кәзүмдән ганлы ахар су,
һәбибим, фәсли-күлдүр бу, ахар сулар буланмазмы?

—бејтини верир вә јазыр ки, бу бејтин бирчә сөзүнү кө-
түрсәниз, јахуд јерини дәјишсәниз, фикир позулар, мә'на
итәр... Бурада сөzlәрин тутдуғу јер балача, фикир исә
бөјүкдүр.

Шаир фикир јүкүнү дә ше'рин ән вачиб әләмәти са-
јыр. Бурада сөз вә мәфһум, дил вә тәфәккүр проблем-
ләри мејдана чыхыр вә Б. Ваһабзадә бу фонда ше'р вә
онун дили һаггында сөһбәт ачыр. О кәстәрир ки, јазы-
чынын дили сөздүр вә әдәбијјат о заман өз јүксәк зир-
вәсинә чатыр ки, сөз фикирлә јүкләнмиш олсун, бөјүк
бир фикрин ифадәсинә хидмәт етмиш олсун. Әдиб белә
бир ифадә дә ишләдир: «Һәр мәгсәдин чөлү сөздүр,
ичи фикир». Әдиб јазыр ки, сөzlәр фикрә хидмәт едир,
фикрин дүзкүн вә сәрраст ифадәси динләјичијә тез чат-
масы үчүн ән дәгиг сөzlәр, ибарәләр, ифадәләр тапыл-
малыдыр.

Б. Ваһабзадә белә һесабы едир ки, поезијанын бу вә
дикәр тәләбләринә чаваб вермәк үчүн тәсвир објекти-
нин сәнәткар тәрәфиндән там мә'насы илә дәрк едилмә-
си вә дүјулмасы лазымдыр. О, С. Вурғунун «Салам Мос-
ква!» ше'рини нүмунә кәтирир вә дејир: «Шаир, Москва-
нын күчәләрини кәзәрәк бүтүн варлығы илә Москвада
мүһарибә вәзијјәтини дујмуш, мәһз дујдуғу үчүн дә сә-
мими вә садә бир диллә өз тәбии тәәссуратыны ифадә
етмишдир».

Әдиб поезија дилинин садә вә ајдынлығыны да јүксәк
тијмәтләндирир. О јазыр: «Ше'р халг үчүн јазылыр, о да
халгын малыдыр. Ше'ри алим баша дүшдүјү гәдәр (?)
чобан да баша дүшмәлидир. Әлбәттә, биз бунунла һеч дә
бәситлији вә примитивлији тәблиғ етмәк истәмирик. Биз
бөјүк фикирләрин, бөјүк дујғуларын садә вә бәди ифа-
дәсиндән данышырыр».

Онун фикринчә, бу тәләбләрә чаваб вермәк үчүн сә-
нәткар кәрәк биринчи нөвбәдә тәсвир објектини һәртә-

рафли өйрәнсин, хусусән объектин маһијәтинә дәриндән бәләд олсун. Дихәр тәрәфдән, шаир өйрәндијини гәлбинә, ганына кечирмәји, дујмағы вә ше'рдә бүтүн һисс вә һәјәчанлары илә ифадә етмәји бачармалыдыр. Әкс һалда, ше'р онун гаршысына гојулан төләбләрә җаваб вермәз вә демәли, ше'р олмаз. «Шаир о заман ки, өзүнү, өз һиссләрини, өз һәјәчанларыны ше'рин е'һазкар дилинә чевирир, бурада сөзләр дә, сөзләрин арасындакы пауза да, мусиги дә, аһәнк дә, һәтта дурғу ишарәләри дә чанлы олур, дири олур, нәфәсли-сәсли олур». Шаир өз јарадычылыгы тәчрүбәсинә әсасән дејир: «...билмәдијим, дәриндән дујмадығым, јашамадығым аләмдән јаздыгда мүчәр-рәддијә гапылыр, үмуми сөзләрә үмуми дидактик, тән-тәнәли, тәмтәрағлы сөзләрә, тә'рифнамәләрә үјур, объектин јалныз заһири чәһәтләрини көстәрә билирәм. Лакин әксиһә, дујдуғум, һисс еләдијим, билдијим аләмдән јаздыгда исә дәбдәбәли сөзләрә, тәмтәраға ујмадан садә сөзләрлә объектин маһијәтинә енир, ғыса, ајдын ше'рләр јаза билирәм». Бурадан әдиб белә бир нәтичә дә верир: «Әкәр шаир әсәрини јазаркән һәјәчанланмајыб, дедији сөзләри һисс етмәјиб, јашамајыбса, әсәрдәки сојуг, чансыз мисралар да јашамајачағдыр. Чырпынтысыз, һәјәчансыз, јанғысыз нә әсл сөз вар, нә әсл сәнәт... Демәк, сәнәт чан јанғысыдыр, үрәк одудур, нараһат фикирләрин сазыдыр, сөзүдүр».

Б. Ваһабзадә көстәрир ки, сөздән истифадә мәсәләсиндә бу вә ја дихәр сөзүн ше'рдә ишләдилә билиб, ишләдилә билмәмәсиндән сөһбәт кетмәмәлидир; «Әсас мәсәлә сөзүн өзүндә дејил, сөзүн нә дәрәчәдә јериндә ишләдилмәсиндәдир». Бунунла әләгәдар оларағ, о, мүхтәлиф шаирләрин ејни сөзләрдән мүхтәлиф мәгсәдләр үчүн нечә бачарыгла истифадә етмәләринә аид мисаллар вериб јазыр: «Заман», «аман», «јаман»—әсрләрдән бәри чох ишләнмиш сүртүк гафијәләрди.

Ашыгда:

Диндирмә, диндирмә, ганлар ағларам,
Бу күн әһвалымын јаман күнүдүр.
Фәләјин кәрдиши тәрсинә дөндү,
Әл өлдән үзлүр, аман күнүдүр.

Сабирдә:

Хандосту, аманды, гојма кәлди,
Кирдары јаманды, гојма кәлди.

Гафијәләр ејни, јүкләр башга-башга. Ејни гафијәләрдә ашығ өз әсринин, Сабир дә өз әсринин сөзүнү демшидир. С. Вурғунса бу чүр чох ишләнмиш гафијәләрдә өз әсринә мүнәсиб бөјүк ичтимаи фикри ифадә етмишдир:

...һөкмү верән заман олур,
Гара гуллар дүнјасынын интигамы јаман олур.

Әдибин, драм әсәриндә сөздән истифадәјә даир мүлаһизәләрини дә охучуларын нәзәринә чатдырмағ истәјирик: «Бурада нәинки образлар, онларын изләдији мәгсәдләр, һәтта ади сөзләр, мүкалимәләр белә, драматик һәрәкәтлә әләгәландирилмәлидир. Драмда афоризм хәтиринә сөз демәк олмаз. Дејилән һәр сөзүн, һәр афоризмин өзү дә драматик һәрәкәтин инкишафына хидмәт етмәлидир. Сөз нә гәдәр һакиманә, нә гәдәр фәлсәфи вә мә'налы олса белә, әкәр һадисәләрин инкишафына, драматик һәрәкәтә хидмәт етмирсә, әһәмијәтсиздир».

Б. Ваһабзадә бәди әдәбијәтин дилиндән бәһс едән-дә һеча вә сәрбәст вәзнләрдә јазылан ше'рләрин Азәрбајҗан дилинә мүнәсибәти һаггында да өз фикирләрини сөйләјир. 1964-чү илдә јаздығы «Фолклор вә С. Вурғун поезијасы» адлы мәгаләсиндә онун бу мәсәләјә мүнәсибәти белә ифадә едилмишдир: «Һеча вәзни халгын өз руһундан, өз варлығындан, дилин нормаларындан вә мусигисиндән јаранмыш бир вәзндир вә бу вәзндә јаранан һәр һансы бир ше'р парчасы халгын үрәјиндән сүзүлән маһныларын өзүндән доғмушдур. һәр һансы гәдим халг маһнысыны көтүрүрсүнүзсә көтүрүн, бу маһнынын сөзләри маһнынын мусигиси илә биркә јаранмыш һеча вәзиндәдир. Бурада һеч бир зоракылығ јохдур, сөз мусигини јарадыр, мусиги сөзү. Сәрбәст вәзн исә һеч бир маһны илә гоша јашаја билмәз, онунла бәрәбәр нәфәс ала билмәз. Әксинә, бунлар бир-бирини инкар едир, дилимиз сүн'илик кәтир».

Күман едирик ки, Б. Ваһабзадә сәрбәст вәзнә вә бу вәзндә јазылан ше'рә мүнәсибәтиндә сабит дејил. Бир гәдәр әввәлә гајыдағ. 1955-чи илдә јаздығы «Ше'римиз һаггында бә'зи дүшүнчәләр» мәгаләсиндә о, Р. Рзанын «Ленин» поемасындан сәрбәст вәзндә јазылмыш бир парчаны мисал кәтир вә јазыр: «Бу һиссәни охудуғумуз заман вәзнин һеча, јахуд сәрбәст олдугунун фәргинә вармырығ. Бурада диггәти чәлб едән шаирин ишләдији бә-

дии тәсвир васитәләри, бәдии контрастлардыр». Сонра о, фикрини үмумиләшдирир: «...әсас мәсәлә вәзндә де-жил, идејада, бу идејанын поетик ифадәсиндәдир».

Заһирән бурада зиддијјәт көрмәмәк дә олар. Лакин Азәрбајчан дилиндә сәрбәст вәзндә јазылмыш ше'рин поетик вүс'әти һаггындакы бу мұлаһизәләрлә «бу вәзн дилимизә сүн'илик кәтирир» фикринин ујғун кәлмәсини дә сөјләмәк доғру олмазды.

1960-чы илдә јаздығы «Көзәл дүјғулар, дәрин фикир-ләр шаири» мәгаләсиндә Р. Рзанын, 1963-чү илдә јаздығы «Инсанын сағлығына» мәгаләсиндә Б. Азәроғлунун, 1968-чи илдә јаздығы «Хитабәт күрсүмүз чинар ағачы иди» мәгаләсиндә Мәдинә Күлкүнүн, 1966-чы илдә јаздығы «Тәзә дүјғулар» мәгаләсиндә И. Габилин, 1978-чи илдә јаздығы «Фикрәт Гоча» мәгаләсиндә Ф. Гочанын сәрбәст вәзндә јаздығлары ше'рләр дә јүксәк гијмәтләндирилир. Нәһајәт, Б. Ваһабзадәнин өзү дә бу вәзндә ше'рләр јазыр. 1969-чу илдә јаздығы «Адидә гејри-ади» мәгаләсиндә бир түрк шаириндән данышыр вә јенә сәрбәст вәзн һаггында мүсбәт фикир сөјләјир: «Мән сәрбәст вәзнин әлејһинә дејиләм. Бүтүн вәзн вә өлчүләрдә ше'р јазмағ олар вә лазымдыр. Бир шәртлә ки, ше'р олсун».

БӘДИИ ТӘРЧҮМӘ

Б. Ваһабзадә мұәјјән мұнасибәтләрлә бәдии тәрчүмә һаггында да фикирләр сөјләмишдир. Онун фикринчә тәрчүмәчи әсәрин тәрчүмә олундуғу дили көзәл билмәлидир. Дикәр тәрәфдән, о, белә һесаб едир ки, халғларын мә'нәви јахынлығы, адәт вә ән'әнә доғмалығы, һәјат вә мәишәт охшарлығы, психолокија вә дүшүнчә тәрзиндәки үмумилик онларын дилләриндән бир-биринә тәрчүмәни асанлашдырыр. Белә јахынлығы о, Азәрбајчан вә ермәни халғлары арасында көрүр: «Халғларымыз арасында руһ вә мә'нәвијјат, тарихи тәлә вә дүшүнчә тәрзимизин јахынлығы тәрчүмә ишини хејли асанлашдырыр... Буна көрә дә тәрчүмәдә мә'нәвијјаты вә дүнјакөрүшү дејил, јалныз сөзләри чевирмәклә мәгсәдә чата билирик». Бунунла әлагәдар о, тәрчүмәјә аид ики конкрет нүмунә көстәрир. Бунлардан бири онун ермәни шаирләриндән етдији тәрчүмәләрлә әлагәдардыр. Бу һагда јазыр: «Мән бир чох халғларын ше'р нүмунәләрини дилимизә тәрчүмә етмишәм. Лакин ермәни шаирләриндән е јим тәрчү-

мәләрдән даһа чох разыјам. Бунун сирри нәдәдир? Елми әсәрләрин тәрчүмәсиндә фикир вә мәнтигин дәгиглији көзләнилисә, бәдии әсәрләрин тәрчүмәсиндә фикрин мәнтиги вә дәгиглик, орижиналда олдуғу кими, сахланмаја да биләр. Бурада әсасән руһ вә мә'нәвијјат, һисс вә һәјәчан тәрчүмә олунур. Тәрчүмәчи ермәни дилиндә ифадә олунан һисс вә һәјәчана, руһ вә мә'нәвијјата мұнасиб Азәрбајчан дилиндән сөзләр тапмагла мәгсәдинә наил ола биләр. Бу ики халғ бир-биринә о гәдәр јахындыр ки, биринин һисс вә һәјәчаны, дүјғу вә дүшүнчәси о бири үчүн дә ејни дәрәчәдә доғма вә јахындыр. Даһа доғрусу, бурада тәрчүмәчи һисс вә һәјәчаны тәрчүмә етмәкдә чәтинлик чәкмир. Ахы, һисс вә һәјәчан әслиндә тәрчүмә олунмур, сечилән мұнасиб сөзләрдән дүјулур».

Бу хүсусијјәт, бу јахынлығ Азәрбајчан дилиндән ермәни дилинә тәрчүмә үчүн белә бир әсас јарадыр. Б. Ваһабзадә өз ше'рләринин ермәни дилинә тәрчүмәсиндә буна бир даһа шаһид олур: «Мәним сөзләрим, руһум, фикрим көзәл бир халғын дилиндә көзәл сәсләнирди».

ТӘДРИС ВӘ ДИЛ

Тәдрисдә, хүсусән әдәбијјатын тәдрисиндә дә дил мәсәләси Б. Ваһабзадәни марағландырыр. О јазыр ки, шакирд грамматика фәнни илә дилин ганун-гајдаларыны өјрәнирсә, әдәбијјат васитәсилә бу дилин нәләрә гадир олдуғуну, бу дилин әзәмәт вә бөјүклүјүнү көрүр, инчәлик вә көзәллијинә һејран галыр. Демәли, бәдии әдәбијјатын тәдриси вә мұталиәси ејни заманда дилин бүтүн чаларлары вә рәнкләри илә өјрәнилмәси үчүн әсас васитәдир. Әдәбијјаты севдирмәк үчүн онун көзәл, ифадәли, образлы диллә тәдриси дә мұәллимләримиз гаршысында бир методики вәзифә кими дајаныр. Б. Ваһабзадә бу чәһәтдән әдәбијјат мұәллими гаршысында белә бир гануни тәләб гојур: «Әдәбијјат мұәллими, һәр шејдән әввәл, бәһс етдији мәсәләнин атәшинә јанмағы, дуја-дуја, һисс едә-едә, алыша-алыша данышмағы бачармалыдыр. Әдәбијјат мұәллиминин ағзындан сөзләр төкүлмәмәлидир. Онун дедији сөзләрин архасында үрәји од тутуб алышмалыдыр... Јохса «филанынчы илдә анадан олду, филанынчы илдә филән әсәрләри јазды вә филанынчы илдә өлдү»—дејә чансыз бир дил илә, сојуг рәғәмләри сәјмагла шакирдләрдә һеч бир фикир, һеч бир һисс ојатмағ олмаз».

Әдиб буна конкрет мисал да верир. Мүәллим Г. Б. Закирин лирикасыны кечир. Өз фикрини јахшы билән бу мүәллимин данышығында һисс вә һәјәчан, бу лирикаја мәһәббәт һисс олунмур. Б. Ваһабзадә јазыр: «Мүәллимин дилиндә дә гуру китаб чүмләләри, рәсми ибарәләр болбол иди («ифша етмишдир», зәманәсини сатира атәшинә тутмушдур», «өз әксини тапмышдыр», «ифадә етмишдир» вә с. кими), чансыз, стандарт, гуру, рәсми ифадә тәрзләри, ојағ тәбиәтә малик олан, варлығы һәјат ешги илә чырпынан ушагларын бејнини јорур. Онлара чанлы һәјат вә чанлы дил лазымдыр».

Б. Ваһабзадә мүәллим нитгинин етик-әхлаги чәһәтини дә гејд едир: «Мүәллим дәрс дедији заман унутмамалыдыр ки, онун сөзләринә, сөзләринин көзәллијинә, аһәнкинә вә мәзмунуна бир синиф ушағ диггәт јетирир».

Јери кәлмишкән дејәк ки, Б. Ваһабзадә Азәрбајҗан мәктәбләриндә, хусусән кәнд мәктәбләриндә рус вә хариҗи дилләрин тәдрисинин гојулушуну, учғар кәндләримиздә ушагларын бу дилләрдә сәрбәст данышдыгларыны дөврүмүзүн әләмәтдар һадисәләриндән бири кими гејд едир.

© Азәрбајчан ССР «Билик» Чәмијјәти, 1985

Елми редактору филолокија елмләри намизәди, досент
К. Вәлијев.

Нәшријјат редактору **Г. нәсанов.**

Рәссамы **И. Гулијев.**

Корректору **А. Әлијева.**

Техники редактору **Т. Ағајев.**

Јығылмаға верилмиш 15.07.1985. Чапа имзаланмыш 2.09.1985.

Һес. нәшр. вәр. 4,2. ФГ 17204. Сифариш 7701. Тиражы 1000.

Гијмәти 30 гәп.

Бакы, «Коммунист» нәшријјаты мәтбәәси.

Общество «Знание» Азербайджанской ССР

СЕИДОВ ЮСИФ МИР АХМЕД ОГЛЫ

доктор филологических наук, профессор

ДУХОВНЫЙ МИР ПОЭТА

(К 60-летию со дня рождения Б. Вахабзаде)

(на азербайджанском языке)

Баку — 1985

1985
789

30 rad.

